

HUMANUM

HUMANUM

Institut Studiów Międzynarodowych
i Edukacji w Warszawie

15 (4) / 2014

CZASOPISMO INDEKSOWANE
NA LIŚCIE CZASOPISM
PUNKTOWANYCH MNiSW
(5 PKT., CZĘŚĆ B, NR 1401)

CZASOPISMO NAUKOWE
HUMANUM POWSTAŁO
W 2008 ROKU

CZŁONKAMI REDAKCJI
I RADY NAUKOWEJ SĄ
UZNANI BADACZE Z POLSKI
I ZAGRANICZY

HUMANUM

MIĘDZYNARODOWE STUDIA SPOŁECZNO-HUMANISTYCZNE
INTERNATIONAL SOCIAL AND HUMANITIES STUDIES

INSTYTUT STUDIÓW MIĘDZYNARODOWYCH I EDUKACJI HUMANUM

KOLEGIUM REDAKCYJNE | Editorial boards:

Redaktor Naczelny / Chief Editor
prof. dr hab. Paweł Czarnecki

Sekretarz redakcji / Assistant editor:
Andrzej Goworski

REDAKTORZY TEMATYCZNI | Section Editors:

prof. dr hab. Ireneusz Światała
prof. dr hab. Miroslav Kelemen
prof. dr hab. Aneta Majkowska

REDAKTORZY JĘZYKOWI | Language Editors:

Język polski: dr Paweł Panas
Język angielski: Andy Ender MA, dr Marcin Łączek
Język słowacki: Mgr. Andrea Gieciová-Čusová
Język czeski: PhDr. Mariola Krakowczykova, Ph.D.
Język rosyjski: Andrew Stenykhin MA

REDAKTOR STATYSTYCZNY | Statistical Editor:
doc. dr Kiejstut R. Szymański

REDAKTOR TECHNICZNY | Technical Editor:
Marta Panas-Goworska

OPRACOWANIE GRAFICZNE, SKŁAD I ŁAMANIE |
Graphic design: Andrzej Goworski

RADA NAUKOWA | Scientific Council:

Przewodniczący / Chairman: J. E. Bp Prof. ThDr.
PhDr. Stanislav Stolarik, PhD. (Słowacja)

CZŁONKOWIE | Members:

Dr h.c. prof. Ing. Jozef Živčák, PhD. (Słowacja),
Dr h.c Prof. Daniel J. West Jr. PhD. FACHE, FACMPE
(USA), prof. PhDr. Anna Žilová, PhD. (Słowacja),
Prof. Devin Fore, PhD. (USA), Doc. PaedDr. Tomáš
Jablonský, PhD. prof. KU (Słowacja), Prof. zw. dr hab.
Wojciech Słomski, Prof. MUDr. Vladimír Krčmery
DrSc. Dr h.c. Mult. (Słowacja), Prof. Ing. Alexander
Belohlavek, PhD. (USA), prof. h.c. doc. MUDr. Maria
Mojžešova, PhD. (Słowacja), Prof. dr hab. Ewgenii
Bobosow (Białoruś), Prof. PhDr. Vasil Gluchman,
CSc. (Słowacja), ks. Prof. PhDr. Pavol Dancak, PhD.
(Słowacja), Doc. PhDr. Nadežda Krajčova, PhD.
(Słowacja), Prof. RNDr. Rene Matlovič, PhD. (Słowac-
ja), JUdr. Maria Bujňaková, CSc. (Słowacja), Prof.
dr hab. Nella Nyczkało (Ukraina), Prof. dr hab. Jurij
Kariagin (Ukraina), PhDr., Marta Gluchmanova,

Lista recenzentów | List of reviewers:

znajduje się na stronie www.humanum.org.pl
oraz na końcu ostatniego numeru
w danym roczniku | *list of reviewers available at*
www.humanum.org.pl and in the last issue of volume

Adres redakcji i wydawcy | Publisher: Instytut Studiów Międzynarodowych i Edukacji Humanum,
ul. Złota 61, lok. 101, 00-819 Warszawa www.humanum.org.pl / Printed in Poland
Co-editor – International School of Management in Prešov (Slovakia)
© Copyright by The authors of individual text

ŻADEN FRAGMENT TEJ PUBLIKACJI NIE MOŻE BYĆ REPRODUKOWANY, UMIESZCZANY W SYSTEMACH PRZECHOWYWANIA INFORMACJI LUB PRZEKAZYWANY
W JAKIEJKOLWIEK FORMIE – ELEKTRONICZNEJ, MECHANICZNEJ, FOTOKOPII CZY INNYCH REPRODUKCJI – BEZ ZGODNY POSIADACZA PRAW AUTORSKICH
WERSJA WYDANIA PAPIEROWEGO HUMANUM MIĘDZYNARODOWE STUDIA SPOŁECZNO-HUMANISTYCZNE JEST WERSJĄ GŁÓWNOĄ

ISSN 1898-8431

Czasopismo punktowane Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w Polsce. Lista B, 5 pkt, poz. 1401
The magazine scored by Ministry of Science and Higher Education in Poland. List B, 5 points, pos. 1401

15 (4) / 2014

Spis treści

KIYOKAZU NAKATOMI: The vision of the future without atomic power	5
MAŁGORZATA DOBROWOLSKA: Cultural issues of an organizational culture and the climate of security at non-traditional work	11
MARIAN SZOŁUCHA: Sytuacja i perspektywy sektora technologii wydobywania węgla w Polsce	19
М. В. СЫЧЕВА, О. З. КОЛЫСКО, В. В. ЧАБАН: Использование методов комбинаторики в конструировании детской игрушки	31
С. Г. НАТРОШВИЛІ: Впровадження інноваційних освітніх технологій в умовах адаптації навчального закладу до змін зовнішнього середовища	37
MARIUSZ JAKUBIK: Państwowe wsparcie finansowe pomocy postpenitencjarnej	49
PAWEŁ CZARNECKI: Definicja społecznej pracy	59
EWELINA KUROWICKA: Rozwód w rodzinie	75
RASTISLAV HARAGA: Fenomén kvality života a jej spojitost' s humánnou geografiou	85
EWELINA KUROWICKA: Funkcjonowanie dziecka w rodzinie z problemem alkoholowym	97

Spis treści – cd.

MAŁGORZATA WÓJCIK, AGATA OTRĘBSKA, PIOTR WÓJCIK:	107
Psychologia społeczności. Empowerment psychologiczny i społecznościowy jako narzędzie edukacyjne wspierające partycypację i działania na rzecz własnej społeczności	
KAMIL ROMAN: Kierunki i sposoby wykorzystania outsourcingu i offshoringu w przedsiębiorstwach logistycznych	117
MILAN TASIĆ: [Review] Review: Toward an Ultimate Origin of Philosophy and Sciences	127
Lista recenzentów (2014)	130
Zasady recenzowania artykułów	131

Kiyokazu Nakatomi

Chiba Prefectural Togane
Commercial High School, Japan
E-mail: k-nakatomi@proof.ocn.ne.jp

The vision of the future without atomic power / *Wizja przyszłości bez energii nuklearnej*

Abstract

In March 2011 Japan experienced a series of disasters starting from a magnitude 9 earthquake, followed by a devastating tsunami and hydrogen explosion at the Fukushima nuclear plant as a consequence of the damage and failure of the cooling system incurred from the tsunami wave. This triple severe impact crippled Japanese people living in the area up to 20 km from the damaged plant who were forcibly evacuated, many of them forsaking their hometowns forever. As the Chernobyl accident demonstrated before, we cannot fully embrace the nuclear power. It would seem natural that Japan, being the only country that experienced destruction caused by the nuclear bombings of Hiroshima and Nagasaki, would be entirely avoiding the use of nuclear power. Up until now, nuclear power was thought to be a clean and safe source of energy while potential consequences of an accident were played down. Too bad, the last earthquake and tsunami pierced the veil of that belief. Despite the fact that one year has passed since the explosion and the nuclear contamination, the crisis continues while the area in the radius of 20 km from the former Fukushima nuclear power plant is a collection of ghost towns. For the politicians, nuclear power is a blessing, because it provides cheap energy for the economy and creates jobs. On the other hand it is just too dangerous and it is inconceivable to sacrifice the livelihoods of hundreds of thousands for the benefits of so few. Although the benefits for the economy are undisputed, I don't think we need nuclear power anymore. In this essay, I would like to share my vision of a Japan without nuclear power referring to the predictions of Martin Heidegger and the Japanese physicist Jinsaburo Takagi.

Key words: explosion at Fukushima nuclear plant, atomic bomb, Heisenberg, Heidegger, Jinsaburo Takagi, new energy in future

HIROSHIMA, NAGASAKI AND NUCLEAR POWER

After the nuclear bombs were dropped on Japan in August 1945, our country had the best of reasons to avoid nuclear power. The world of science took the same stance; during the Conference on Science and World Affairs in Pugwash in 1957, two Japanese physicists, Hideki Yukawa and Shinichiro Tomonaga, both awarded Nobel Prizes, along with Albert Einstein expressed strong opposition to nuclear weapons. Concurrently, Japan formed the policy of the Three Non-Nuclear Principles of non-possession, non-production and non-in-

roduction of nuclear weapons, imposed by the United States and that strongly opposes the use of this, so difficult to harness, energy for military purposes. Too bad, Japan couldn't extend that policy to the peaceful use of it.

During World War II, Japan too, was engaged in scientific research of atomic power. Before then, in the times when quantum mechanics theory was formed, Japanese world-class scientists studied in such countries as Germany or Denmark. Especially in Denmark, where young, creative minds gathered around Niels Bohr to exchange their ideas in hot, scientific discussions. One of the participants was Yoshio Nishina, who got along especially well with Bohr showing interest and deep understanding of the philosophy of the East. Five years later he returned to Japan and contributed greatly to laying the foundations of physics to the extent, that he is called today the 'father of Japanese physics'. He was later in charge of the research aiming at developing nuclear weapons but, because uranium deposits in Japan were scarce, that research could not be continued.

Another famous contributor of the Danish gathering was Werner Heisenberg, initially completely overwhelmed by other members' research and their power of expression. Later on, being already the author of the uncertainty principle, Heisenberg¹, ordered by the Nazis, attempted to develop nuclear weapons. Prohibitive costs of obtaining enriched uranium and limited funds led him to frustration though². Seeing that Einstein, afraid of Hitler getting into possession of nuclear technology, wrote to US President Franklin Roosevelt suggesting immediately to commence nuclear technology development. Convinced, Roosevelt initiated the Manhattan Project and President Truman ordered to drop the atomic bombs in Japan³.

After the war, American military officials prohibited Japan any nuclear power research thus effectively separating us from it. In a sense, Japan was confined to a laggard. In 1953 however, US President Eisenhower, speaking in front of the general assembly of the United Nations, brought about the discussion on nuclear power anew, stressing its peaceful applications, 'atoms for peace' as he called it. That was the new way that everyone believed was right. Consequently, due to the decision of the US Army officials, the nuclear ban in Japan was lifted. In March 1955, the Atomic Energy Basic Law, the fundamental law on nuclear energy was established. The chairman of the first Atomic Energy Commission (which came to life in 1956 based on the law of 1955) was Matsutaro Shoriki, the same person, who contributed to the Yomiuri daily newspaper to become the world's largest newspaper by circulation and also was a Diet member. Being one of the influential political figures of the LDP (Liberal Democratic Party) in the period of Japan's rapid economic growth, he advocated the use of nuclear power though the world's most powerful media as if it were 'dream energy of the future'.

---

1 Werner Heisenberg, *Der Teil und das Ganze*, Serie Piper München 1969, pp. 59-60.

2 *Ibid.*, pp 211-214.

3 William Hermanns, *Einstein and the Poet*, Branden Press Inc. Brookline Village MA, USA p. 100.

THE PREDICTIONS OF HEIDEGGER AND JINSABURO TAKAGI

At that time 1957, Heidegger sent the letter to the philosopher Takehiko Kojima in Japan⁴. In that missive Heidegger talked about control of atomic energy. If man can succeed to manage the atomic power, it does not mean that man could be a master of the technique. He predicted that incompetence of control of the atomic power would be revealed by nature. This prediction expresses the tragedy of Fukushima nuclear plant. What is the reason of the realization of the prediction? I think that it depends on the philosophical intuition and the deep reflection for two world wars and support of the Nazis. He experienced the combination of science and military industry. After the war, he retired to the mountain villa. The calm life guided him towards cool thinking and intuition. Today, Japanese philosophers are surprised at the realization.

In 1955, at Messkirch memorial lecture in his hometown, he talked about the Atoms for Peace and integration of science and industry. It is recorded in the article 'Gelassenheit'⁵. Evidently he knew the speech by President Eisenhower. He recognized the arrival of Atoms for Peace. Still more he predicted that atomic physics will be a big business combined with national projects and big 'konzern'. All people see the new happiness through the atomic enterprises. Therefore any groups, politicians, researchers and technologists cannot apply the brake for this progress. In a sense, man in the atomic age has no defense against the overwhelming power of techniques. It is not clear if Heidegger expected a natural disaster in Japan. But he estimated the uncertainty in physics and nature. He often quoted the idea of Werner Heisenberg. The uncertainty in nature means often the unexpected accidents and darkness, nothingness. According to Heidegger's original philosophy, man existence is to the death 'Sein zum Tode', tragedy and nothingness. The dark power of nature, the huge earthquake devastated Japan. Next I introduce the prediction of the accident of Fukushima as Japanese physicist, Jinsaburo Takagi⁶ (1938-2000).

Takagi studied nuclear chemistry at Tokyo University. He worked in the Nuclear Institute of Tokyo University and got the post of Associate Professor in the Tokyo Metropolitan University. Soon he encountered the philosophy of Kenji Miyazawa⁷ who developed the life to be united with nature and recycle system for the earth. By the philosophy, Takagi had a question in his atomic study. Through his research life in Max-Planck-Institute in Heidelberg, he reflected about science and his life referring the books of Jürgen Habermas. Finally, he abandoned his studies and the prestigious position of professor. Call it 'abandoning the throne of Buddha signifies greatness' (old Japanese proverb). His way of thinking had quite a persuasive power. After that he engaged in the anti-nuclear movement with other people, he

4 Martin Heidegger, *Die Technik und die Kehre*, Copyright 1962 by Verlag Günther Neske. Published in Japanese by arrangement with Verlag Günther Neske, Pfullingen. Heidegger selections 18, Risosha, 1977, Tokyo pp. 5-14.

5 Martin Heidegger, *Gelassenheit*, Copyright 1959 by Verlag Günther Neske. Published in Japanese by arrangement with Verlag Günther Neske, Pfullingen. Heidegger selections 15, Risosha, 1982, Tokyo p. 17.

6 Jinsaburo Takagi, *To live as a citizen scientist*, Iwanami Shinsho 1999, Tokyo.

7 Kenji Miyazawa (1896-1933) was a Japanese poet and author of children's literature in the early Showa period. Though he was a poet and author, he had clear philosophy for the life with nature. He was also known as a devout Buddhist, vegetarian and social activist.

never used the power of politicians and researchers in universities. The motto was the grassroots science same as the grassroots democracy. In 1995, he published 'Nuclear Facilities and Emergency (with focus on measures against earthquakes)' under the umbrella of the Physical Society of Japan. At the time of the publication the work did not draw much public attention. These days however, when the nuclear nightmare became true due to earthquake and tsunami, finally his ideas gained the recognition and the appreciation they deserve. Unfortunately he died suddenly at the age of 62. After that, the discussion on the dangerous side of the nuclear power was toned down, while schools, not without doubts, educated on the subject based on textbooks written in accordance with political guidelines. But the tragedy occurred. The nuclear plant exploded. So many people lost their hometown and livelihood.

POST-NUCLEAR ENERGY AND NEW ENERGY, MIDDLE WAY

If we abandoned nuclear power, what kind of energy shall we use instead? No need to worry. Once we used to use firewood, coal and oil. Then atomic power appeared. Because of the trouble it causes, many countries have been working on the appropriate replacements. The choices of the new energy differ by country, but successful implementations of the new energy policies we have seen aplenty. Let's take Denmark for example; after saying no to the atom, the Danes have been efficiently using wind power. The volcanic country of Iceland productively implemented geothermal power generation, which from then on grew to become Iceland's ubiquitous energy source. That is so peculiar because a Japanese company provided the technology! Although Japan possesses top class geothermal power generation technology, power stations utilizing it are hard to find here; one important reason being that there is a strict law prohibiting construction of power plants on the territory of national parks where most of the volcanoes stand. Obviously amendments to the law must be done if we want to take advantage of our rich, natural energy sources. The parliament must start acting. And more, Japan, being a country surrounded by the sea, is capable of harnessing waves and tidal power. If we skillfully used the funds that nuclear energy consumes, I am sure we can achieve it. Once, nuclear energy was considered unprofitable and costly, but the government promoted it by passing related laws and educating the nation⁸. The same can be done with the energies to be used as a replacement of the atomic power. Still more, despite the reports prepared at the time of the energy crisis of 1978 telling that the reserves of natural gas, coal and oil were to be depleted in 20-30 years, the amount of confirmed deposits actually proliferated. Bearing in mind that science made huge leaps forward from then, according to the new estimations we have oil that should suffice for 40 years, natural gas for 60 and coal for 130. Also in the seabed of Japan's waters, high quality deposits of natural gas were detected and they are going to be researched from now on. Sewage and garbage processing can provide another precious energy source called bioenergy and biomass.

But the most promising of all is solar power. Due to government incentives and

⁸ In 1961, the Act on Compensation for Nuclear Damage was established. This law provided for compensations in case of damage caused by a large-scale nuclear accident.

advancements in technology, we have seen astonishing progress in the number of households installing lightweight solar panels to become their own energy providers. Before long we need to commence new energy facilities deployment projects, which involve many regions working together. Coastal areas could provide wind and tidal power, whereas the mountainous volcanic regions could offer geothermal energy. Standardization is not necessary; shortages can be easily supplemented by steam and waterpower. As we can see, there are plenty of nuclear power replacements. Now the problem is whether they fall into the category of economic rationality.

Apparently, nuclear power and economic growth have developed a strong relationship over time, so it would be rather hard to replace it suddenly with a new, working system. Also, there is a social cost to it; all the people who work at nuclear plants would lose their jobs. What shall we do about it? One good idea would be retraining and relocating these people to the new energy fields. In the past we had a similar problem with the people who came from, the once flourishing, coal mining industry. Cave-in accidents were numerous and so were the victims. Soon oil replaced coal, forcing coalmines to close and turning miners into job seekers. After a while the construction industry and other fields reemployed most of them. It will probably involve some individual effort as well as local government cooperation, but there is no reason why it shouldn't be the same this time around. Aid from electric power companies would be substantial, local governments that host nuclear plants have been receiving a lot of benefits too. Despite the aid and attractive benefits, still many local bodies did not agree to the building of nuclear plants and facilities on their territory. Sacrificing the good and safety of the local community for the sake of building a nuclear plant and receiving the benefits is nothing else but greed. Obviously, some of the staff members of the plant must be among the victims of Fukushima. In their case changing occupation or lifestyle is another problem... Changing the lifestyle into the one that does not rely on nuclear power and making energy conservation our habit should be the duty of all Japanese. In the summer of 2011, all the organizations, factories, schools, and others were forced to conserve energy due to nuclear plants stoppages for inspection (so called 'stress tests'). Compared to the previous year, it became compulsory to save at least 15% of electrical energy. Entities unable to fulfill this target were fined over 12,500 dollars. At my workplace, we also strove to save as much as we could; the final amount was 30%. The overall share of nuclear power in Japan's energy structure is about 20% and we proved it in 2012 that with a little effort we can go without it.

Let's know we have enough. Let's realize what the golden mean is for the world of today. We all have it in our cultures; Confucianism and Buddhism taught us about it in Asia, Europe knows it from Aristotle. Obviously I am not talking about the arithmetic average; what I mean is a state of not having too little or too much. We need to be able to find ourselves happy in the situation as it is. Constantly demanding more and more will eventually cause us to become detached from reality and sad. In other words, I see Asia and Europe common values of golden mean as a solution for humanity of today.

REFERENCES

1. Kenji Sugimoto (translation and editing) 'Einstein speaking on the theory of relativity in Japan' Kodansha, Tokyo.
2. Hiroaki Koide, University Of Kyoto Nuclear Reactor Testing Station 'Nuclear liar' Fusosha New Publishing, Tokyo.
3. Kunikazu Noguchi (general editor), 'Nuclear power generation and radioactivity in graphs' Otsuki Shoten, Tokyo.
4. Martin Heidegger, Die Zeit des Weltbildes aus "Holzwege" Copyright 1950, by Vittorio Klosterman. Published in Japanese by arrangement with Vittorio Klostermann, Frankfurt am Main.
5. Martin Heidegger, Sein und Zeit, Max Niemeyer Verlag Tübingen 1979.
6. Jinsaburo Takagi, Why do the accidents of nuclear plants repeat themselves? Iwanami shinsho 2000, Tokyo.

Małgorzata Dobrowolska

University of Silesia, Institute of Psychology, Poland
E-mail: malgorzata.dobrowolska@us.edu.pl

Cultural issues of an organizational culture and the climate of security at non-traditional work

Abstract

Flexible HR solutions face new problems of health and safety at work that are particularly difficult due to temporariness of this form of employment, temporariness of being in an organization, in which acquisition of pro-safety behaviour is related not only to the culture of safety represented at the level of a subject, but with the entire climate of safety at work typical for a given organization, and internalisation of norms and appropriate attitudes is embedded in a temporary perspective, for which changing of staff is unfavourable – a typical feature of flexible solutions and the already mentioned temporariness of employment. This article discusses cultural issues of organizational culture and organisational climate, subject-related predictors of safety and risk behaviour as well as issues of risk prevention and measuring health and safety at work. Problems of professional work of each employee, not only the one employed in non-traditional forms begin precisely in this place – in a basic, everyday work environment, in “providing” an employee with appropriate work conditions desirable for his life and health. The paper presents the results of the research on n=2118 flexible employees in the context of flexible psychological variables that are vital for the culture and safety of work.

Key words: flexible HR solutions, culture of safety and hygiene at work

INTRODUCTION

The term of organizational culture has been introduced by Pattigrew, Blake and Monton, who handled the concept and described organizational climate issues (for: Kożusznik, 2011). Sulkowski (2002) refers to the definition of organisational culture, as an organization, stressing that culture is equal to an organization, while being at the same time a miniature of a society, with its own specific cultural models. Organizational culture are unwritten rules subjectively perceived by the staff of an organization. In the literature of the subject a lot of definitions describe culture as organizational identity, in view of the features of collective actions. Organisational culture are the designs and patterns of be-

haviour, way of thinking and functioning, mode of operating, a system of meanings and values typical for a given system, society and environment.

Schein (1985, 1990) believes that organizational culture is a pattern of basic assumptions exhibited by a given group while learning how to solve a problem. The assumptions indicate the way of perception, feeling, response in the face of difficulties. In the course of his studies he distinguished three levels of organizational culture: the core of organizational culture being basic assumptions relating to the substance of existence, humanity, and human nature; standards and values, as manifestations of attitudes and views; artefacts and products as an observable indicator of organizational culture, i.e. all kinds of behaviour, rituals, myths, procedures, system and organizational structure typical for the organization.

Another respected specialist in the field of culture Hofstede (2007) defines organisational culture as “collective mind programming, which distinguishes members of one group from the other (...) common for the people living in a social environment” (Hofstede, 2000, p. 17). He emphasises its social nature, and the fact that culture is possible to “acquire” by an individual, to learn due to the nature of specific habits and behaviour. On the basis of his own comparative and international research carried out in 50 countries, he put forward a conclusion, that organizational culture is influenced by the general culture of a given society and suggested its dimensions that were as follows: distance of authority, that is formal organizational hierarchy perceived by employees taking into account organizational and social status, that is the extent of social inequalities between people; individualism and collectivism, associated with perception and execution of common or individual interests by employees; masculinity and femininity, as the name implies it is about share of values that are more male or female, accepting or avoiding uncertainty and change. On this basis he distinguished between four types of culture: culture oriented on stability and security; culture oriented on structure and routine procedures; culture oriented on supporting initiatives of individuals and small groups; and culture oriented on execution of tasks.

The basis for the theory of safety culture is a research trend that deals with organizational culture of companies in general. Significant to the development of research in safety of organisations and safety culture was research of Japanese organisations, in particular atmosphere, adherence to specific standards and values and a sense of community, which as a consequence lead to success across the entire company. Conclusions drawn from the said research was that introduction of the so called pro-effective cultures are very important (Milczarek, 2000). The clue of pro-effectiveness is creation of a work environment that is favourable for efficiency, taking into account praxeological indicators, such as productivity, or operational efficiency in general, but also creating such a management policy which contributes to a safe behaviour and health protection and blocks risky behaviour that affects human life.

The term of safety culture is a set of psychological, social and organizational factors leading to actions that protect life and health. In conjunction with the stan-

standard understanding of culture as a “personality of society”, safety culture is ideas, beliefs, behaviour patterns, values influencing the behaviour and giving a sense of identity and belonging exhibited by its members (Linton, 1975). Elements of culture are as well values assigned to life and health, attitudes toward risk, behaviour considered desirable and awarded (Pidgeon, 1991). Elements that affect attitude to life and health as well as taking measures that protect these values have been included to safety culture, in which one includes attitude to risk, acknowledging patterns of behaviour in the face of danger and capacity to correct one’s undesired actions (Pidgeon, 1991). All this form norms, attitudes and beliefs. On that basis one can distinguish culture of safety of society, company and individual. The first one describes attitude to safety from the perspective of entirety, the whole society, to risk, value of life and health. It is a behaviour in the situation of threat. Culture of safety of an organisation is a state of consciousness of dangers characteristic for the majority of staff and technical-and-organisational measures take into consideration safety and health protection in safety management and clarification of reasons of accidents and catastrophes. Culture of safety of an individual are individual values concerning one’s life and health and protection of these values, individual attitudes towards risk, approved patterns of behaviour in a risky situation, a degree of internalization of norms and safety standards (after: Studenski, 2000, p. 1).

Organisation is a system in which a major role is performed by employees and adaptation to external conditions. These are attitudes, behaviour, values executed that are transmitters of organisational culture and that are defined as “norms, values, attitudes and generally accepted patterns of behaviour in an organisation, common for all its members” (Milczarek, 2000, p. 18).

K. Burche, A. Grzelak (1974) in the contemporary Polish research in safety culture enumerated a few factors that affected safe or risky works done by workers. One of the key factors was a societal pressure, that is influence of a group that has an impact on behaviour depending on executed values of the environment. Another important finding was the fact that there are no distinguished procedures, systems and expectations from the side of management or superiors with respect to health and safety at work, which is not beneficial for safe work. If the issues of health and safety at work are of minor importance in the system of values, then all the groups of the community do not care for health and safety at work and therefore one can speak of low safety culture. Therefore for employed flexible and peripheral employees behaviour that they observed among the staff of a given organization – colleagues and supervisors – shall have an impact on their attitude to health and safety at work. Unfortunately the research shown that a notion of a good employee is associated with some who is efficient, quick, regardless safety requirements. What is even worse, risky work is associated with high competence, and health and safety regulations are perceived as unnecessary, whereas personal protection is regarded as uncomfortable and not useful. In the said research lack of observance of the rules, protective measures and personal protection tools proved to be a standard behaviour among many employees. The situation was approved by superiors and management (Milczarek, 2000, p. 18). Such an “atmosphere” at work, in which effectiveness counts, and protection is viewed pejoratively as something

that disturbs performance of duties has its consequence in the already mentioned low safety culture characteristic for the entire organisation.

Each organisation has its own safety culture, hence diversification of organisations with respect to safety culture. This is a continuous variable with one pole of an absolute safety culture on the one hand and another pole of culture of risk search on the other (Studenski, 2000).

From the research by Studenski (1999) it can be concluded that safety culture in Polish companies is significantly lower than in England, which translates into a significant number of accidents and high interest of labour-related diseases.

High safety culture is shaped by such characteristics as personal commitment of management and participation, which is a personal concern for health and safety matters, skills in people management, involvement of employees, participation and delegation of power. *A sense of personal responsibility and awareness* is another important issue related to responsibility of each employee for security matters in the organization. *Communication and information feedback* are the features responsible for informing about dangers and risks, similarly to the next group: training in *health and safety as well as accident analysis*, i.e. training tailored to specific job and the needs of employees and systematic risk assessment, regular inspections of health and safety conditions. Another features shaping high safety culture are the relations *between employees and a relationship with a company* – cooperation of all employees, corporation, mutual support, showing respect, a sense of belonging, seniority of employees and *safe behaviour* – monitoring of employees' behaviour. Values is safety treated in a company as the basic value, i.e. taking into account issues of health and safety at work in day-to-day work and in planning and implementing organizational, technological and personal changes, technological and human resources, and finally *working conditions* understood as all the working conditions existing in the organization. They include, inter alia, the following: content of work, working environment, working time, social conditions, health and safety at work, conditions harmful and burdensome for health and life, prevention of accidents at work, labour relations. These features make up a whole scale of safety climate that sets the level of safety climate perceived by employees in the working premises (cf. Mielczarek, 2000, p. 18). On this basis the author has created her own tool for research of safety climate, used in the research part among organizations applying flexible HR solutions.

Safety culture can be diagnosed directly and indirectly. The former way concerns the effects of safety culture, the latter is an assessment of the components (Studenski, 2000).

Organizational climate is associated with organizational culture. Climate is defined as an internalised system of standards and values typical for the organization, patterns of beliefs common for the staff. Dobrzynski (1981) described four types of organisational climate: authoritarian climate as a strong authority and focus on implementation of goals and tasks; bureaucratic climate as rigid adherence to rules, particularity and formalisation of actions; social climate, seeking to

meet the needs of people, building good relationships, integration of the staff; innovative climate as initiating task, project and problem teams. Paluchowski (1998) distinguished three groups of phenomena of organizational climate: organizational-and-social, forming an organizational climate, i.e. belief in objectives, structure, procedures, division of power and authority shared by the staff, management style together with all the HR functions; phenomena concerning communication process within the organization, which create information climate, access to the information necessary in work; individual attitudes toward an organization, which create psychological climate, image of interpersonal relationships at work; image of support and assistance, acceptance, innovation, spontaneity and openness. Contemporary concepts of organizational climate (Payne, 2001; Gonzalez-Roma, 2009) propose that persons belonging to the same organization perceive and experience a completely different climate, so the vision of an organisation is not necessarily shared by everyone, the vision is subjective and individualised. Such an approach may be particularly relevant in the analysis of behaviour of the core staff of an organisation and its peripheral, flexible part. Persons employed in the non-traditional forms may perceive and experience a completely different organizational climate than the rest of the staff. An interesting issue is the acquisition of safety culture by flexible employees, whose amplitude of frequency of changes of an organisation is relatively high – the question is whether this change depends more on individual attitudes and standards of an employee with respect to health and safety issues, or is it a manifestation of safety culture in a given organisation.

Zolar (1980) described safety climate and conducted research related to safety analysing different aspects: validity of training in health and safety, management attitude toward safety, level of risk in the work place, status of health and safety employees. Total outcome of the said variables indicates level of safety climate, that is atmosphere associated with safety and health at work experienced by employees. Safety climate is related to the overall level of safety and determines how safe or risky work is. The better safety climate, the smaller the number of accidents. Safety climate is a manifestation of culture of safety, and its monitoring contributes to maintaining high safety culture (Mearns, Flin, Gordon, Fleming, 1998).

Research in safety culture in the nineties was based on observational measurement methods during visits, interviews with a staff, analysis of documentation and questionnaires filled in by employees. The research concerned mainly involvement of management in security matters, clearness of objectives and health and safety at work procedures, involvement of employees in safety policy, communication process within an organisation and general relations between employees. The results of the research clearly indicated that there was a relationship between number of accidents and safety culture. In companies with high safety culture it was possible to observe, inter alia, increased individual awareness of safety, higher employee morale, greater mutual trust between management and staff, good organizational learning, focusing on security issues, personal acceptance of responsibility for safety (Mielczarek, 2000, p. 19). The study also found correlation between safety culture and other derivative variables such as safety management, technological risk, quality of infrastructure and the accidents rate (Horbury and Bottomley, 1997).

Tyszka (1992) after Rasmussen (1987) believes that accidents or errors can not be assigned to a single factor, but are associated with a range of circumstances, participating in the relationship between a man and a machine or a man and a task. Accidents happen due to interference in the entire system. The author (*ibid*, p. 15) distinguished three groups of causes of accidents: technological, organizational and related to human work one. Among technological factors are the following: defects in machinery and equipment, absence or inadequacy of protection, hazardous materials and technologies, inadequate physical work conditions. The organizational factors are: inappropriate organization of manufacturing process, defective organization of a work station, lack of repair and maintenance of machines, lack of safe places and transport, lack of order, lack of complete manuals, errors in issuing work permits for employees, inadequate training in health and safety at work, errors in coordination of actions of employees, lack of supervision of inadequate supervision of employees (*ibid*, p. 16). And finally, among the factors related to employees he listed the following features: anatomical limitations and shortage of power, perceptual and psychomotoric limitations, limitation of attention, intellectual limitations, limitations in expertise and the health and safety at work, temperamental limitations, limitation of motivation, fatigue, emotional states; and factors related behaviour, such as: failure to check before initiation of work, errors while using the machinery, equipment, and tools; use of incorrect working method, undertaking tasks above capacities of an individual concerned, lack of protection, ignoring danger, carelessness leading to hazard of various type, errors in corrective actions (*ibid*, 16-17).

Heinrich (after: Geller (1996) in his research proves that most accidents are caused by dangerous behaviour in a company (88 %), and not by risks resulting from conditions of work. This means that personal variables will play much bigger role in shaping safe behaviour, than environmental variables resulting from a created safety culture. Increase in safe behaviour is subject to the same dependencies as the ones described above – it prevents and reduces the number of injuries and accidents. Since behaviour is the result of attitudes and beliefs, prevention and preventive systems should be focused at creation of safety culture: reinforcement of awareness and value of safety at workplace regardless of the form of employment of the staff.

PRESENTATION OF THE AUTHOR'S RESEARCH: CULTURE OF HEALTH AND SAFETY AT WORK IN THE CONTEXT OF OTHER PSYCHOLOGICAL VARIABLES.

Because of the multiplicity of statistical calculations, the most important correlations of variable of health and safety culture and its relations with other variables have been presented.

The analysis has shown that the higher level of safety culture the respondents in general had, the lower level of experiencing mobbing, the higher level of involvement in work (in all the subscales), the higher level of commitment to the orga-

nization (also in all the scales), loyalty, job satisfaction (also in all the subscales), effectiveness of work, and in the case of the variable of workaholism – higher level of value, conscientiousness, enthusiasm, necessity of predictability, hyper-conscientiousness, lower level of disability of alternative actions, stress and fear, anti-delegating, disturbed social relations, destructive perfectionism and coercion of work. Moreover, they had lower level of professional burn-out in general, exhaustion, cynicism, higher level of low sense of own achievement. Also, they are employed more often, since this is the way they want to be employed, they are more often satisfied with a form and terms and conditions of employment, they exhibit higher level of hope for success (such results are generated in all the scales), personal flexibility, higher level of a style focused on a task, however lower level of a style focused on emotions and avoidance.

Implementing programs of modification of dangerous behaviour contributes to increase in safety culture and quality of life of employees. It is an effective tool of accident prevention. Recent development of consulting companies offering behavioural audit services as well as convincing statistical data make us conclude that investing only in increased safety of machinery is insufficient. Already research of Heinrich (1941) proved that 10% of accidents and diseases was caused by inadequate working conditions, and 88% was due to dangerous behaviour of employees. Modification of dangerous behaviour programs have been introduced in three test organizations in Poland. They were based on the same scheme – training, observation of behaviour, recording with check-lists and analysis of the causes. For the sake of the program it was assumed that dangerous behaviour is failure to comply with safety regulations and tolerating dangerous behaviour of other people. Dangerous behaviour was divided into four groups – related to use of personal protective equipment, machinery and equipment, working place and situations related to non-compliance with safety rules. Effectiveness of programs of modification of dangerous behaviour was measured by traditional statistical indicators such as the accident at work rate, sick leave absence, the number of dangerous behaviour monitored by observation, level of safety culture and welfare of employees. In all the tested organizations a sharp decline in risky behaviour was noted, the most common causes of which was lack of supervision, lack of awareness of danger, fast pace and time pressure. Implementation of these programs strengthens the consciousness and a sense of responsibility (PęciŃło, 2011, pp. 9 -11).

It would seem, therefore, due to the correlations obtained, that improving safety culture will also affect other areas of organizational and subjective operations.

REFERENCES

1. Bursche, K., Grzelak, A. (1974). Przyczyny nieprzestrzegania przez robotników przepisów i zasad bhp. Praca statutowa CIOP.
2. Cox, S., Flin, R. (1998). Safety culture: philosopher's stone or man of straw? *Work & Stress*, 12(3), 189-201.
3. Dobrzyński, M. (1981). Klimat organizacyjny jako regulator zachowania się ludzi. *Organizacja i kierowanie*, 23, 13-27.
4. Dziubisz, S. (2003). *Słownik języka polskiego*. Warszawa: PWN.

5. Edelwich, J., Brodsky, A. (1980). *Burn – out. Stages of disillusionment in the helping professionals*. New York: Human Science Press.
6. Geller, E. S. (1996). *The Psychology of Safety*. Radnor, Pennsylvania: Chilton Book Company.
7. Heinrich, H.W. (1941). *Industrial Accident Prevention*. New York-London: McGraw-Hill Book Company.
8. Hofstede, G. (2007). *Kultury i organizacje*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
9. Horbury, C.R., Bottomley, D.M. (1997). *Research into health and safety in the paper industry*. Health & Safety Laboratory, IR/RAS/98/2.
10. Kożusznik, B. (2011). *Zachowania człowieka w organizacji*. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
11. Maksym, P., Pawlak, H., Pecyna, A. (2012). *Koncepcja ankietowego pomiaru kultury bezpieczeństwa pracy*. *Inżynieria Rolnicza*, 2(136), 189-194.
12. Mearns, K., Flin, R., Gordon, R., Fleming, M. (1998). *Measuring safety climate on offshore installations*. *Work & Stress*, 12(3), 238-254.
13. Milczarek, M. (2000a). *Kultura bezpieczeństwa w przedsiębiorstwie – nowe spojrzenie na zagadnienia bezpieczeństwa pracy*. *Bezpieczeństwo Pracy*, 10, 17-20.
14. Milczarek, M. (2000b). *Ocena poziomu kultury bezpieczeństwa w przedsiębiorstwie*. *Bezpieczeństwo Pracy*, 5, 17-19.
15. Paluchowski, J. (1998). *Klimat organizacyjny i jego pomiar*. W: S.A. Witkowski (red.), *Psychologiczne wyznaczniki sukcesu w zarządzaniu* (t.4, s. 161-171). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
16. Pęciłło, M. (2011). *Programy modyfikacji zachowań niebezpiecznych – wyniki wdrażania w wybranych polskich przedsiębiorstwach*. *Bezpieczeństwo pracy*, 5, 9-11.
17. Pidgeon, N.F. (1991). *Safety culture and risk management in organizations*. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 22, 129-140.
18. Schein, E. H. (1985). *Organizational culture and leadership*. San Francisco: Jossey-Bass.
19. Schein, E. H. (1990). *Organizational culture*. *American Psychologist*, 45, 109-119.
20. Studenski, R. (1999a). *Kultura bezpieczeństwa Polaków i Brytyjczyków*. *Atest*, 3, 43-44.
21. Studenski, R. (1999b). *Wypadki przy pracy*. W: D. Koradecka (red.), *Bezpieczeństwo pracy i ergonomia* (s. 703-735). Warszawa: CIOP.
22. Studenski, R. (2000). *Kultura bezpieczeństwa pracy w przedsiębiorstwie*. *Bezpieczeństwo pracy*, 9, 1-4.
23. Zohar, D. (1980). *Safety climate in industrial organizations: theoretical and applied implications*. *Journal of Applied Psychology*, 65(1), 96-102.

Marian Szołucha

Akademia Finansów i Biznesu Vistula,
Warszawa

Sytuacja i perspektywy sektora technologii wydobycia węgla w Polsce / *Situation and prospects of the coal mining technology sector in Poland*

Abstract

According to the International Energy Agency, at least until 2030, coal will be the primary raw material for the production of electricity. Therefore, a growth of investments aimed at increasing production and its efficiency, as well as reduction of costs through further mechanization of the mining process, is also expected. This will be realized mainly in the following countries: China, India, Indonesia, Russia, Ukraine, Vietnam, Colombia, Australia, South Africa. The situation of mining equipment manufacturers is highly dependent on the situation in the mining industry, in Poland – especially in the coal mining industry, which prospects are weaker than global. Production has been decreasing. The latest proposal for the new EU climate and energy policy, presented by the European Commission on the January 22nd, may become another major threat to this industry. The number of Polish suppliers of machinery, equipment and mining services is estimated at approximately 200. About 40 of them produce specialized mining equipment. The largest, most experienced and recognizable (also abroad) and offering the widest range of products and services are listed on the Warsaw Stock Exchange capital groups: Famur SA, Kopex SA, Fasing SA and Bumech SA. The advantage of many foreign companies over the Polish ones in the competition in new markets lies in the size of the former. Polish industry of machinery and mining equipment is in fact still more fragmented and diverse than the American or the Western European.

Key words: mining technology, coal, export

Dla wielu krajów węgiel pozostaje najważniejszym źródłem energii pierwotnej. Jego globalna pozycja jako surowca jest więc nadal bardzo istotna.

Pozycja ta wynika przede wszystkim z następujących czynników:

- stosowania nowych technologii, powodujących wzrost efektywności i bezpieczeństwa ekologicznego elektrowni węglowych;
- dostępności zasobów węgla, a w rezultacie bezpieczeństwa jego podaży, w Europie i na świecie (zakładając utrzymanie tempa wydobycia, udokumentowane zasoby gazu ziemnego wystarczą jeszcze na ok. 40 lat, ropy naftowej na ok. 60 lat, a węgla kamiennego i brunatnego na ok. 160 lat);
- łatwości transportu i magazynowania;

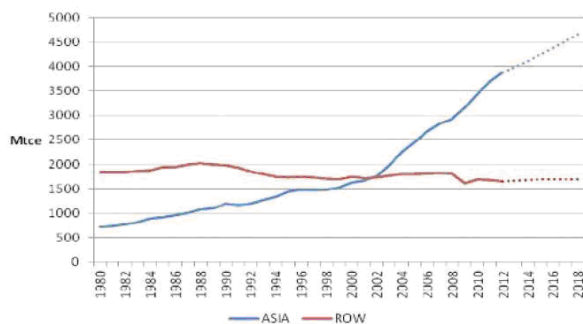
- braku konieczności składowania zapasów strategicznych, w odróżnieniu od gazu i ropy naftowej;
- niskiej wydajności odnawialnych źródeł energii;
- oparcia na węglu kamiennym energetyki w dużych krajach rozwijających się;
- obaw społeczeństw wobec rozwoju energetyki jądrowej.

W długim terminie rynek węgla uzależniony będzie głównie od przewidywań w zakresie relatywnej dostępności innych surowców, presji ekologicznej, a przede wszystkim zapotrzebowania na energię i stal (szczególnie w odniesieniu do dwóch podstawowych rodzajów węgla kamiennego, tj. energetycznego i koksowego). Zapotrzebowanie to jest z kolei pochodną zarówno tempa wzrostu Produktu Światowego Brutto, jak i trendów demograficznych oraz rozwoju zastosowań energii elektrycznej w gospodarce. Uwzględniając wymienione czynniki, szacuje się, że przynajmniej do 2030 r. węgiel będzie podstawowym surowcem (ponad 37%) w stosunku do produkcji energii elektrycznej. W średnim i krótkim okresie na cenę węgla decydujący wpływ ma natomiast ogólnoswiatowa koniunktura gospodarcza.

I tak, według średnioterminowej prognozy Międzynarodowej Agencji Energetycznej (MAE), globalny popyt na węgiel będzie w najbliższych latach rósł o 2,3% rocznie, czyli nieco wolniej niż przewidywano uprzednio. W 2018 r. ma on wynieść ok. 9 mld ton.

Główną przyczyną lekkiego wyhamowania jest nowa polityka energetyczna chińskich władz, które próbują ograniczyć zależność tamtejszej gospodarki od węgla na rzecz gazu i paliw płynnych. Azjatycki popyt na węgiel pozostanie jednak na tyle duży, że pozycja tego surowca pozostanie niezagrażona. Same Chiny w badanym okresie mają wygenerować 60% całego światowego popytu na węgiel, będąc jednocześnie jego największym producentem. Jest to efekt szybkiego rozwoju gospodarczego tego kraju (średnio prawie 10% rocznie w ciągu ostatnich kilkunastu lat)¹.

Rys. 1. Prognozy dotyczące popytu na węgiel w Azji i reszcie świata (ROW) według Międzynarodowej Agencji Energetycznej

Źródło: Międzynarodowa Agencja Energetyczna

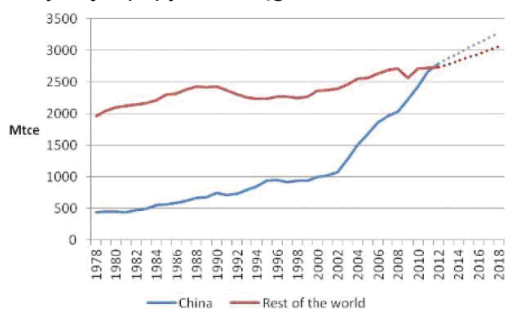
Należy pamiętać, że w najbliższych latach Chiny będą uzyskiwać więcej gazu z gazyfikacji węgla, niż z wydobycia gazu ziemnego. A skala chińskich projektów w tym zakresie na dalszą przyszłość jest na tyle duża, iż prawdopodobnie zajdzie

1 <http://www.worldcoal.org/resources/coal-statistics>

konieczność weryfikacji dotychczasowych prognoz dotyczących wydobycia gazu ziemnego i ropy naftowej².

Popyt na węgiel, jak już wspomniano, będzie rosnąć w całej Azji. O pozycję największego importera z Chinami będą rywalizować Indie. Zwiększy się zużycie węgla w Japonii i Korei Płd.

Rys. 2. Prognozy dotyczące popytu na węgiel w Chinach i reszcie świata

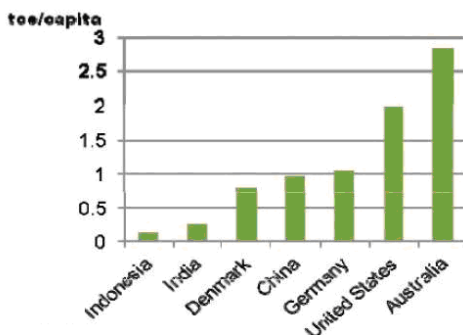
Źródło: Międzynarodowa Agencja Energetyczna

Mniej węgla niż dotychczas (do 2018 r. nieco ponad 400 mln ton rocznie) potrzebować ma Europa (z uwagi na prawodawstwo związane z ochroną środowiska), a także Stany Zjednoczone (z powodu szybkiego wzrostu wydobycia gazu łupkowego).

Z drugiej strony, w takich krajach, jak Niemcy, Holandia, Hiszpania czy Wielka Brytania, przewiduje się powstawanie nowych, wysokowydajnych elektrowni węglowych lub elektrowni węglowych o wysokiej sprawności.

Największym eksporterem węgla pozostanie Australia.

Rys. 3. Produkcja energii z węgla (w tonach na osobę)

Źródło: Międzynarodowa Agencja Energetyczna

Reasumując, średnio- i długookresowe prognozy w zakresie popytu na węgiel są stabilne. W związku z tym należy spodziewać się również wzrostu inwestycji nakierowanych na zwiększenie wydobycia i wydajności oraz obniżenie kosztów poprzez większą mechanizację procesu wydobywczego. Inwestycje te będą realizowane przede wszystkim w następujących krajach: Chiny, Indie, Indonezja, Rosja, Ukraina, Wietnam, Kolumbia, Australia, Republika Południowej Afryki.

² Górnictwo węgla kamiennego w Chińskiej Republice Ludowej, <http://www.beijing.polemb.net>

Można się również spodziewać dalszej konsolidacji firm w przemyśle węglowym.

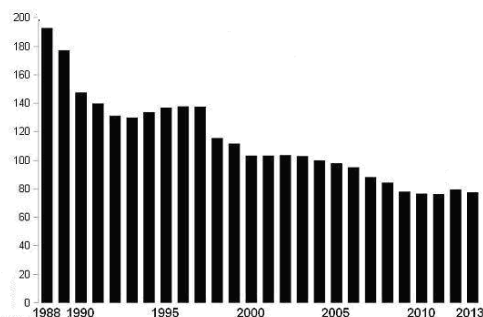
Perspektywy polskiego górnictwa węgla kamiennego są w znacznej mierze pochodną trendów globalnych oraz skutkiem kształtowania się bilansu energetycznego Polski i realizowanej przez rząd polityki energetycznej.

Jak widać na rys. 4, wydobycie węgla w Polsce wykazuje tendencję spadkową (choć ostatnio zahamowaną). Również długoterminowe prognozy zakładają spadek wykorzystania węgla.

Pomimo to, jak ujął to M. Turek: „Węgiel kamienny, stanowiąc gwarancję bezpieczeństwa energetycznego Polski, jest strategicznym surowcem, będącym podstawowym źródłem pozyskiwania energii. Przynajmniej w najbliższych latach, nie ma w tym względzie realnej alternatywy. Stwarza to dużą szansę dla dalszego stabilnego rozwoju i funkcjonowania branży. Aby jednak mogła być ona odpowiednio wykorzystana, niezbędne są działania zmierzające m.in. do obniżenia kosztów wydobycia węgla tak, by jego pozycja również na rynku międzynarodowym stała się konkurencyjna.”³

Teza ta znajduje swoje potwierdzenie w pracach innych autorów, ekspertyzach, raportach, a nawet dokumentach rządowych⁴.

Rys. 4. Wydobycie węgla w Polsce w latach 1998-2013 (w mln ton)

Źródło: Polcoaldex.pl

Wspomniany spadek wydobycia łączył się z likwidacją nierentownych kopalń, ograniczeniem zatrudnienia w całej branży oraz zakończeniem eksploatacji ścian o małej wydajności. Równocześnie miał jednak miejsce wzrost efektywności mierzony poziomem wydobycia na jednego pracownika i na jedną ścianę. Było to możliwe dzięki mechanizacji polskiego górnictwa – szerszemu wprowadzeniu nowoczesnych maszyn górniczych, a zwłaszcza kompleksów ścianowych.

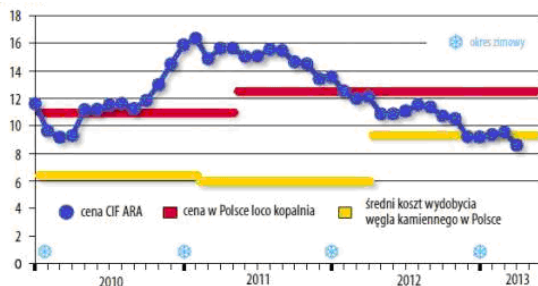
3 M. Turek, Szanse i zagrożenia rozwoju górnictwa węgla kamiennego w Polsce, Główny Instytut Górnictwa, Katowice, „Wiadomości Górnicze” 11/2012.

4 E. Mokrzycki, R. Ney, J. Siemek, Światowe zasoby surowców energetycznych – wnioski dla Polski, „Rynek Energii” 2008, nr 6; Przyszłość polskiego węgla. Bankructwo czy międzynarodowa konkurencyjność? Raport Centrum im. Adama Smitha, 2012; Strategia działalności górnictwa węgla kamiennego w Polsce w latach 2007–2015. Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 31 lipca 2007 roku; E. J. Sobczyk, Zasoby węgla kamiennego w Polsce a możliwość zaspokojenia potrzeb energetyki, „Polityka Energetyczna” 2008, Tom 11, z. 1; M. Turek, Węgiel a pozostałe nośniki energii w polityce energetycznej Polski, „Polityka Energetyczna” 2005, Tom 8, z. 1; Ustawa z dnia 7 września 2007 roku o funkcjonowaniu górnictwa węgla kamiennego w latach 2008–2015, DzU.07.192.1379 z późn. zm.

Problemem pozostaje wysoka cena polskiego węgla, co widać na rys. 5.

Rys. 5. Ceny węgla kamiennego w Europie (loco ARA) i w Polsce (loco kopalnia) w latach 2010-2013 (w zł za GJ)

Źródło: M. Wilczyński, *Zmierzch Węgla Kamiennego w Polsce*, Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa 2013.

Ponadto, o czym już wspomniano, znajdują się zainteresowani inwestowaniem w polskie górnictwo. Budowę kopalni w Ludwikowicach (woj. dolnośląskie) za 150 mln USD planuje australijska spółka Coal Holding, należąca do Balamara Resources. Według jej szacunków, dokonanych na podstawie uzyskanej koncesji, tamtejsze pokłady wysokiej jakości węgla koksującego (możliwe do eksploatacji) wynoszą prawie 100 mln ton, co pozwoliłoby na roczne wydobycie ok. 1,5 mln ton.

W Ludwikowicach znajduje się jeden z najbardziej kalorycznych węgli na świecie, mający zastosowanie przy wytopie stali. Jego wartość opałowa wynosi ponad 6,5 tys. kilokalorii na kilogram, a cena kilkakrotnie przewyższa cenę zwykłego węgla kamiennego. Jego odbiorcami mogłyby być trzy koksownie znajdujące się w promieniu 100 kilometrów od terenu, na którym planowana jest budowa kopalni.

Inna australijska firma, Linc Energy, interesuje się podziemnym zgazowaniem węgla z pokładów znajdujących się w Spytkowicach (woj. małopolskie). Zakończenie prac badawczych planowane jest na 2016 rok, wówczas też zostanie podjęta decyzja co do ewentualnej budowy kopalni.

Z kolei Prairie Downs Metals Ltd (również z Australii) otrzymała koncesję na rozpoznanie złóż w Kuliku, Syczynach, Cycowie i Kopinie (woj. lubelskie). Wyniki wstępnych badań wskazują na zasoby na poziomie 1,6 mld ton węgla. Budowa kopalni, w której zatrudnienie znalazłoby 2 tysiące osób przez okres co najmniej 25 lat, ma pochłonąć 3 mld zł i potrwać około 5 lat.

Również na Lubelszczyźnie zamierza inwestować Kompania Węglowa. W tym regionie koszty eksploatacji – choćby z uwagi na niewielką urbanizację – są bowiem znacznie niższe niż na Śląsku. Kompania uzyskała już zgodę na prace rozpoznawcze. Budowa głównego szybu ma kosztować około miliarda złotych.

Warto zauważyć, że zagrożeniem dla polskiego górnictwa może stać się przedstawiona przez Komisję Europejską w dniu 22 stycznia 2014 r. propozycja nowej polityki klimatyczno-energetycznej Unii Europejskiej.

Ważniejsze jednak wydają się założenia rządowego dokumentu pt. *Polityka energetyczna do roku 2025*, które mówią, że w zależności od przyjętego wariantu rozwoju (traktatowy, podstawowy węglowy, podstawowy gazowy lub efektywnościowy), zapotrzebowanie na energię elektryczną w Polsce wzrośnie w ciągu pierwszego ćwierćwiecza XXI wieku o 80% do 93%. To z kolei najprawdopodobniej wymusi konieczność rozbudowy istniejących elektrowni opartych na węglu bądź też doprowadzi do znacznego zwiększenia importu energii.

Sytuacja producentów maszyn i urządzeń górniczych jest silnie zależna od sytuacji w przemyśle wydobywczym, w przypadku Polski – głównie w górnictwie węgla kamiennego, a w drugiej kolejności węgla brunatnego i miedzi. Do tej pory polskie maszyny górnicze miały więc zapewniony względnie stabilny popyt krajowy.

Struktura rynku maszyn i urządzeń używanych w górnictwie jest zróżnicowana, uzależniona od rodzaju produktu czy usługi. Rdzeniem branży są producenci maszyn i urządzeń dostarczanych głównie na potrzeby górnictwa oraz firmy kierujące swoją ofertę do odbiorców spoza przemysłu wydobywczego, których działalność powiązana jest z procesami towarzyszącymi eksploatacji złóż, tj.: procesami mechanicznymi, transportowymi, elektrycznymi, klimatyzacyjnymi, wentylacyjnymi czy zapewniającymi bezpieczeństwo pracy.

Asortyment typowy dla kopalni to: kombajny ścianowe i chodnikowe, obudowy zmechanizowane, kompleksy komorowo-filarowe, ścianowe przenośniki zgrzebłowe, inne przenośniki zgrzebłowe oraz przenośniki taśmowe. Dla kopalni odkrywkowych dodatkowo: maszyny urabiające, ładujące, zwałujące i odstawcze, z których część jest zbliżona technologicznie do maszyn wykorzystywanych w branży budowlanej. Górniczy sprzęt wspomagający stanowią natomiast: systemy transportu pionowego, napędy hydrauliczne i pneumatyczne, systemy wykrywania, pomiaru i kontroli stężenia gazów, systemy wentylacyjne i przewietrzania, systemy klimatyzacyjne, sprzęt ratownictwa górniczego, kable górnicze, łańcuchy napędowe do maszyn i urządzeń górniczych, urządzenia i narzędzia małej mechanizacji, urządzenia łączności i sygnalizacji oraz urządzenia i sprzęt elektryczny.

Zgodnie z analizą SWOT, przeprowadzoną na zlecenie Ministerstwa Gospodarki przez zespół ekspertów z Instytutu Ekonomii i Informatyki Wydziału Organizacji i Zarządzania Politechniki Śląskiej⁵, w polskiej branży maszyn i urządzeń górniczych dominują mocne strony, związane głównie z sytuacją rodzimego przemysłu wydobywczego, dodatkowo wzmacnianie przez szanse tkwiące w otoczeniu zewnętrznym.

Liczba przedsiębiorstw i podmiotów instytucjonalnych kooperujących z polskim przemysłem wydobywczym szacowana jest na ok. 900, z czego ponad 200 to dostawcy maszyn, urządzeń i usług, a ok. 40 – dostawcy specjalistycznego sprzętu górniczego. Największymi, najbardziej doświadczonymi i rozpoznawalnymi (również poza Polską) oraz oferującymi najszerszy zakres produktów i usług, są notowane na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie grupy kapitałowe: Famur

5 Analiza rynku krajowego oraz potencjału eksportowego na rynki zagraniczne maszyn i urządzeń górniczych, Katowice 2012, s. 81-83.

S.A., Kopex S.A., Fasing S.A. oraz Bumech S.A.

Na rynku kombajnów ścianowych producenci maszyn górniczych czerpią przychody z trzech głównych źródeł: dzierżawy, remontów i modernizacji oraz serwisu i sprzedaży części zamiennych. Warto zaznaczyć, że tylko 20 proc. kombajnów w Polsce to własność kopalń. Pozostały sprzęt jest dzierżawiony. Remonty, często połączone z modernizacją, przeprowadzane są co 3-4 lata⁶.

Około 75 proc. polskiego rynku kombajnów ścianowych należy do Kopex S.A. i Famur S.A. Produkty zagranicznych producentów są droższe lub mniej zaawansowane technologicznie, ponadto ich atrakcyjność jest niższa z powodu gorszych możliwości obsługi serwisowej.

Szacuje się, że pomimo ograniczenia liczby czynnych ścian, wartość tego rynku w najbliższych latach nie ulegnie znaczącym zmianom, dzięki jednoczesnemu wzrostowi tempa i zakresu modernizacji pracujących kombajnów, nakierowanej na poprawę ich efektywności.

Polski rynek zmechanizowanych obudów ścianowych zdominowany jest przez spółki z Grupy Famur: Fazos S.A. i ZMG Glinik Sp. z o.o.. Istotną rolę odgrywa również wchodząca w skład Grupy Kopex Fabryka Maszyn i Urządzeń TAGOR S.A.. Udział rynkowy pozostałych firm sięga niemal 40% , ale większość z nich oferuje jedynie usługi remontowo-modernizacyjne, lub też są one częścią firm wydobywczych i zaspokajają ich wewnętrzne potrzeby.

W odróżnieniu od rynku kombajnów, kopalnie z reguły decydują się na zakup, a nie dzierżawę obudów. Średni roczny popyt w tym zakresie nie przekracza 10 kompletnych zestawów sekcji obudów zmechanizowanych, które zazwyczaj składają się z około stu kilkudziesięciu pojedynczych sekcji.

Żywotność obudowy ścianowej wynosi nie więcej niż kilkanaście lat (około 15 lat). Remont lub modernizacja dokonywane są najczęściej po 5-7 latach. Popyt na tego rodzaju usługi w Polsce to kilkanaście remontów w roku.

Czas zużycia przenośników to 4 lata, a średni roczny popyt na nowe urządzenia tego rodzaju i ich remonty wynosi ok. 30 sztuk.

Największym polskim producentem przenośników zgrzeblowych (zarówno ciężkich, jak i lekkich) jest Kopex Machinery S.A. Natomiast przenośników taśmowych Pioma S.A. (z Grupy Famur).

Inni krajowi dostawcy przenośników to:

- Nowomag (przenośniki taśmowe, Grupa FAMUR);
- Mifama S.A. (przenośniki taśmowe);
- Linter (przenośniki taśmowe);
- ZMG Glinik Sp. z o.o. (przenośniki zgrzeblowe ciężkie, Grupa FAMUR);

⁶ Zgodnie z przepisami – remonty połączone często z modernizacją przeprowadzane są tylko przez producentów (podobnie jak zakup części zamiennych).

- DBT Polska Sp. z o.o. (przenośniki zgrzeblowe ciężkie);
- JOY Maszyny Górnicze Sp. z o.o. (przenośniki zgrzeblowe ciężkie).

Głównymi odbiorcami polskiej technologii górniczej są krajowe spółki węglowe. Jednakże w związku z ich ograniczonymi możliwościami inwestycyjnymi oraz faktem, że wypracowują one zaledwie 1% światowego wydobycia, producenci maszyn i urządzeń coraz częściej stawiają się na ekspansję zagraniczną. Udział eksportu w wartości sprzedaży ogółem firm w tej branży rośnie, a w niektórych przypadkach przekracza 50%⁷ W kolejnych krajach otwierane są ich przedstawicielstwa, a nawet osobne spółki. Przy czym zewnętrzne warunki do rozwoju eksportu są obiecujące. Światowe górnictwo, jak już wspomniano, rozwija się bowiem dynamicznie.

Polska oferta jest już dziś bogata (kompletne wyposażenie frontów wydobywczych, a nawet całe kopalnie wraz z usługami serwisowymi) i konkuruje z innymi dostawcami nie tylko ceną, ale też jakością. To ważne, ponieważ światowy rynek stał się bardzo wymagający.

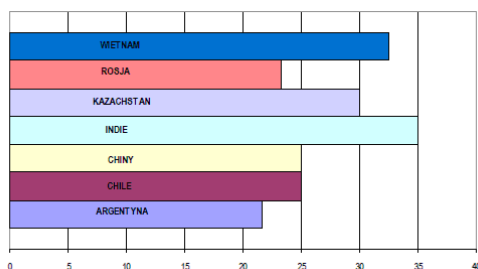
Do dalszego rozwoju tego rodzaju działalności niezbędne jest współdziałanie zarówno polskich producentów maszyn i urządzeń, jak i samych kopalń. Dlatego pożądanym byłoby stworzenie silnego podmiotu integrującego działania w tym zakresie i będącego w stanie eksportować całe polskie górnicze *know-how*. Innymi słowy, należy dążyć do uczynienia całego polskiego górnictwa silną marką eksportową. Jest to cel realny, ponieważ branża wydobywcza za granicą wysoko ceni polską myśl techniczną w tym zakresie, a jej baza w postaci kadr, jednostek badawczych czy uczelni, jest ciągle wystarczająco rozbudowana i sprawna. W wielu krajach pracują inżynierowie wykształceni w Polsce. Producenci – nawet ci konkurujący ze sobą – coraz częściej dostrzegają potrzebę wzajemnej współpracy w zdobywaniu nowych rynków zbytu i zawierają stosowne porozumienia. Prawdopodobnie w ekspansji eksportowej pomocne mogłyby się okazać również: wsparcie Korporacji Ubezpieczeń Kredytów Eksportowych oraz spójna branżowa strategia międzynarodowej ekspansji i promocji na światowych rynkach wydobywczych.

Rozwój eksportu stanowi bodziec, który mógłby najskuteczniej pobudzić aktywność branży okołogórniczej. Skomplikowane kompleksy ścianowe wymagają bowiem zabezpieczenia całej infrastruktury – zasilania energetycznego, urządzeń odpylających, odstawy itd. Korzyści z takiej ekspansji odniosłaby cała polska gospodarka. Zjawiskiem negatywnym z punktu widzenia eksportu jest wysoki w ostatnim czasie kurs złotego, szczególnie wobec dolara. Pomimo tego, polskim producentom udaje się utrzymywać na zagranicznych rynkach. Niekorzystną sytuację walutową w części rekompensują oni oszczędnościami z tytułu tańszych importowanych podzespołów.

Polskie maszyny i urządzenia górnicze sprzedawane są na całym świecie. Z tą różnicą, że na niektórych rynkach mają one ugruntowaną pozycję, a na innych dopiero muszą o nią walczyć. Największe możliwości rozwoju producenci widzą oczywiście tam, gdzie wydobycie węgla rośnie najszybciej, a więc w Chinach, Indiach, Wietnamie, Australii i Ameryce Południowej.

7 J. Dudała, Polskie maszyny górnicze, „Biuletyn Górniczy”, nr 11-12/2012.

Rys. 6. Średni przewidywany wzrost popytu na maszyny i urządzenia górnicze na rynkach o wysokim potencjale eksportowym do 2020 r. (w proc.)

Źródło: Analiza rynku krajowego oraz potencjału eksportowego na rynki zagraniczne maszyn i urządzeń górniczych, Katowice 2012.

Jak widać na powyższym wykresie, do 2020 r. największy wzrost popytu – o 30% lub więcej – spodziewany jest w Indiach, Wietnamie i Kazachstanie. Dlatego to Azja stanowić będzie w najbliższych latach najważniejszy potencjalny kierunek ekspansji polskich przedsiębiorstw. Z tym, że ich menedżerowie, badani w cytowanej już *Analizie rynku krajowego oraz potencjału eksportowego...*, nie widzą obecnie możliwości wzięcia udziału w zaspokojeniu rosnącego globalnego zapotrzebowania na maszyny i urządzenia górnicze.

Zdaniem Henryka Stabli, byłego prezesa Polskiej Techniki Górniczej S.A.⁸, polscy przedsiębiorcy powinni próbować powrotu do silnego niegdyś w ich wykonaniu sektora budowy kopalń, zwłaszcza w Azji i Ameryce Południowej. Zauważa również, że w ślad za eksportem musi podążać ekspansja inwestycyjna, czyli uruchamianie produkcji na miejscu, razem z zagranicznymi kontrahentami.

Poszczególne rynki różnią się między sobą stosowanymi rozwiązaniami technologicznymi. Technologię głębinową stosuje się głównie w Chinach, Indiach, Stanach Zjednoczonych i Europie. Dominuje tam ścianowa technika wydobywania, która wykorzystuje zintegrowane kompleksy (zmechanizowana obudowa ścianowa, kombajn ścianowy, system przenośników do odstawy i transportu urobku oraz urządzenia wspomagające – stacja kompaktowa, zasilająca kompleks w energię elektryczną, pompa zasilająca kompleks w wodę do chłodzenia, pompa zasilająca kompleks w ciecz hydrauliczną).

Warto też zauważyć, że dodatkowym czynnikiem wzmacniającym popyt na maszyny górnicze w niektórych krajach, jak Rosja czy Ukraina, jest wysoki stopień zużycia tamtejszej infrastruktury technicznej.

Korzystne warunki do sprzedaży maszyn i urządzeń górniczych związane są z:

- rosnącym wydobyciem węgla w tym kraju, którego skutkiem jest wzrost zapotrzebowania na wysokowydajne urządzenia ścianowe, w tym kombajny o większej sprawności technicznej i żywotności, a także na modernizację już pracującego sprzętu w celu uzyskania lepszych parametrów;

⁸ „Trybuna Górnicza”, <http://www.gornicza.com.pl/?mod=Periodics&acn=exeConcrete&id=1657> [dostęp z dn. 11. 02. 2014].

- ustabilizowaną sytuacją własnościową w większości sprywatyzowanych największych rosyjskich zjednoczeń górniczych;
- wpływem okresu gwarancyjnego większości pracujących w rosyjskich kopalniach kombajnów ścianowych, co generuje znaczący popyt na części zamienne i usługi pogwarancyjne, jak remonty czy przeglądy.

Dodatkową zaletą rosyjskiego rynku jest istnienie dużej ilości ośrodków wydobywczych, a więc szerokiego, zdwersyfikowanego kręgu odbiorców (m.in. w okręgu Rostowskim, Kuzbasie, Zagłębiu Peczerskim, rejonie Workuty czy Chabarska). Umożliwia to prowadzenie różnorodnej polityki handlowej.

Dominującą pozycję na rynku rosyjskich kombajnów ścianowych (ok. 70%) zajmują firmy rosyjskie i ukraińskie. Z podmiotów zagranicznych znacząca jest również obecność Grupy Famur i Kopex (wcześniej Zabrzezańskich Zakładów Mechanicznych) oraz JOY, DBT (obecnie Caterpillar) i Eickhoff.

W zakresie obudów ścianowych, udział firm spoza Rosji jest nieznaczny, choć polskie firmy z sukcesami dostarczają swoje obudowy na ten rynek. Segment ten w głównej mierze zdominowany jest przez lokalne zakłady produkujące maszyny górnicze, których zaletą są niższe koszty logistyczne, co w przypadku obudów zmechanizowanych ma większe znaczenie niż na przykład w przypadku kombajnów.

Współpraca z Ukrainą jest trudniejsza z uwagi na specyfikę uwarunkowań gospodarczych i politycznych w tym kraju.

Rynkiem nieporównywalnie mniejszym, ale równie ciekawym są Czechy. Ich atrakcyjność wynika z następujących czynników:

- bliskości geograficznej, a więc niskich kosztów logistyki (istotnych zwłaszcza w przypadku usług serwisowo-remontowych);
- uwarunkowań historycznych (polskie firmy są obecne w Czechach od kilkadziesiąt lat);
- zbliżonych do śląskich warunków geologiczno-górniczych.

Pozycja polskich przedsiębiorstw w Czechach, zarówno w zakresie kombajnów, jak i obudów ścianowych, jest znacząca.

Konkurentami polskich firm w Czechach są m.in.: Ostroj, JOY czy Caterpillar. Dwie ostatnie, wskutek kurczenia się ich macierzystych rynków zbytu, prowadzą zresztą od kilkunastu lat silną ekspansję zagraniczną. Rynki obu Ameryk oraz reszty Europy odgrywają mniejszą rolę w eksporcie polskich maszyn i urządzeń górniczych. Co ciekawe, o ile w Polsce, jak wspomniano w rozdz. II, najczęstszą formą pozyskiwania przez kopalnie nowych kombajnów jest dzierżawa, o tyle ich eksport opiera się na sprzedaży.

Największymi na świecie producentami maszyn i urządzeń górniczych są: Caterpillar (USA) i Joy (USA). Przewyższają one znacznie swoich polskich odpowiedników pod względem zróżnicowania oferty, potencjału majątkowego, finansowego i

naukowego oraz doświadczenia w funkcjonowaniu na globalnym rynku.

W opinii polskich przedsiębiorstw, ich najważniejszymi konkurentami w rywalizacji o zagranicznego odbiorcę są przede wszystkim dwie wyżej wymienione firmy: Caterpillar i Joy, a w dalszej kolejności: Bartec Group (Niemcy), Breuer-Motoren GmbH & Co. KG Elektromaschinenfabrik (Niemcy), Elin Motoren (Niemcy), Ferrit s.r.o. (Czechy), Sandvik Mining and Construction (Szwecja), Ostroy (Czechy), Corum (Ukraina), Becker Mining Systems (Niemcy), Semperit AG Holding (Austria), Siemag Tecberg (Niemcy) oraz chińskie firmy zaopatrujące w sprzęt lokalne kopalnie węgla kamiennego.

Z obcą konkurencją polscy producenci muszą mierzyć się już nie tylko na zagranicznych rynkach. Do Polski wchodzi właśnie największy ukraiński producent maszyn górniczych Corum (dawniej Gornye Maszyny). Przedstawicielstwo tej firmy zostało otwarte w 2013 r. w Katowicach. Plany Ukraińców są ambitne. Chcą zdobyć 30% udziału w rynku. W swojej ofercie mają m.in. atrakcyjny cenowo 20-tonowy kombajn i 40-tonowy kombajn chodnikowy⁹.

Przewaga wielu zagranicznych firm nad polskimi w walce o nowe rynki zbytu tkwi w ich wielkości. Polska branża maszyn i urządzeń górniczych jest bowiem wciąż bardziej rozdrobniona i zróżnicowana od amerykańskiej czy zachodnioeuropejskiej.

Stąd też, wobec niepewnych perspektyw krajowego górnictwa, optymalną ścieżką dalszego rozwoju polskich producentów maszyn i urządzeń górniczych, jest konsolidacja tego sektora, która wpłynęłaby dodatnio na jego możliwości finansowe, handlowe i konstrukcyjne, a przez to pozwoliła na prowadzenie skuteczniejszej niż dotychczas rywalizacji o zagranicznego odbiorcę.

LITERATURA

1. Analiza rynku krajowego oraz potencjału eksportowego na rynki zagraniczne maszyn i urządzeń górniczych, Katowice 2012
2. Dudała J., Polskie maszyny górnicze, „Biuletyn Górniczy”, nr 11-12/2012
3. Górnictwo węgla kamiennego w Chińskiej Republice Ludowej
4. Mokrzycki E., Ney R., Siemek J., Światowe zasoby surowców energetycznych – wnioski dla Polski, „Rynek Energii” 2008, nr 6
5. Przyszłość polskiego węgla. Bankructwo czy międzynarodowa konkurencyjność? Raport Centrum im. Adama Smitha, 2012
6. Sobczyk E. J., Zasoby węgla kamiennego w Polsce a możliwość zaspokojenia potrzeb energetyki, „Polityka Energetyczna” 2008, Tom 11, z. 1
7. Strategia działalności górnictwa węgla kamiennego w Polsce w latach 2007–2015. Dokument przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 31 lipca 2007 roku
8. Turek M., Szanse i zagrożenia rozwoju górnictwa węgla kamiennego w Polsce, Główny Instytut Górnictwa, Katowice, „Wiadomości Górnicze” 11/2012.
9. Turek M., Węgiel a pozostałe nośniki energii w polityce energetycznej Polski, „Polityka Energetyczna” 2005, Tom 8, z. 1
10. Ustawa z dnia 7 września 2007 roku o funkcjonowaniu górnictwa węgla kamiennego w latach 2008–2015, Dz.U.07.192.1379 z późn. zm.

9 Wyział Promocji Handlu i Inwestycji Ambasady Rzeczypospolitej Polskiej w Kijowie, http://kiev.trade.gov.pl/pl/aktualnosci/article/y,2013,m,9,a,39368,Wejscie_ukrainskiego_producenta_maszyn_gornicznych_na_rynek_polski.html, [dostęp z dn. 12. 02. 2014].

11. Wilczyński M., *Zmierzch Węgla Kamiennego w Polsce*, Instytut na rzecz Ekorozwoju, Warszawa 2013.
12. www.beijing.polemb.net
13. www.gornicza.com.pl
14. www.iea.org
15. www.kiev.trade.gov.pl
16. www.polcoaldex.pl
17. www.worldcoal.org

М. В. Сычева, О. З. Колыско, В. В. Чабан
(M. W. Syczewa, O. Z. Kołysko, W. W. Czaban)

Київський національний університет технологій
та дизайну (Kyiv National University of Technologies
and Design, Ukraine)

Использование методов комбинаторики в конструировании детской игрушки / *Method of combinatorial design method of designing products for children*

Abstract

The purpose of the article – the use of combinatorial methods in the design of children's Grushki. Based on the analysis of modern toys can say that a child's toy has several features structurally composite solutions and external form. These features are associated with a certain range of children's toys, with stylistic decision. For design of modern children's toys characteristic eclectic mix of different and opposite styles of content, that is in the process of design engineering is possible to use methods of combinatorics to create new forms. Analysis of the most pressing and typical for a specific product model features a composite solution is a prerequisite for creating a compact plural basic elements in order to achieve high aesthetic benefits of artistic expression while creating new design projects. Morphological matrix obtained basic elements space – spatial forms of children's toys in the future can be taken into account for the design of new models according to the needs of the customer requirements without additional effort.

Key words: combinatorial methods, child's toy, customer requirements

ВСТУПЛЕНИЕ

Сегодня актуальной является проблема рационализации процесса проектирования и усовершенствования производства детской игрушки из мягких материалов. Перед производителями игрушек стоит задание изготавливать такую продукцию, которая бы максимально удовлетворяла современные потребности потребителя и была бы выгодной для производства. Для этого дизайнеры игрушек стремятся к увеличению разнообразия новых моделей при условиях их конструктивной и технологической однородности [1]. При этом современная игрушка должна быть привлекательной, отвечать особенностям физического развития ребенка и, удобная в пользовании, гармоничная в пропорциях. [2]. Но проектирование каждой модели без взаимосвязи с теми, что уже разработанные, или будут

разработаны, порождает много недостатков, таких, как:

- невозможность учета потребностей разных групп современных детей и обеспечения оптимального выбора вариантов товаров в соответствии с их потребностями, невзирая на то, что сегодняшние педагоги констатируют переход от «игрушек вообще» с фиксированными игровыми правилами к игрушкам так называемой «свободной морфологии» [3];
- копирование форм уже существующих моделей, и как результат цено-дефицит качественного товара в сфере торговли и необеспечения максимального экономического эффекта при наименьших усилиях во время изготовления изделий, хотя опыт дизайнерского проектирования показывает, что целесообразные технические решения допускают поливариантность формы;
- несовершенство конструктивных форм (необоснованность построения разверток поверхностей игрушек) которые не враховывают особенности формообразования из текстильных материалов, что требует дополнительной отработки конструкции в случае использования материалов с другими свойствами.

Устранить этот ряд недостатков позволяет проектирование мягких игрушек из использования современных дизайнерских методов, например, методов комбинаторики с использованием морфологических систем рациональных элементов (составляющих) изделий.

Также, появился еще один фактор проведения этой работы: реальна необходимость использования компьютерных технологий при проектировании дизайна, подготовки проектно-конструкторской документации и организации производственного процесса.

ПОСТАНОВКА ЗАДАНИЯ

Разработать системный механизм для анализа, разработки и контроля композиции сложные объемно – пространственных форм, в частности детской игрушки.

Объектом исследования является морфологическая структура игрушек из текстильных материалов.

В основу комбинаторики положены три критерия – эргономичность, функциональность и вариативность.

Основой этой системы является упорядочивание структурных связей игрушки с точки зрения ее функциональности. Упорядочивание этих связей происходит на основе изучения принципов формообразования и морфологии типов (видовых разновидностей) объемно пространственных изделий из текстилю, то есть игрушек.[4]. Морфотип – это совокупность наиболее характерных связей, определенных в определенной совокупности изделий. Морфо тип изделия, разработанный для потребителя определенного воз-

раста, являет собой потребительский типаж изделия в пределах совокупности, определенной как объект исследования.[5]. Для определения морфотипа применяется метод морфологического анализа, который является ключевым методом в системном проектировании промышленных изделий. Сущность морфологического анализа заключается в применении приемов типизации в процессе исследования, моделирования и превращения системных объектов в дизайне. В результате его приложения могут быть получены:

- раскрытие возможных вариантов по каждой морфологической характеристике путем создания матрицы;
- определение функциональной ценности всех вариантов решения изделия;
- выбор наиболее рациональных (типичных) изделий.

Совокупность всех возможных вариантов морфологических признаков, выраженных в виде матрицы, дает возможность определить определенное количество вариантов типичных решений отдельных элементов игрушек. Однако, оценка этих решений проводится на универсальной основе. Для этого нужно провести стандартизацию конструкций изделий через их типизацию и унификацию, в основе которой лежит базовое изделие, унифицированное узел базового изделия.

В современном проектировании разных изделий используются специально созданные базовые конструкции, которые отображают типичные формы основных формообразующих элементов, которые систематизируют в морфотипы. Это обусловило определение морфологической матрицы детской игрушки как объекту проектирования.

Дизайн-проектирование детской игрушки осуществляется с использованием морфологической матрицы, которая основана на нахождении базовой конструкции типичной модели игрушки. Эта морфологическая единица приобретает развитие в модификациях, совокупность которых и образует ассортимент изделий. Необходимо определить морфо тип игрушек детских с учетом дизайнерского решения на основе разработки морфологической матрицы. Мягкие игрушки как объемно пространственные формы в основном изготавливаются из текстильных материалов, которые относятся к оболочковым материалам. Формообразование объемно пространственных предметов из оболочковых материалов имеет свою определенную специфику, и достаточно глубоко изучено, в частности, относительно проектирования одежды и обуви.

Одной из основных задач по проектированию одежды есть задача получения разверток сложных поверхностей.

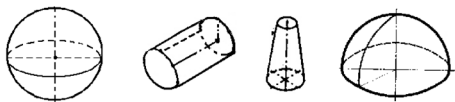

Построение разверток поверхностей моделей одежды, которые имеют сложную форму, в наше время выполняется в основном приближенными средствами. В основе этих средств лежит создание плоских конструкций (ша-

блонов) деталей одежды, из которых потом путем раскрою из оболочкового материала и соединениям полученных деталей между собой, получают модель, которая имеет пространственную форму. Аналогично раскраиваются детали мягкой игрушки. Но при этом существует принципиальное расхождение в средствах задания исходной или одетой тканью поверхности. При этом исходной информацией для развертки одежды служит антропометрическая характеристика фигуры человека, который является достаточно сложной поверхностью, а исходная поверхность игрушки задается дизайне-ром произвольно, в зависимости от масштабного восприятия формы.

РЕЗУЛЬТАТЫ И ИХ ОБСУЖДЕНИЕ

Применение морфологической матрицы в процессе проектирования игрушек обусловило особенности формообразования, систематизацию геометрических элементов игрушки в современном состоянии промышленности. Результатом морфологического анализа стало создание качественно нового объекта, который имеет свою систему стандартов и конкретные размеры и пропорции. Для выделения наиболее часто используемых и повторяемых в дизайне мягких игрушек морфотипов была проведена морфологическая структуризация 45 мягких игрушек разных фирм, как трехмерных объектов, с целью выделения элементарных геометрических форм, которыми можно описать отдельные детали каждой игрушки. форм, которыми можно описать отдельные детали каждой игрушки.

В итоге было установлено, что объемно пространственной формы деталей мягкой игрушки в основном имеют мягкие закругленные формы, и в основе конструктивного устройства находятся геометрические формы трех типов:

Геометрические формы	
Простые	
Составляющие	
Сложные	

Намного реже встречаются многогранные формы.

Также проведенный анализ показал, что невзирая на визуальную и модельную разнообразность игрушек, элементарные базовые формы отдельных деталей достаточно однотипны, что позволяет в дальнейшем создать библи-

отеку морфотипов в виде морфологической матрицы или каталога.

Результатом морфологического анализа стало создание качественно нового объекта, который имеет свою систему стандартов и конкретные размеры и пропорции.

ВЫВОДЫ

1. На основе анализа современных игрушек можно сказать, что детская игрушка имеет ряд особенностей конструктивно композиционного решения и внешней формы. Эти особенности связаны с определенным ассортиментом детской игрушки, со стилевым решением. Для дизайнера современной детской игрушки характерное эклектическое сочетание разных и противоположных по содержанию стилей, то есть в процессе дизайн-проектирования возможно использование методов комбинаторики для создания новых форм.
2. Анализ наиболее актуальных и типичных для конкретного изделия особенностей конструктивно композиционного решения является обязательным условием для создания компактного множественного числа базовых элементов с целью достижения высоких эстетических преимуществ, художественной выразительности при создании новых проектов дизайна.
3. Получена морфологическая матрица базовых элементов объемно – пространственных форм детской игрушки может быть в будущем учтена для проектирования новых моделей согласно потребностей требований потребителей без дополнительных усилий.
4. Промышленным предприятиям можно предлагать метод комбинаторики как метод дизайнерского проектирования изделий для детей.

ЛИТЕРАТУРА

5. Грашин А.А. Методология дизайн-проектирования элементов предметной среды.- Москва, АРХИТЕКТУРА-С 2004.-121с.
6. Пузанов В.И. О типологии комплексных объектов дизайна – (Труды ВНИИТЭ. Сэр. Техническая эстетика; Вып. 22).- с.149-160.
7. Максимова м.В., Кузьмина м.А., Такие разные куклы. – М. Изд-во Эксмо, 2004.- с.22-24.
8. Пронин Е.С. Теоретические основы архитектурной комбинаторики.- М. Архитектура, 2005.- с.35,40-44.
9. Методика модульного (узлового) конструирования женских сумок из унифицированных узлов и деталей. Москва- 1987.- с.86-99.
10. Бескоровайная г.П., Куренова С. В. Проектирование детской одежды.- М.2002.- с.51.
11. Козлова т.В. Моделирование и художественное оформление женской и детской одежды. Учебник, 1990.- 320 с
12. Литвинова и.Н., Шахматная Я.А.Изготовление женской и детской верхней одежды.- М. Легкая индустрия, 1981. – 288с.

C. Г. Натрошвілі
(S. G. Natroszwili)

Katedra všeobecnej a aplikovanej etiky FF UKF v Nitre, Slovakia
E-mail: dmarkova@mati.sk

Впровадження інноваційних освітніх технологій в умовах адаптації навчального закладу до змін зовнішнього середовища

Abstract

Some features of innovative activity of higher educational establishments are described. The paradigm of innovative transformations of the indicated establishments is formulated. The role of innovative activity is rotated on the dynamics of competitiveness of sphere of higher education.

Key words: innovative activity, innovative transformations, competitiveness of higher education

Актуальність теми дослідження. Радикальні трансформаційні перетворення в геоекономічній сфері світу, які розпочалися наприкінці ХХ століття, все більше підсилюють відрив розвинутих країн з постіндустріальною економікою від інших, до числа яких належить і Україна. Ефективною можливістю скоротити цей розрив та забезпечити випереджальні темпи розвитку національної економіки є перехід її на рейки інноваційного розвитку [1].

В цих умовах вельми актуальним є завдання щодо забезпечення процесу відтворення, який призводить би до поступового поліпшення якості ресурсів інноваційного розвитку. Високий рівень розвитку інформаційно-інтелектуальної складової суспільства повинен доповнюватись не менш високим рівнем розвитку трудових ресурсів, тобто по суті – високим рівнем людського розвитку. Завдання підготовки компетентних спеціалістів може вирішуватися на основі високоякісної системи вищої освіти, що використовує сучасні освітні технології. Вказані технології є результатом інноваційної діяльності у сфері вищої освіти.

Слід також враховувати, що сучасна парадигма державної інноваційної політики має виходити з того, що перехід економіки на інноваційну модель розвитку вимагає не лише нарощування наукового, науково-технічного та інформаційно-інтелектуального потенціалу, а й підтримку достатнього рівня людського потенціалу. Це, в свою чергу, визначає необхідність відповідних інвестицій у розвиток людського потенціалу, тобто інвестицій у фізичний, інтелектуальний, духовний розвиток громадян [2, с. 12].

Вирішення комплексу означених завдань неможливе без вжиття заходів із стимулювання розробки та впровадження інноваційних освітніх технологій у сфері вищої освіти.

Аналіз наукової літератури. Проблема організації інноваційної діяльності вищих навчальних закладів присвячується чимало наукових праць [1-7]. У наукових працях про необхідність переорієнтації вищих навчальних закладів на інноваційну модель розвитку йдеться багато. Наголошується на необхідності поєднання ринкових і державних важелів стимулювання розвитку вищої освіти, запровадження механізмів довгострокового кредитування, використання інноваційного потенціалу, механізмів податкового стимулювання тощо. Напрацьована правова база у складі законів України «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки», «Про інноваційну діяльність», «Про Загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій».

Разом з тим вплив інновацій на економічний розвиток країни та розвиток вищої освіти майже не відчувається. Відтак, мають бути розроблені конкретні рекомендації з питань організації державної підтримки інноваційної діяльності вищих навчальних закладів.

Мають бути вироблені науково обґрунтовані рекомендації з питань активізації інноваційного забезпечення розвитку вищих навчальних закладів в умовах викликів посткризового періоду, який характеризується звуженням традиційних джерел фінансування перспективних інноваційних проєктів.

МЕТА РОБОТИ

Викласти результати досліджень з питань організації інноваційної діяльності вищих навчальних закладів в умовах викликів посткризового розвитку.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Перед тим, як розглянути теоретичні та науково-практичні особливості організації інноваційного забезпечення розвитку вищих навчальних закладів, доцільно, на наш погляд, зупинитися на аналізі положень інноваційної теорії з точки зору її впливу на людину та суспільство.

Ідеї Кондратьєва помітно вплинули на представника класичної теорії інно-

вацій австрійського економіста Й. Шумпетера. У роботі "Економічні цикли", що вийшла у 1939 р., а також у інших працях Й.Шумпетер досліджував основні поняття теорії інноваційних процесів. Він розглядав нововведення як зміну технологій і управління, як нові комбінації використання ресурсів. При цьому учений підкреслював визначальну роль підприємця в інноваційному процесі. Він вважав, що підприємець є сполучною ланкою між винаходом і нововведенням.

За теорією Й.Шумпетера, інновація в буквальному перекладі означає упровадження наукового відкриття, технологічного винаходу. В широкому ж розумінні до інновацій належать процедури та засоби, за допомогою яких наукове відкриття реалізується в економічних нововведеннях.

Тобто виникає необхідність у тих видах діяльності, які забезпечують упровадження ідей нововведення, а також формування системи управління цим процесом.

З часом на Заході під впливом розвитку інноваційних теорій стала переважати точка зору, що науково-технічний прогрес — то простий засіб інноваційної стратегії підприємця в умовах ринкової кон'юнктури. Цей факт був відзначений західними економістами ще у 80-х роках ХХ століття, й надалі така точка зору здобула характер концептуального положення.

В Україні, та й у країнах колишнього СРСР, існувала інша точка зору на значення інновації в економічному зростанні. Адміністративно-командна система економіки зумовлювала особисту організаційну систему "наука — виробництво" як рушійну силу науково-технічного прогресу й піддавала критиці ринкові механізми здійснення інновації. Економіка прямого управління розподілу ресурсів породила інерційну науково-технологічну систему поелементного удосконалення виробництва, яка не сприймала радикальних нововведень і тому стала однією з причин багаторічного екстенсивного розвитку економіки. В економіці того періоду проблеми нововведення розроблялися лише в межах наявних досягнень науково-технічного прогресу. Теорії радянських вчених не враховували комерційної сторони в інноваційній діяльності, що в умовах ринку є суттєвим.

Нині економічна політика провідних країн спрямовується на підтримку тих галузей, які є інноваційними за суттю, представляють вищі технологічні уклади і здатні забезпечити домінування національних виробників. Пріміром, у споживчому секторі економіки США такими галузями визнано:

- телекомунікації (на початкових стадіях освоєння),
- генна інженерія та біотехнології (включаючи так звані "споживчі біотехнології"),
- розширення сфери застосування лазерної та оптико-волоконної техніки,

- виробництво електронної техніки, що задовольняє споживчі потреби (включаючи електронну поліграфію, електронний документообіг, електронні технології купівлі товарів і послуг тощо).

З урахуванням визначених пріоритетів формується і пропозиція на ринку освітніх послуг. Провідні університети США вкладають значні інноваційні ресурси у організацію навчальної бази для підготовки спеціалістів саме пріоритетних галузей, які забезпечують майбутнім працівникам найбільш гідні умови праці.

Спостерігаються нові підходи до міжнародної спеціалізації, які враховують динамічні зміни якісних параметрів попиту і пропозиції на ринках освітніх послуг. Акцент робиться на динамічному розвитку і захисті саме внутрішнього ринку, вагомою складовою якого є сектор професійної освіти (в тому числі вищої освіти). Водночас підвищується значення інноваційної парадигми економічного розвитку, чіткіше виявляються загрози, що провокуються технологічним відставанням.

Країни-лідери добре усвідомлюють, що в креативній економіці основною цінністю в процесі виробництва є не обладнання, і навіть не технології (за наявності фінансового ресурсу їх можна придбати або у короткі терміни створити), а саме творча людина. Відповідно, компанії ведуть доволі жорстку боротьбу за креативних працівників (цю боротьбу інколи називають “скупкою мізків”). Таким працівникам створюють усі умови для забезпечення комфортною трудової діяльності, включаючи і підвищення кваліфікації за рахунок компанії [3, с. 11-13].

На нашу думку, цілком очевидно, що в таких умовах ключовим сектором забезпечення національної конкурентоспроможності стане вища освіта, а також створення національної мережі закладів підготовки та перепідготовки фахівців відповідно до потреб ринку. В основу стратегії розвитку освіти мають бути покладені принципи розвитку та самореалізації творчої особистості, розвитку креативних здібностей людини, постійна спрямованість освіти до потреб інноваційної економіки, забезпечення безперервного навчання, інтеграції науки, освіти і виробництва.

Відтак, розвиток держави, структурні перетворення на мікро- і макроекономічному рівнях повинні гармонійно поєднуватися з модернізацією вищої освіти для того, щоб задовольнити потреби й прагнення людей, особливо молоді, встановити нову систему суспільних цінностей як в громадському, так і у приватному секторах.

Сучасна вища освіта повинна забезпечувати виконання низки завдань, зокрема, економічний успіх, політичну стабільність, сталий розвиток суспільства тощо. Ці завдання реалізуються через таку організацію підготовки фахівців, яка повністю відповідає запитам ринку праці та здатна прогнозувати його розвиток, підготовку до життя активних громадян демократичного суспільства, їх особистісний розвиток, виокремлення таких наукових

та освітніх пріоритетів, що забезпечать якісну підготовку фахівців [4, с. 59-66]. Тобто, без перебільшення, від параметрів розвитку сфери вищої освіти в значній мірі залежить формування інтелектуального потенціалу суспільства та параметрів національної інноваційної системи держави, а відтак – і її місце в глобальній системі координат.

Наразі в Україні відсутні передумови і для формування моделі “креативної економіки”, оскільки показники раціоналізаторської та винахідницької активності є заниженими. Це проявляється у порівняно незначній кількості зареєстрованих об’єктів промислової та інтелектуальної власності. Чисельність зайнятих у промисловості творців, тобто основних суб’єктів формування інтелектуального капіталу, має стійку тенденцію до скорочення. Зменшується кількість підприємств, що виконували роботи по створенню і використанню об’єктів промислової власності та раціоналізаторських пропозицій [5]. Це матиме значні негативні наслідки, оскільки економіка втрачає інституціональний потенціал для розширеного відтворення інтелектуального капіталу, а відтак – гальмується ефективна інтеграція освіти і виробництва. Відтак, якість та престижність професійної (в тому числі вищої) освіти залишатимуться недостатніми.

У сучасних умовах найочевиднішим фактором ризику стійкого економічного зростання (як складової сталого розвитку) є інноваційний. Державна політика забезпечення такого зростання має бути спрямована на формування необхідного обсягу інвестиційних та інноваційних ресурсів, їх цільове використання, а також на створення умов для здійснення порівняно некапіталомісткого інноваційного прориву (розвитку конкурентоспроможних наукомістких виробництв, які не потребують великих фінансових витрат). Одним із засобів побудови соціальної держави є забезпечення розвитку вищої освіти на інноваційних засадах [6, с.29].

З іншого боку, розбалансованість соціально-економічної системи, яка не здатна забезпечити достатній платоспроможний попит на освітні послуги, а відтак – призводить до згортання у сфері вищої освіти інноваційних трансформацій, знижує об’єктивно існуючі її можливості до самозбереження і саморозвитку. Така загроза поглиблюється перехідним характером економічної системи, а отже – її іманентною нестійкістю, що, в свою чергу, посилює ступінь впливу дестабілізуючих чинників на розвиток вищих навчальних закладів. Зазначена ситуація великою мірою є наслідком відсутності стратегії розвитку вищої освіти, чіткої мети регулювання освітньої діяльності, організації державної підтримки провідних навчальних закладів. Результатом цього є неефективність системи державного регулювання діяльності вищих навчальних закладів, що саме по собі також провокує виникнення додаткових ризиків [7].

Основна причина інноваційної відсталості сфери вищої освіти – неправочинна економічна ідеологія держави відносно інноваційних та виробничих процесів.

Інноваційна політика – це складна система явищ і відносин. Вона вибудовується на основі науково-технічної політики. Головне функціональне призначення останньої полягає у продукуванні нового знання, розробці наукової ідеї. У виробничому процесі знання може виконувати свою інноваційну функцію на рівні винаходів та інших науково-технічних розробок, які раніше не використовувались у виробництві. Ефективна науково-технічна діяльність можлива лише за умови тісного взаємозв'язку науки, техніки, виробництва та сфери споживання. Отже, без врахування особливостей розвитку споживчого сектору економіки вирішити проблему інноваційного забезпечення усєї економічної системи неможливо. Іншими словами, принципово нову продукцію лише тоді можна назвати інноваційною, якщо знайдеться споживач, який погодиться її придбати.

Виходячи з типу стратегії інноваційного розвитку, який визначається як найбільш відповідний конкретним соціально-економічним умовам і змісту інноваційної політики, держава повинна опрацювати систему заходів прогностичного характеру як у межах єдиного господарського комплексу країни в цілому, так і секторі вищої освіти зокрема. Найбільшу віддачу від прогнозування можна одержати при виділенні однакових етапів науково-технічного і економічного розвитку за часовими параметрами: довгостроковими (15–20 років), середньостроковими (7–10 років) і короткостроковими (3–5 років). У своїй основі такі прогнози покликані відобразити потенційні можливості реального впровадження нових технологій у виробництво й оцінку їх економічної ефективності. Самі ж прогнози при укрупненій характеристиці мають містити три розділи. Мета першого розділу полягає у визначенні кон'юнктури ринку освітніх послуг в контексті світогосподарських відносин і розробленні рекомендацій щодо підвищення його конкурентних позицій. Призначення другого розділу – економічне обґрунтування доцільності та оцінка впровадження нових технологій, націлених на досягнення переважних конкурентних сфери вищої освіти. Третій розділ має містити опис нових освітніх технологій на прогнозовану перспективу, а також обсяги потрібних інвестицій і необхідні джерела їх фінансування, заходи інституціонального характеру, які б забезпечили науково-технічні розробки відповідних технологій.

Одна з центральних проблем – раціональне фінансування науково-технічних та інноваційних програм. Як свідчить практика, вона може задовільно вирішуватись лише у комплексі з іншими заходами інноваційних трансформацій вищої освіти. Основними джерелами фінансового забезпечення інноваційних процесів вищої освіти в економічно розвинутих країнах є як приватні, так і державні ресурси, причому, у фінансуванні нововведень часто зберігаються приблизно однакові пропорції між тими й другими. Завдяки такій практиці створюються надійні та гнучкі фонди, що забезпечує розвиток вищих навчальних закладів. Для фінансування інноваційної діяльності у споживчому секторі вищої освіти використовуються такі джерела:

- фінансові ресурси, утворені за рахунок власних та прирівняних до них

коштів корпоративних структур. До них належать зареєстровані доходи (прибуток від реалізації товарної продукції, науково-технічної продукції, від будівельно-монтажних робіт, фінансових операцій та ін.); амортизаційні відрахування, виручка від реалізації майна, цільові та інші види надходжень;

- фінансові ресурси, мобілізовані на фінансовому ринку; кредитні інвестиції; фінансовий лізинг; кошти наукових фондів; спонсорські кошти;
- фінансові ресурси, які надходять з державного бюджету;
- фінансові ресурси, які надходять від приватних замовників.

Фінансово-кредитний механізм інноваційного розвитку вищої освіти необхідний для стійкого економічного зростання держави, тому він має базуватися на системі, яка безперервно продукує і формує фактори, що сприяють розвитку вищих навчальних закладів на інноваційній основі. Серед таких суспільних факторів – рівень знань, потрібний для розв'язання суспільних проблем; наявність і доступність інноваційних ресурсів, що справляються у сферу вищої освіти; сфера, суб'єкти й об'єкти інноваційної активності; інноваційний клімат як комплекс соціально-економічних, правових інституцій, що підтримують інноваційну діяльність установ вищої освіти; інноваційне підприємництво як сполучна ланка між інноваціями і сферами суспільного виробництва та споживання.

Необхідно взяти до уваги, що кінцевою метою державної інноваційної політики є поліпшення якості життя широких верств населення, забезпечення єдиних соціальних стандартів на всій території України. При цьому якість життя є результатом дії цілої низки об'єктивних та суб'єктивних чинників, які мають як загальнонаціональний, так і регіональний характер. Рівень якості життя людини вимірюється кількістю і якістю благ, які вона може придбати за свої доходи. Мова йде, у першу чергу, про найнеобхідніші соціальні блага, які внесено до так званого мінімального споживчого кошика.

Основою стратегії підтримки інноваційного розвитку вищої освіти економіки має бути прискорений розвиток сучасних освітніх технологій, а також галузей і територіальних кластерів (територіально-виробничих комплексів, технопарків і технополісів), де такі технології розвиваються.

Одним із таких стратегічних напрямів є прискорений розвиток інформаційних технологій. Сфера вищої освіти України має значний потенціал щодо розробки та продажу програмного забезпечення і може діяти за прикладом Ірландії, яка залучила мільярдні інвестиції комп'ютерних компаній США під свої розробки. Для подібного прориву потрібне поєднання зусиль держави, установ вищої освіти і комп'ютерних компаній України. Слід розглянути можливості власного шляху розвитку програмного забезпечення, щоб позбавитися залежності від монополістів на цьому ринку і скласти їм конкуренцію.

Іншим стратегічним напрямом є проведення установами вищої освіти до-

сліджень з проектування наукоємних споживчих товарів. Перспективу тут має продукція машинобудування: виробництво побутової техніки, автобусів, автомобілебудування, сільськогосподарське машинобудування, окремі виробництва електронної техніки та засобів зв'язку.

Інвестиції у сфері вищої освіти мають спрямовуватися на розвиток інформаційно-комунікаційних технологій навчання студентів та слухачів. Впровадження сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, що забезпечують даліше удосконалення навчально-виховного процесу, доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життєдіяльності в інформаційному суспільстві, визначено у низці програмних документів як один із пріоритетів розвитку вищої освіти [5]. Можемо визначити такі напрями інвестування, що спрямовані на дальший розвиток інформаційно-комунікаційних технологій у сфері вищої освіти:

- забезпечення поступової інформатизації системи вищої освіти, спрямованої на задоволення освітніх інформаційних і комунікаційних потреб студентів та інших учасників навчально-виховного процесу;
- запровадження дистанційного навчання із застосуванням у навчальному процесі та бібліотечній справі інформаційно-комунікаційних технологій поряд з традиційними засобами;
- розроблення індивідуальних модульних навчальних програм різних рівнів складності залежно від конкретних потреб, а також випуску електронних підручників;
- створення індустрії сучасних засобів навчання, що відповідають світовому науково-технічному рівню і є важливою передумовою реалізації ефективних стратегій досягнення цілей освіти.

При розробці програм активізації інвестиційного забезпечення розвитку сфери вищої освіти необхідно враховувати виклики посткризового періоду, а також особливості переходу економіки України на постіндустріальну модель. Зокрема, при формуванні моделі інвестиційного забезпечення розвитку сфери вищої освіти слід враховувати її адаптованість до динамічних змін кон'юнктури попиту та пропозиції (перш за все на ринку праці), а також забезпечення підготовки робочої сили належної якості та в достатній кількості.

З іншого боку, подальший розвиток системи вищої освіти вимагає значних інвестицій, які мають акумулюватися за рахунок усіх можливих джерел і освоюватися з урахуванням конкретної специфіки проекту. Необхідно орієнтуватися перш за все на зміцнення навчально-матеріальної бази, здійснити повну комп'ютеризацію навчальних закладів, впровадити сучасні інформаційні технології, забезпечити ефективну підготовку та підвищення кваліфікації педагогічних і науково-педагогічних працівників, запровадити нові економічні та управлінські механізми розвитку освіти. Усі ці проблеми потребують першочергового розв'язання.

Треба також усвідомлювати, що інноваційний розвиток вищої освіти передбачає не лише зростання обсягу наданих послуг, а передусім зміцнення конкурентоздатності цих послуг за рахунок використання нових знань і реалізації всіх можливостей інноваційного потенціалу країни. З одного боку, освоєння українським бізнесом нових знань в економіко-організаційній сфері, розбудова нових ефективних ринкових взаємовідносин, а також активізація інвестиційних процесів безумовно відіграли прогресивну роль як чинники зазначеного економічного зростання. З іншого боку, на цьому етапі визначальними залишилися екстенсивні фактори економічного розвитку, зокрема, зростання внутрішнього і зовнішнього попиту на українську продукцію, в тому числі і так звану “продукцію народного споживання”.

Завданням вищої освіти є забезпечення підготовки працівників, які вміють працювати творчо, креативно, ініціативно, з використанням сучасних технологій.

Особливістю інноваційної діяльності у сфері вищої освіти є необхідність закупівлі наукового та навчального обладнання, модернізації науково-педагогічної бази, здійснення витрат на підготовку та підвищення кваліфікації кадрів та ін., тобто здійснення інвестицій, які можуть дати економічну віддачу (окупитися) через строки, що значно перевищують середні в економіці, або навіть зовсім не окупитися. З цього випливає, що інвестиції у сфері вищої освіти апіорі не можуть бути конкурентоспроможними (звичайно, якщо йдеться про створення класичних технологій вищої освіти, а не псевдо-освіти). Вирішити цю проблему може лише держава в рамках реалізації державної соціально-економічної політики шляхом надання пільг і преференцій для інвесторів, які реалізують освітні проекти. Наголошуємо, що пільги має отримувати не заклад, який реалізує інвестиції, а саме інвестор – тобто, суб'єкт економічних відносин, який надав інвестиційний ресурс (це може бути вищий навчальний заклад, громадська організація студентів, корпоративна структура, промислове підприємство, іноземний інвестор, орган місцевого самоврядування тощо). Лише в такому разі проблему «непривабливості» освітніх інновацій з точки зору вільного ринку може бути вирішено (оскільки завдяки пільгам «компенсуються» певні «недоліки» таких інновацій).

Відтак, конкурентоспроможність системи вищої освіти насамперед залежить від впровадження в навчальний процес унікальних, інноваційних, креативних елементів, в тому числі так званих методів “активного навчання” [9]. Таке можливо, якщо уся система освіти, зокрема і вища базуються на результатах наукових досліджень, які є двигуном вищої освіти. Щоб домогтися бажаних змін у системі професійної освіти в Україні, необхідно насамперед залучити підприємства до цієї системи, і таким чином забезпечити фактичні потреби в кваліфікованих знаннях і навичках. Успішна взаємодія з соціальними партнерами дозволить вирішувати проблеми працевлаштування випускників, забезпечувати контроль за якістю їхньої підготовки, прогнозувати потребу у фахівцях певних професій, удосконалювати зміст

професійних програм відповідно до вимог сучасного виробництва [10].

Хибна настанова призвела до відриву інноваційної сфери від її органічної суті – виробничого сектору. Безпосереднім результатом подібних ідеологічних імперативів став превалюючий розвиток “модних” невиробничих сфер (торгівля, банки, біржі, казино, шоу-бізнес тощо) та нераціональне дрібнення виробничих об’єктів народного господарства. Не дивно, що така “нова” економіка просто фізично не в змозі забезпечити запуск промислових інновацій.

ВИСНОВКИ

Технологічна реструктуризація вищої освіти стає пріоритетним завданням державної антикризової політики на перспективу.

Організація високоефективної інноваційної діяльності вищих навчальних закладів виступає необхідною умовою високої якості освітніх послуг, і як наслідок – сприяє прискоренню переходу економіки на інноваційну модель розвитку.

Для підтримки інноваційної діяльності вищих навчальних закладів необхідно розробити реалістичні механізми державно-приватного партнерства, які дозволили б акумулювати фінансові та інтелектуальні ресурси для реалізації відповідних проектів.

Необхідно враховувати, що високий рівень конкурентоспроможності вищої освіти на основі широкого впровадження та використання освітніх інновацій є також вагомим чинником сталості національної системи освіти взагалі, особливо якщо він досягається передусім за рахунок створення і реалізації конкурентних переваг країни та підвищення ефективності усіх видів освітньої діяльності. Стабільна затребуваність на внутрішньому та зовнішньому ринках вироблених в країні інноваційних освітніх послуг визначає стабільність темпів її економічного розвитку.

Загальна модель організації інноваційного процесу у сфері вищої освіти має бути побудована з врахуванням пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку вищої освіти. Серед таких напрямів державної підтримки виділимо наступні:

- постійне підвищення якості вищої освіти, оновлення її змісту та форм організації навчально-виховного процесу;
- забезпечення економічних і соціальних гарантій для професійної самореалізації педагогічних, науково-педагогічних працівників, підвищення їх соціального статусу;
- органічне поєднання освіти і науки;
- запровадження освітніх інновацій, інформаційних технологій;
- створення індустрії сучасних засобів навчання і виховання, повне за-

безпечення ними вищих навчальних закладів;

- переорієнтація функціонування ринку освітніх послуг на основі належного науково-методичного забезпечення;
- інтеграція вітчизняної вищої освіти до європейського та світового освітніх просторів.

Відтак, нова модель організації та державної підтримки інноваційної діяльності у сфері вищої освіти має передбачати:

- визначення державного фінансування та інвестування вищої освіти як пріоритетного напрямку видатків бюджету;
- формування багатоканальної системи інвестиційного забезпечення вищої освіти;
- повноцінне фінансування державою здобуття вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах у обсязі, визначеному державними стандартами;
- стимулювання інвестицій юридичних і фізичних осіб у розвиток вищої освіти;
- визначення пріоритетних напрямів інвестування вищої освіти і концентрація фінансових ресурсів для їх реалізації;
- забезпечення ефективного використання коштів на функціонування та розвиток вищої освіти.

Підтримка інноваційного процесу у сфері вищої освіти має ґрунтуватися на реалізації прогресивних управлінських технологій, в тому числі механізмів державно-приватного партнерства, апробованих у розвинутих країнах.

Перспективи подальших розвідок. У подальшому слід провести дослідження з проблем методології бізнес-планування інноваційних проєктів, що реалізуються вищими навчальними закладами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Коровський А.В. Еволюція людського фактора економіки та проблеми його формування [монографія] / А.В.Коровський. – К.: КНЕУ, 2004. – 184 с.
2. Україна у вимірі економіки знань / За ред.акад.НАН України В.М.Гейця. – К.: Основа, 2006. – 592 с.
3. Каленюк І.С. Економіка освіти [навчальний посібник] / І.С.Каленюк. – К.: Знання України, 2003. – 316 с.
4. Комарова О.А. Освітній потенціал: теоретико-методологічні та практичні аспекти формування / О.А.Комарова. – Кіровоград: ДЛАУ, 2009. – 336 с.
5. Захарін С.В. Інвестиційний ресурс технологічного розвитку економіки / Технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України [монографія] / за ред. д.е.н., проф. Л.І.Федулової. – К.: НАН України, Ін-т екон.прогнозув., 2011. – С. 245-302.
6. Економічні аспекти проблем розвитку вищої освіти в Україні [монографія] / за ред. чл.-кор. НАПНУ І.М.Грищенка. – Хмельницький: ХНУ, 2010. – 478 с.

7. Економіка вищої освіти України: тенденції та механізм розвитку / за ред. акад.НАПНУ В.П.Андрущенко. – К.: Педагогічна преса, 2006. – 208 с.
8. Соціогуманітарний аспект інноваційно-технологічного розвитку економіки України [монографія] / Л.І.Федулова, М.П.Данько, С.В.Захарін та ін. – К.: Ін-т екон.прогнозув., 2007. – 472 с.
9. Смолкин А.М. Методы активного обучения / А.М.Смолкин. – М.Высшая школа, 1999. – 176 с.
10. Економічні основи інноваційного розвитку вищих навчальних закладів України / за ред. акад.НАПНУ В.І.Лугового. – К.: Педагогічна преса, 2009. – 384 с.

Mariusz Jakubik

SWPS Uniwersytet Humanistycznospołeczny w Warszawie

E-mail: mariuszjakubik@interia.pl

Państwowe wsparcie finansowe pomocy postpenitencjarnej / *State financial support for post-penitentiary aid*

Abstract

The author writes about state financial aid for persons deprived of their liberty and leaving prisons. It is a state aid in the resocialisation of sentenced persons. The author discusses the role of post-penitentiary aid in Poland and indicates that this assistance is very much needed. The most important instrument of this aid is post-penitentiary aid fund. The author discusses the use of State aid in practice. Finally, the author writes that the fund for prisoners is not enough and he writes how to correct it.

Key words: state aid for convicts, Post-penitentiary Aid Fund, practical use of post-penitentiary aid

WPROWADZENIE

Zgodnie z treścią art. 41 § 1 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. Nr 90, poz. 557 ze zm., dalej jako: k.k.w.) „w celu ułatwienia społecznej readaptacji, a w szczególności przeciwdziałania powrotowi do przestępstwa, powinno udzielać się skazanym oraz ich rodzinom niezbędnej pomocy, zwłaszcza materialnej, medycznej, w znalezieniu pracy i zakwaterowaniu, a także porad prawnych”. W literaturze przyjmuje się, że społeczna readaptacja skazanego to „taki jego powrót do społeczeństwa, który charakteryzuje się nie tylko powstrzymaniem się od popełniania przestępstw, ale także właściwym funkcjonowaniem w społeczności (w środowisku rodzinnym, pracy, sąsiedztwie czy też grupie rówieśniczej, czyli przestrzeganiem nie tylko norm prawnych, ale również społecznych i podstawowych norm etycznych” [Szymanowski, Świda 1998: 150]. G. Szczygieł [2002: 12] wskazuje, że jest to „proces uczenia się przez skazanych – korzystając z pomocy oferowanej przez administrację zakładu karnego, kuratorów penitencjarnych i inne podmioty świadczące pomoc skazanym w powrocie

do społeczeństwa – pełnienia ról społecznych oraz uczenia się umiejętności korzystania ze swoich praw i zaspokajania swoich potrzeb przy respektowaniu praw innych”. W świetle powyższego należy przyjąć, że społecznej readaptacji skazanych służyć musi zespół działań mających na celu ponowne przystosowanie skazanych do funkcjonowania w społeczeństwie. Rozwiązaniami takimi są programy wychowawcze i pomoc administracji więziennej oraz kuratorów w ich realizacji (np. system programowego oddziaływania), aktywizacja osadzonych (praca, edukacja, szkolenia), umożliwienie skazanym kontaktów ze światem zewnętrznym (widzenia z rodziną, zezwolenia na czasowe opuszczenie zakładu karnego) oraz pomoc finansowa i materialna w trakcie odbywania kary oraz po opuszczeniu zakładu karnego [Kieszkowska 2009: 99–100]. Świadczenie przez instytucje państwowe oraz organizacje pozarządowe wsparcia materialnego i psychicznego na rzecz skazanych pozostających w izolacji więziennej lub też zwalnianych z jednostek penitencjarnych, stanowi pomoc postpenitencjarną. Samo pojęcie pomocy postpenitencjarnej nie zostało zdefiniowane ustawowo, a w literaturze jego zakres podmiotowo-przedmiotowy bywa pojmowany różnie. Treść tego pojęcia odbiega także od swego literalnego brzmienia w stosowaniu go przez polskiego ustawodawcę. Z pewnością pomoc postpenitencjarna jest zagadnieniem z zakresu prawa penitencjarnego, przez które w literaturze rozumie się część prawa karnego wykonawczego regulującą stosowanie tych sankcji karnych, które dotyczą izolacji skazanych (różne rodzaje kary więzienia i aresztu) lub izolacji tymczasowo aresztowanych (areszty śledcze) w związku z popełnionym przestępstwem lub toczącym się postępowaniem karnym [Szymanowski, Migdał 2014: 20–21]. W realizację pomocy postpenitencjarnej, rozumianej jako wsparcie dla skazanych odbywających kary pozbawienia wolności lub skutkujące pozbawieniem wolności oraz opuszczających jednostki penitencjarne i ich rodzin, zaangażowane są organy administracji rządowej i samorządu terytorialnego, zakłady karne, kuratorzy sądowi i organizacje społeczne. Zakres działania i rodzaje organizacji społecznych uczestniczących w pomocy postpenitencjarnej określono w art. 38 § 1 k.k.w. Chodzi o stowarzyszenia, fundacje, organizacje oraz instytucje, których celem działania jest społeczny udział w wykonywaniu orzeczeń oraz pomoc w społecznej readaptacji skazanych, a także kościoły i inne związki wyznaniowe. Podmioty te mogą w porozumieniu z dyrektorem zakładu karnego lub aresztu śledczego uczestniczyć w prowadzeniu działalności resocjalizacyjnej, społecznej, kulturalnej, oświatowej, sportowej i religijnej w zakładach karnych lub aresztach, a przedstawiciele tych podmiotów mogą uczestniczyć w społecznej kontroli nad wykonywaniem kar, brać udział w radach oraz innych organach kolegialnych powoływanych przez Prezesa Rady Ministrów, Ministra Sprawiedliwości lub podległe mu organy albo wojewodów – których zadaniem jest świadczenie pomocy skazanym i ich rodzinom. Dużą rolę w procesie pomocy postpenitencjarnej (głównie socjalno-bytowej) odgrywają Ośrodki Pomocy Społecznej i Powiatowe Centra Pomocy Rodzinie, a także urzędy pracy. Najistotniejszym jednak instrumentem w ramach pomocy postpenitencjarnej jest państwowe wsparcie finansowe, realizowane przez wskazany w art. 43 k.k.w. Fundusz Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej.

FUNDUSZ POMOCY POKRZYWDZONYM ORAZ POMOCY POSTPENITENCJARNEJ

Fundusz w obecnym kształcie prawnym powołano do życia z dniem 1 stycznia 2012 r. ustawą z dnia 12 lutego 2010 r. o zmianie ustawy Kodeks karny, ustawy Kodeks karny wykonawczy oraz ustawy Prawo ochrony środowiska (Dz. U. Nr 40, poz. 227). Wcześniej, od czasu wejścia w życie w 1998 r. przepisów k.k.w., funkcjonował jako Fundusz Pomocy Postpenitencjarnej. Art. 43 § 1 k.k.w. stanowił wówczas, że przychodami tworzonego funduszu są środki pochodzące z potrąceń w wysokości 10% za pracę osób skazanych na karę pozbawienia wolności oraz środki pochodzące z dotacji, darowizn, zapisów, zbiórek i innych źródeł. Z funduszu tego udzielano pomocy osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz ich rodzinom. W wyjątkowych wypadkach z funduszu można było udzielić pomocy również osobom pokrzywdzonym przestępstwem oraz ich rodzinom. Stowarzyszenia, fundacje, organizacje i instytucje uczestniczące w wykonywaniu orzeczeń oraz w pomocy w społecznej readaptacji skazanych, mogły otrzymywać z funduszu środki na udzielanie pomocy, w tym na zapewnienie czasowego zakwaterowania osobom zwalnianym z zakładu karnego lub aresztu śledczego. Szczegółowe zasady i tryb udzielania pomocy z funduszu precyzowały kolejne rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości. Były to: rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 18 września 1998 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu udzielania pomocy osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz ich rodzinom, a także pokrzywdzonym przestępstwem i ich rodzinom, jak również szczegółowych zasad i trybu tworzenia funduszu pomocy postpenitencjarnej oraz przeznaczania środków z tego funduszu na taką pomoc (Dz. U. Nr 124, poz. 823), rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 29 listopada 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad i trybu tworzenia funduszu pomocy postpenitencjarnej oraz udzielania pomocy z tego funduszu (Dz. U. Nr 257, poz. 2578), rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości w z dnia 22 kwietnia 2005 r. sprawie Funduszu Pomocy Postpenitencjarnej (Dz. U. Nr 69, poz. 618).

Aktualnie – generalne ramy działalności Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej wyznaczają przepisy art. 43 § 1–19 k.k.w. Fundusz jest państwowym funduszem celowym, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości. Wedle przepisów ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz. U. 2013, poz. 855 ze zm.) przychody państwowego funduszu celowego pochodzą ze środków publicznych, a koszty są ponoszone na realizację wyodrębnionych zadań państwowych. Fundusz taki nie posiada osobowości prawnej, stanowi wyodrębniony rachunek bankowy, którym dysponuje minister wskazany w ustawie tworzącej fundusz albo inny organ wskazany w tej ustawie.

Przychodami Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej są środki pieniężne pochodzące z: – orzeczonych przez sądy nawiązek oraz świadczeń pieniężnych, – potrąceń w wysokości 10% wynagrodzenia przysługującego za pracę skazanych (zatrudnionych na podstawie skierowania do pracy albo wykonujących pracę zarobkową w ramach umowy o pracę, umowy zlecenia, umo-

wy o dzieło, umowy o pracę nakładczą lub na innej podstawie prawnej), – wykonania kar dyscyplinarnych, polegających na obniżeniu przypadającej skazanemu części wynagrodzenia za pracę, nie więcej niż o 25%, na okres do 3 miesięcy, – spadków, – zapisów i darowizn, – dotacji, – zbiórek i innych źródeł.

Katalog podmiotów uprawnionych do uzyskania pomocy ze środków Funduszu obejmuje oprócz skazanych także innych uczestników postępowania karnego. W stosunku do osób wyszczególnionych ustawą ustanawiającą Fundusz z dnia z dnia 12 lutego 2010 r. (Dz. U. Nr 40, poz. 227), rozszerzenia w tym zakresie dokonała ustawa z dnia 28 listopada 2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka (Dz. U. 2015, poz. 21). Poszerza ona krąg uprawnionych do pomocy o osoby najbliższe pokrzywdzonym oraz o świadków i osoby im najbliższe. Zmiana ta stanowi konsekwencję wdrożenia do naszego porządku prawnego Dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującej decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW (Dz. Urz. UE L 315/57 z 14.11.2012).

Środki Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej są przeznaczane na: 1) pomoc osobom pokrzywdzonym przestępstwem oraz osobom im najbliższym, zwłaszcza pomoc medyczną, psychologiczną, rehabilitacyjną, prawną oraz materialną, udzielaną przez jednostki niezaliczane do sektora finansów publicznych i nie działające w celu osiągnięcia zysku, w tym stowarzyszenia, fundacje, organizacje i instytucje, 2) pomoc postpenitencjarną osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz członkom ich rodzin, udzielaną przez zawodowych kuratorów sądowych oraz Służbę Więzienną, 3) pomoc prawną i psychologiczną świadkom i osobom im najbliższym, 4) pomoc postpenitencjarną udzielaną przez stowarzyszenia, fundacje, organizacje oraz instytucje, których celem działania jest pomoc w społecznej readaptacji skazanych, 5) działalność podejmowaną lub powierzoną przez dysponenta Funduszu, mającą na celu wsparcie i rozwój systemu pomocy osobom pokrzywdzonym przestępstwem oraz pomocy postpenitencjarnej, w szczególności na: a) promowanie i wspieranie inicjatyw i przedsięwzięć służących poprawie sytuacji osób pokrzywdzonych przestępstwem oraz skutecznej readaptacji skazanych, b) podejmowanie przedsięwzięć o charakterze edukacyjnym i informacyjnym, c) pokrywanie kosztów związanych z organizowaniem i prowadzeniem szkoleń, d) podejmowanie, organizowanie i zlecanie badań naukowych dotyczących sytuacji oraz potrzeb osób pokrzywdzonych przestępstwem oraz osób skazanych.

Minister Sprawiedliwości (dysponent Funduszu) kontroluje prawidłowość wydawania dotacji otrzymanych z Funduszu pod względem racjonalności i legalności ich wydatkowania. Podmioty, które wykorzystały dotacje niezgodnie z celem ich przyznania, są obowiązane do zwrotu dysponentowi Funduszu równowartości przekazanych środków wraz z odsetkami w wysokości określonej jak dla zaległości podatkowych. Osoba, która wykorzystała udzieloną pomoc niezgodnie z jej przeznaczeniem, jest obowiązana do zwrotu równowartości uzyskanych świadczeń, a podmiot, który udzielił takiej pomocy, jest obowiązany do wezwania tej osoby do zwrotu równowartości uzyskanych świadczeń.

Art. 43 § 19 k.k.w. zawiera delegację ustawową dla Ministra Sprawiedliwości, która zobowiązuje go do określenia w drodze rozporządzenia m.in. trybu udzielania pomocy osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz członkom ich rodzin. Wykonaniem delegacji ustawowej jest rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 6 lutego 2014 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej (Dz. U. 2014, poz. 189). W omawianym zakresie, zgodnie z przepisami rozporządzenia, środki Funduszu przeznacza się poprzez: 1) pokrywanie kosztów czasowego zakwaterowania lub udzielanie schronienia w ośrodku dla bezdomnych; 2) okresową dopłatę do bieżących zobowiązań czynszowych za lokal mieszkalny, do którego osoba ubiegająca się o pomoc ma tytuł prawny, a lokal mieszkalny nie jest użytkowany przez inne osoby; 3) organizowanie i finansowanie poradnictwa prawnego, promocji zatrudnienia i aktywizacji zawodowej; 4) organizowanie i finansowanie szkoleń i kursów podnoszących kwalifikacje zawodowe oraz pokrywanie kosztów egzaminów potwierdzających kwalifikacje zawodowe; 5) organizowanie i finansowanie programów podnoszących kompetencje społeczne, mających na celu przeciwdziałanie czynnikom kryminogennym, a zwłaszcza agresji i przemocy, w tym przemocy w rodzinie, oraz problemom uzależnień; 6) zakup materiałów, narzędzi, wyposażenia oraz urządzeń niezbędnych do realizacji programów podnoszących kompetencje społeczne; 7) pokrywanie kosztów związanych ze specjalistycznym leczeniem lub rehabilitacją leczniczą oraz uzyskiwaniem orzeczeń o niepełnosprawności lub niezdolności do pracy; 8) pokrywanie kosztów transportu specjalnego, zgodnie ze wskazaniami lekarskimi, lub przejazdów do miejsca pobytu, nauki, terapii, pracy; 9) pokrywanie kosztów związanych z uzyskaniem dowodu osobistego oraz innych dokumentów niezbędnych do uzyskania pomocy; 10) pokrywanie kosztów badań specjalistycznych wymaganych przy kwalifikowaniu do udziału w szkoleniach i kursach podnoszących kwalifikacje zawodowe oraz w programach podnoszących kompetencje społeczne, mających na celu przeciwdziałanie czynnikom kryminogennym oraz problemom uzależnień; 11) pokrywanie kosztów grupowego ubezpieczenia od następstw nieszczęśliwych wypadków osób zakwalifikowanych do udziału w szkoleniach i kursach podnoszących kwalifikacje zawodowe, programach podnoszących kompetencje społeczne oraz pracy nieodpłatnej; 12) promowanie i wspieranie inicjatyw i przedsięwzięć służących skutecznej readaptacji skazanych, działań o charakterze edukacyjnym i informacyjnym, organizowanie i prowadzenie szkoleń, organizowanie i zlecenie badań naukowych dotyczących sytuacji osób skazanych; 13) w szczególnie uzasadnionych wypadkach udzielanie świadczeń pieniężnych na cel wskazany przez organ lub podmiot udzielający pomocy; 14) pokrywanie kosztów organizacji i udzielania pomocy rzeczowej w formie: a) żywności lub bonów żywnościowych, b) odzieży, bielizny, obuwia, środków czystości i higieny osobistej, c) biletów komunikacji publicznej, d) leków, środków opatrunkowych i sanitarnych, e) wyrobów medycznych, w tym protez, przedmiotów ortopedycznych i środków pomocniczych, f) pomocy naukowych, dydaktycznych, książek i materiałów biurowych, g) niezbędnych przedmiotów wyposażenia domowego lub innych przedmiotów użytku osobistego ułatwiających funkcjonowanie społeczne w miejscu zamieszkania lub pobytu,

zwłaszcza osób niepełnosprawnych, h) materiałów, narzędzi i wyposażenia niezbędnego do uczestnictwa w szkoleniu zawodowym, wykonywania wyuczonego zawodu albo prowadzenia na własny rachunek działalności gospodarczej.

Pomocy ze środków Funduszu udziela się na wniosek lub z urzędu. Z wnioskiem o udzielenie pomocy może wystąpić osoba uprawniona do jej uzyskania, a także prokurator, obrońca lub pełnomocnik oraz przedstawiciel skazanego (osoba godna zaufania z art. 42 k.k.w.). Wniosek powinien zawierać uzasadnienie odnoszące się do wskazanego zakresu i celu pomocy. Do wniosku załącza się dokumenty potwierdzające okoliczności wskazane we wniosku. Osoby zwolnione z zakładów karnych lub aresztów śledczych przedstawiają także dokument zwolnienia. Skazani pozbawieni wolności i zwalniani z zakładów karnych i aresztów śledczych składają wniosek do właściwego dyrektora jednostki penitencjarnej, zaś osoby zwolnione z zakładów karnych i aresztów śledczych i członkowie ich rodzin oraz rodziny osób pozbawionych wolności – do zawodowego kuratora sądowego. Skazanym zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych, a także ich rodzinom, wsparcia pomocowego udziela się do czasu otrzymania pomocy na podstawie przepisów ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. 2013, poz. 182 ze zm.), nie dłużej jednak niż przez 3 miesiące od dnia zwolnienia, chyba, że konieczność przedłużenia tego okresu do 6 miesięcy wynika ze szczególnych okoliczności, takich jak choroba lub czasowa niezdolność do pracy. Rodzinom osób pozbawionych wolności pomocy udziela się do czasu otrzymania jej na podstawie ustawy o pomocy społecznej, nie dłużej jednak niż przez 3 miesiące od dnia osadzenia członka rodziny w zakładzie karnym lub areszcie śledczym, chyba, że konieczność przedłużenia tego okresu do 6 miesięcy wynika ze szczególnych okoliczności, takich jak choroba lub czasowa niezdolność do pracy. Pomocy w trakcie odbywania kary udziela się odpowiednio do zdiagnozowanych potrzeb związanych z przygotowaniem do readaptacji społecznej skazanego. Formę pomocy, czas trwania świadczenia oraz warunki jej stosowania na rzecz skazanego ustala się w indywidualnym programie oddziaływania lub programie wolnościowym realizowanym w trybie art. 164 k.k.w. (tzw. programy zwolnieniowe) w okresie do 6 miesięcy przed przewidywanym warunkowym zwolnieniem lub przed wykonaniem kary.

Organem koordynującym działalność Funduszu jest powołana przez Prezesa Rady Ministrów – Rada Główna do Spraw Społecznej Readaptacji i Pomocy Skazanym, organ opiniodawczo-doradczy działający przy Ministrze Sprawiedliwości. Powołany on został w celu koordynowania współdziałania organów państwowych i przedstawicieli społeczeństwa w zapobieganiu przestępczości, wykonywaniu orzeczeń, świadczenia pomocy w readaptacji społecznej, wykonywaniu kontroli społecznej i dokonywania oceny polityki penitencjarnej Zgodnie z § 8 pkt 6 Rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1998 r. określającego zasady i tryb powoływania oraz działania Rady Głównej a także rad terenowych (Dz. U. Nr 113, poz. 723 ze zm.) – Rada Główna i rady terenowe działają m.in. przez przedstawianie wniosków i opinii w sprawie podziału oraz wykorzystania środków z funduszu pomocy postpenitencjarnej.

PRAKTYCZNE WYKORZYSTANIE PAŃSTWOWEGO WSPARCIA POMOCY POSTPENITENCJARNEJ ŚRODKAMI FINANSOWYMI

Z informacji o sposobie zagospodarowania środków finansowych Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej w latach 2012, 2013, 2014 [Ministerstwo Sprawiedliwości Informacja... 2013, 2014, 2015] wynika, że na pomoc postpenitencjarną udzielaną osobom pozbawionym wolności, zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz członkom ich rodzin wydano odpowiednio: w roku 2012 kwotę – 13 339 900 zł, w roku 2013 kwotę – 13 004 000 zł, natomiast w roku 2014 kwotę – 14 361 000 zł. Plan finansowy Funduszu zakładał na poszczególne lata podział środków w proporcjach: 60% – CZSW (pomoc udzielana przez Służbę Więzienną – dyrektorów jednostek penitencjarnych), 28% – sądy (pomoc udzielana przez kuratorów sądowych osobom po opuszczeniu zakładu karnego oraz członkom ich rodzin, a także członkom rodzin osób pozbawionych wolności) oraz 12% – organizacje pozarządowe. Proporcje te w poszczególnych latach zbliżone były do przyjętych założeń.

W działalności Służby Więziennej w 2012 roku udzielono ogółem 128 767 świadczeń na rzecz 93 019 osób pozbawionych wolności i zwalnianych z zakładów karnych i aresztów śledczych, których łączny koszt wyniósł 7 784 182,36 zł, a średnia wartość świadczenia wyniosła 60,45 zł. Pomocą postpenitencjarną w najszerszym zakresie (największa liczba świadczeń) objęto: – udzielanie świadczeń pieniężnych na cel wskazany przez organ udzielający pomocy, w szczególności uzasadnionych wypadkach (34 968 świadczeń na łączną kwotę 2 067 818,73 zł), – pokrywanie kosztów związanych z organizacją i udzielaniem pomocy rzeczowej (28 026 świadczeń na kwotę 2 238 236,37 zł) – organizowanie i finansowanie programów podnoszących kompetencje społeczne mające na celu przeciwdziałanie czynnikom kryminogennym, a zwłaszcza agresji, przemocy, w tym przemocy w rodzinie oraz problemom uzależnień (27 439 świadczeń na kwotę 1 005 923,58 zł). W działalności sądów (pomoc udzielana przez kuratorów sądowych) najszerszym zakresem pomocy objęto: – pomoc w formie bonów (wydano łącznie 2 037 730,98 zł), – świadczenia pieniężne na określony cel (wydano łącznie 1 298 997,28 zł), – pomoc rzeczową w formie innej niż bony (wysokość wydatków to 658 862,98 zł). W działalności organizacji pozarządowych, na realizację zadań z zakresu pomocy postpenitencjarnej udzielono dotacji 27 podmiotom. Środki wykorzystano głównie na projekty związane z zapewnieniem całodobowego schronienia, wyżywienia i leczenia, na działania służące readaptacji społecznej skazanych i doskonaleniu zawodowemu.

W roku 2013 w działalności Służby Więziennej udzielono ogółem 141 472 świadczenia osobom pozbawionym wolności oraz zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych, których łączny koszt wyniósł 7 727 019,49 zł, a średnia wartość świadczenia wyniosła 54,62 zł. Pomocą postpenitencjarną w najszerszym zakresie objęto: – świadczenia pieniężne na cel wskazany przez organ udzielający pomocy (35 475 świadczeń na łączną kwotę 2 013 529,73 zł), – koszty związane z organizacją i udzielaniem pomocy rzeczowej (30 304 świadczenia na łączną kwotę 2 218 037,96 zł), – organizowanie i finansowanie programów podnoszą-

cych kompetencje społeczne (29 820 świadczeń na łączną kwotę 1 003 272,12 zł). W działalności sądów (pomoc udzielana przez kuratorów sądowych) najszerszym zakresem pomocy objęto: – pomoc w formie bonów (wysokość wydatków to 1 888 184,54 zł), – świadczenia pieniężne na określony cel (wysokość wydatków to 1 015 331,65 zł), – pomoc rzeczową w formie innej niż bony (wysokość wydatków to 612 574,91 zł). Suma wydatkowanych środków to 3 710 172,97 zł. Na dotacje celowe dla podmiotów pozarządowych wydano kwotę 1 500 000 zł. Przyznano dotacje celowe na rzecz 23 podmiotów. Środki te przyznawane były głównie na działania skierowane do osób opuszczających jednostki penitencjarne – na koszty związane z zapewnieniem całodobowego schronienia, wyżywienia i leczenia, a także podejmowaniem działań służących readaptacji społecznej, przede wszystkim usamodzielnieniu podopiecznych i doskonaleniu zawodowemu.

W roku 2014 w działalności Służby Więziennej udzielono ogółem 132 031 świadczeń na rzecz 93 019 osób pozbawionych wolności i zwalnianych z zakładów karnych i aresztów śledczych, których łączny koszt wyniósł 9 216 250, 66 zł, a średnia wartość świadczenia wyniosła 69,80 zł. Pomocą postpenitencjarną w najszerszym zakresie objęto: – świadczenia pieniężne na cel wskazany przez organ udzielający pomocy (32 675 świadczeń na łączną kwotę 1 812 289,68 zł), – organizowanie i finansowanie programów podnoszących kompetencje społeczne (27 607 świadczeń na łączną kwotę 1 103 549, 32 zł), – pokrywanie kosztów związanych z organizacją i udzielaniem pomocy rzeczowej (26 035 świadczeń na łączną kwotę 1 938 454,48 zł). W działalności sądów (pomoc udzielana przez kuratorów sądowych) najszerszym zakresem pomocy objęto: – pomoc w formie bonów (wysokość wydatków to 1 820 131,36 zł), – świadczenia pieniężne na określony cel (wysokość wydatków to 1 036 469,29 zł), – pomoc rzeczową w formie innej niż bony (wydatki to 707 478,83zł). Suma wydatkowanych środków to 3 708 749,15 zł. Na dotacje celowe dla podmiotów pozarządowych wydatkowano środki finansowe w kwocie 1 500 000 zł. Przyznano dotacje celowe na rzecz 30 podmiotów, a poszczególne kwoty dotacji wynosiły od 15 000 do 73 000 zł. Podmioty te w roku 2014 udzieliły pomocy ogółem 6 297 osobom. Pomocą najszerzej objęto: koszty czasowego zakwaterowania lub udzielanie schronienia w ośrodku dla bezdomnych, koszty związane z organizacją i udzielaniem pomocy rzeczowej, organizowanie i finansowanie programów podnoszących kompetencje społeczne, programów poradnictwa prawnego, promocji zatrudnienia i aktywizacji zawodowej, organizowanie i finansowanie szkoleń i kursów podnoszących kwalifikacje zawodowe, pokrywanie kosztów egzaminów potwierdzających kwalifikacje zawodowe.

UWAGI KOŃCOWE

Pomoc postpenitencjarna jest zespołem działań służących ułatwieniu społecznej readaptacji skazanych i przeciwdziałaniu powrotowi do przestępstwa. Jest jednym z zadań i elementów polskiej polityki penitencjarnej. Pomoc ta dotyczy osób pozbawionych wolności, zwalnianych z zakładów karnych i aresztów śledczych oraz członków ich rodzin. Najistotniejszym ogniwem pomocy postpenitencjarnej jest państwowe wsparcie finansowe, realizowane przez Fundusz Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej. Wysokość środków finansowych

przeznaczanych na pomoc postpenitencjarną utrzymuje się w ostatnich latach na podobnym poziomie. Nie są to środki wystarczające, o czym świadczy choćby wysokość średniego świadczenia, jakie udzielane jest w ostatnich latach w ramach działalności pomocowej Służby Więziennej. Głównym przychodem Funduszu są potrącenia z wynagrodzeń pracujących skazanych. Wysoki stopień krajowego bezrobocia ma bezpośredni wpływ na niski poziom zatrudnienia skazanych, co skutkuje mniejszymi wpływami środków do Funduszu. Przeludnienie zakładów karnych i duża liczba skazanych opuszczających jednostki penitencjarne skutkują zwiększeniem potrzeb dla realizacji polityki pomocowej. W tym kontekście istotnym czynnikiem wychodzącym naprzeciw powyższym problemom jest reforma polityki karnej, jaka dokonana została ustawą z dnia 20 lutego 2015 r. nowelizującą przepisy Kodeksu karnego i innych ustaw (Dz. U. 2015, poz. 396). Przepisy tej noweli zmieniają gruntownie system karania, przyjmując odwrócenie obecnej struktury kar. Znacznie poszerzono możliwość stosowania kar alternatywnych (kara ograniczenia wolności, grzywna) w stosunku do orzekania kary pozbawienia wolności, ograniczono możliwości orzekania kary pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania, wprowadzono dyrektywę określającą pierwszeństwo kar wolnościowych wobec kary pozbawienia wolności w stosunku do przestępstw zagrożonych karą pozbawienia wolności do lat 5.

Wsparcie finansowe z Funduszu powinno łączyć potrzeby indywidualne osób korzystających z pomocy, z rozwiązaniami o charakterze kompleksowym. Pomoc powinna przede wszystkim służyć takim projektom readaptacyjnym jak organizowane w jednostkach penitencjarnych programy wychowawcze, przystosowujące skazanych do życia na wolności; programy podnoszące kompetencje społeczne, mające na celu przeciwdziałanie czynnikom kryminogennym; organizowanie i finansowanie szkoleń i kursów podnoszących kwalifikacje zawodowe (ułatwiających skazanym zdobycie zawodu), a po odbyciu kary znalezienie się na rynku pracy. W odniesieniu do skazanych przebywających i opuszczających jednostki penitencjarne, wsparcie ze środków obejmuje cele krótkoterwale, czyli pomoc doraźną osobom rzeczywiście jej potrzebującym. Powinno to dotyczyć sytuacji uzasadnionych szczególnymi okolicznościami. Skazani po opuszczeniu miejsc izolacji mogą korzystać z objęcia ich szeregiem działań pomocowych, prowadzonych przez kuratorów sądowych, instytucje pomocy społecznej, urzędy pracy i organizacje społeczne.

BIBLIOGRAFIA

1. Kieszkowska A. 2009. Problemy readaptacyjne osób opuszczających placówki resocjalizacyjne, *Probacja*, nr 2.
2. Szczygieł G.B. 2002. Społeczna readaptacja skazanych w polskim systemie penitencjarnym, Białystok.
3. Szymanowski T., Świda Z. 1998. Kodeks karny wykonawczy. Komentarz, Warszawa.
4. Szymanowski T., Migdał J. 2014. Prawo karne wykonawcze i polityka penitencjarna, Warszawa.
5. Ministerstwo Sprawiedliwości Departament Wykonania Orzeczeń i Probacji, Informacja o sposobie wykorzystania środków finansowych państwowego

funduszu celowego – Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej w części postpenitencjarnej w 2012 roku, Warszawa 2013, 20.06.2015.

6. Ministerstwo Sprawiedliwości Departament Wykonania Orzeczeń i Probacji, Informacja o sposobie wykorzystania środków finansowych Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej w części postpenitencjarnej w 2013 roku, Warszawa 2014, 20.06.2015.
7. Ministerstwo Sprawiedliwości Departament Wykonania Orzeczeń i Probacji, Informacja o sposobie wykorzystania środków finansowych Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej w części postpenitencjarnej w 2015 roku, Warszawa 2015, 20.06.2015.

Paweł Czarnecki
ISM Slovakia, Presov, Slovakia

Definicja sociálnej práce / *Definicja pracy socjalnej*

Pojem „sociálna práca“ sa prvýkrát objavil v Spojených štátoch v roku 1917 v názve inštitúcie, zaoberajúcej sa charitatívnou činnosťou. Predchádzajúci názov *National Conference of Charities and Corrections* bol nahradený názvom *National Conference of Social Work*. Táto zmena bola spôsobená profesionalizáciou sociálnej práce, ktorá začiatkom 20. storočia prestala byť druhom sociálnej dobročinnosti a stala sa profesiou. V súčasnosti je systémovou činnosťou celospoločenského rozsahu, nasmerovanou na poskytovanie pomoci druhému človeku¹.

Sociálna práca je teda profesionálnou činnosťou², čo znamená, že nie každý druh pomoci poskytovanej osobám nachádzajúcim sa v ťažkej životnej situácii je možné opísať ako sociálnu prácu. Tak či onak, z hľadiska inštitúcií poskytujúcich sociálnu pomoc je teda definícia sociálnej práce jednoduchá: sociálna práca je činnosť vykonávaná osobou, ktorá je zamestnaná na pracovnom poste sociálneho pracovníka alebo na príbuznom pracovnom poste³. V Kvalifikácii profesií a špecializácií⁴, ktorú podáva Hlavný štatistický úrad, v skupine „Pracovníci sociálnej pomoci a sociálnej práce“ sú vymenované nasledujúce profesie: „asistent zdravotne postihutej osoby, ošetrovateľ v domove sociálnych služieb, sociálny poručník, sociálny pracovník, ostatní pracovníci sociálnej pomoci a sociálnej práce“. Profesia „špecialista sociálnej práce“ bola vymenovaná aj v skupine „Špecialisti pre soci-

1 Porov. K. Wódcz, *Praca socjalna w środowisku zamieszkania*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 1995, s. 15.

2 Niektorí autori rozlišujú medzi povoláním a profesiou. Porov. D. Trawkowska, *Portret współczesnego pracownika socjalnego*. Studium socjologiczne, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 2006, s. 15n.

3 Hlavný štatistický úrad podáva nasledujúcu definíciu sociálnej práce: „Profesia bola definovaná ako zbierka úloh (skupina činností) vyčlenených v dôsledku spoločenského rozdelenia práce, ktoré sú jednotlivými osobami vykonávané nepretržite alebo s malými zmenami a vyžadujú si zodpovedajúce kvalifikácie (poznatky a zručnosti), získané vzdelávaním alebo praxou.“ Porov. <http://www.stat.gov.pl/klasyfikacje/kzs/kzs.htm>

4 Tiež je potrebné pamätať na to, že sociálna práca ako profesia bola rôzne definovaná predpismi jednotlivých krajín. Tieto rozdiely budú podrobne opísané v kapitole X.

álne otázky“ (tá zahŕňa aj profesie „súdny kurátor, špecialista pre otázky rodiny (famioliológ), mediátor, vychovávateľ v nápravných zariadeniach, ostatní špecialisti v sociálnych otázkach“)⁵.

Z vyššie uvedeného teda vyplýva, že nie každý druh pomoci poskytovanej vyškolenými pracovníkmi v rámci štátnych inštitúcií je sociálnou prácou. Sociálnu prácu je predovšetkým potrebné odlíšiť od resocializácie. Tá je druhom výchovného pôsobenia, cieľom ktorého je priviesť spoločensky neprispôsobivých jednotlivcov k dodržiavaniu všeobecne prijatých spoločenských a právnych noriem. Miestom resocializácie sú vo všeobecnosti nápravné zariadenia, pričom sa však sociálna práca niekedy dotýka tých istých jednotlivcov a prebieha v tých istých časových rámcoch ako aj resocializácia. Príkladom sú rodiny žijúce v chudobe, ktorých členovia sa dostávajú do konfliktu so zákonom a sú zahrnutí pod dohľad súdneho kurátora. V sociálnej práci sa tiež často vyskytujú rovnaké problémy ako v resocializácii, keďže dlhotrvajúci stav chudoby vedie k charakterovým zmenám, ktoré sťažujú alebo priam znemožňujú dostať sa z ťažkej situácie⁶. Tiež je tu potrebné spomenúť postpenitenciárnu starostlivosť, ktorú je možné považovať za druh sociálnej práce. Samostatným druhom činnosti je resocializácia prostredia.

Sociálna práca tiež nie je to isté čo socioterapia, hoci môže obsahovať jej prvky. Socioterapia je terapeutickým pôsobením, čiže typom liečenia určitého druhu porúch. Je nasmerovaná na vytvorenie, prinavrátene, modifikáciu alebo rozširovanie určitých sociálnych zručností jednotlivca, teda jeho schopností pre fungovanie v skupine (rodine, školskom prostredí, profesionálnom a pod.). Socioterapia je teda druhom psychoterapie, hoci niekedy jej cieľom môže byť aj sociálna skupina, ktorá je príčinou spoločenských disfunkcií jej členov. Pôsobením príbuzným socioterapii tvorí interpersonálny tréning adresovaný osobám, ktorých spoločenské zručnosti nevystupujú mimo normy⁷.

So sociálnou prácou sa spája tiež terapia a prevencia závislostí. Je to tak preto, že závislosti od alkoholu či drog sa stávajú príčinou problémov tak v rozmere individuálnom, ako aj v spoločenskom, často vedúc k chudobe a strate domova⁸. Závislé osoby, ako aj osoby, ktoré skoncovali so závislosťou a túžia sa vrátiť do normálneho života, sa preto stávajú klientmi sociálnych pracovníkov.

Sociálnu prácu je tiež potrebné odlíšiť od sociálnej pedagogiky, ktorá je na rozdiel od sociálnej práce teoretickou disciplínou. Práve sociálna pedagogika skúma ľudské potreby v jednotlivých životných etapách, venujúc zvláštnu pozornosť situáciám, v ktorých je potrebná sociálna pomoc, napr. pri strate rodičov u detí, násilí v rodine, rozpade rodiny a pod. Sociálna pedagogika vníma človeka najmä ako bytosť formovanú v dôsledku pôsobenia spoločnosti, a preto zvláštnu váhu pripisuje skúmaniu výchovného prostredia. Sociálna pedagogika je osobitne dôležitou pre sociálnu prácu v podmienkach, pri ktorých dochádza k rýchlym spoloč-

5 <http://www.stat.gov.pl/klasyfikacje/kzs/kzs.htm>

6 Porov. B. Urban, J. M. Stanik, *Resocjalizacja: teoria i praktyka*, PWN, Warszawa 2007.

7 Porov. Nowy Słownik pedagogiczny, pod red. W. Okonia, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2007.

8 Porov. napr. B. T. Woronowicz, *Uzależnienia. Geneza, terapia, powrót do zdrowia*, Media Rodzina, Poznań 2009.

ským a ekonomickým zmenám. S takýmito zmenami sme v Poľsku mali dočinenia v roku 1990. Sociálnu pedagogiku tak môžeme považovať za teoretický základ sociálnej práce⁹.

Tiež je potrebné odlíšiť sociálnu prácu ako praktickú odbornú činnosť od disciplíny zaoberajúcej sa skúmaním a konceptualizáciou sociálnej práce, ktorej sa niekedy tiež prisudzuje toto pomenovanie (hovorí sa napr. o literatúre sociálnej práce, výskumoch v sociálnej práci a pod.). Táto disciplína je pomenovaná ako teória sociálnej práce alebo náuka o sociálnej práci. Podľa Szmagalského, teória sociálnej práce je „vedecky podloženou reflexiou nad poznatkami, zručnosťami a motiváciami, potrebnými pri vykonávaní tejto práce, reflexia zozbieraná a podávaná ako základ odborného vzdelávania a zdokonaľovania“¹⁰. Podľa tohto autora patrí teória sociálnej práce k praktickým disciplínam, teda k tým, ktorých cieľom je zhromažďovať poznatky s úmyslom ich praktického využitia. Na úzky súvis teórie sociálnej práce poukazuje aj W. Mikołajewicz¹¹. Teória sociálnej práce je síce samostatnou disciplínou, značne však využíva také oblasti, akými sú sociológia, psychológia, pedagogika, etika a pod. Tiež je tu potrebné zohľadňovať, že teória sociálnej práce nie je disciplínou situovanou „na okraji“ spomínaných disciplín; potreba využívania iných disciplín teda nevyplýva z faktu, že predmet teórie sociálnej práce je totožný s predmetmi týchto disciplín¹². Fakt, že teória sociálnej práce je interdisciplinárnou, znamená, že svoje problémy formuluje pomocou pojmového aparátu prevzatého z iných vedných oblastí (ako príklad stačí uviesť pojem sociálny problém), čo prináša praktické ťažkosti nielen sociálnym pracovníkom, ale aj študentom prípravných kurzov pre sociálnu prácu. Sťažuje totiž prípravu zodpovedajúcich vzdelávacích programov.

Teóriu sociálnej práce je tiež možné ponímať veľmi úzko. V takomto ponímaní je sociálna práca náukou o systémoch sociálnej pomoci¹³. Ak však túto disciplínu definujeme týmto spôsobom, mimo jej rozsah zanechávame okrem iného úvahy nad genézou vyčleňovania, vytlačania na okraj spoločnosti či spoločenskej segregácie. V Poľsku sa teória sociálnej práce vníma podľa H. Radlinskej ako subdisciplína sociálnej pedagogiky. Je však možné predložiť námietku, podľa ktorej ponímanie teórie sociálnej práce ako jednej z disciplín sociálnej pedagogiky bolo opodstatnené v období, keď sociálna práca a sociálna starostlivosť neboli tak rozšírené a nezaťahňali také veľké množstvo činností ako v súčasnosti. Po roku 1990 však nastúpila dôsledná reforma systému sociálnej starostlivosti, čo prinieslo ovocie vo zvýšenom teoretickom záujme o sociálnu prácu, a tiež prinieslo nové výzvy vo sfére formovania sociálnych pracovníkov¹⁴. Nepochybne je to argument za ponímanie

9 „Sociálna pedagogika a teória sociálnej práce – píše W. Mikołajewicz – to sú dve disciplíny priamo (hoci rôznym spôsobom) spojené so sociálnou pracou.“ W. Mikołajewicz, *Praca socjalna jako działanie wychowawcze*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 1999, s. 31.

10 J. Szmagalski, *Teoria pracy socjalnej...*, s. 30.

11 „Keď je reč o teórii sociálnej práce, je potrebné všimnúť si, že tá vyrástla z praktickej potreby a od svojho počiatku sa snažila byť jej k službám.“ W. Mikołajewicz, *Praca socjalna...*, s. 31.

12 Sociálna práca tiež býva predmetom iných vedeckých disciplín. Príkladom takejto disciplíny je náuka o sociálnej politike, ktorá je časťou politológie. Porov. D. Trawkowska, *Portret współczesnego pracownika socjalnego...*, s. 87.

13 P. Sałustowicz, *Kilka uwag krytycznych...*, s. 37.

14 A. Kotlarska-Michalska, *Pracownicy socjalni w świetle badań socjologicznych*, v: *Pracownicy socjalni i wolontariusze a możliwość reformy pomocy społecznej*, pod red. K. Marzec-Holki, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz 1998, s. 195n.

teórie sociálnej práce ako autonómnej vedeckej disciplíny.

Toto dvojaké chápanie sociálnej práce (ako teórie aj ako praxe) oprávňuje položiť si otázku vzájomného vzťahu týchto dvoch disciplín. Podľa niektorých autorov, „vzťah, vystupujúci medzi praxou a teóriou sociálnej práce, je ambivalentný, občas dokonca voľný, hoci vždy komplementárny“. Prax sa síce opiera o teóriu, teória má zas prinášať účinné prostriedky riešenia problémov, v skutočnosti však prax býva určovaná nielen teóriou sociálnej práce, ale aj takým činiteľom, akým je sociálna politika štátu. Náuka o sociálnej práci má síce vplyv na sociálnu politiku štátu, nie je to však jediný činiteľ, ktorý túto politiku formuje. Tvrdenie, že sociálna práca spočíva vo využívaní teoretických riešení vypracovaných náukou o sociálnej práci v praxi, sa zdá byť prehnané.

Bolo by vhodné obrátiť pozornosť na závislosť sociálnej práce od ekonomických podmienok, ktorá sa zdá byť dôležitou okrem iného z hľadiska kompetencií vyžadovaných od sociálnych pracovníkov. H. Radlinská obracala pozornosť na to, že vzhľadom na fakt obmedzeného množstva prostriedkov a sociálnych pracovníkov a veľkého množstva ľudí v núdzi, sociálny pracovník stojí pred nevyhnutnosťou rozhodovania sa, ktorým núdnym pomoc poskytne, a ktorým ju odmietne. Alternatívou je rozdelenie nedostatočných prostriedkov medzi veľký počet núdných v podobe „rozvojových impulzov a jednorazovej pomoci“. Prvá stratégia, podľa Radlinskej, dáva vybraným klientom záruku riešenia ťažkej situácie, odsudzujúc iných na nedostatok akejkoľvek podpory; druhá stratégia dáva istú šancu všetkým, ale záruky nedáva nikomu.

Ďalej je potrebné všimnúť si, že podstata sociálnej práce spočíva v nadviazaní svojského výchovného vzťahu medzi pracovníkom a klientom. Ako postrehol jeden z tvorcov poľskej sociálnej práce, T. Kaminský, táto práca si „vyžaduje úsilie samotného „pacienta“ a jeho rodiny, aby vec zobrali do vlastných rúk; svojská psychoterapia, ktorá nabáda „pacienta“, je tu základným prostriedkom sociálneho pracovníka – avšak, čím je jej využívanie, ak nie nadviazaním výchovného vzťahu medzi „pacientom“ a sociálnym pracovníkom“¹⁵. Rovnako aj iní autori zdôrazňujú, že funkcia sociálneho pracovníka nespočíva v riešení problémov namiesto klienta, ale v začatí spolupráce s ním takým spôsobom, aby sa sám stal schopným riešiť svoje vlastné problémy¹⁶.

Pomoc chorým a postihnutým osobám teda nie je vždy tým istým, čím je sociálna práca. Pomoc osobám so zdravotnými problémami si totiž v mnohých prípadoch vyžaduje špecializované zdravotnícke poznatky, ktorými sociálni pracovníci nedisponujú.

Je potrebné vedieť, že sociálna práca je síce povoláním, ktorého vykonávanie si vyžaduje zodpovedajúcu kvalifikáciu, avšak, ako to dokazuje prax, toto povolanie môžu vykonávať aj osoby bez formálnej prípravy. Takéto osoby často pôsobia v rámci dobrovoľníctva, ktoré má zorganizované formy, vďaka čomu dobrovoľ-

15 A. Kamiński, Funkcja wychowawcza pracy socjalnej, „Studia Pedagogiczne“ diel. XVI, Wrocław – Warszawa – Kraków 1968, s. 15.

16 B. DuBois, K. K. Miley, Praca socjalna... .

níci pracujú pod dohľadom, hoci niekedy predsa len individuálne. Tu je potrebné zdôrazniť, že dobrovoľníctvo nie je v žiadnej miere jednorazovou či krátkodobou pomocou, naopak, je druhom systematickej dlhotrvajúcej pomoci, čím sa neodlišuje od sociálnej práce.

Ukazuje sa teda, že nie je možné určiť presné hranice medzi sociálnou prácou a takými profesiami, ako psychoterapeut, ošetrovatelka, väzenský vychovávateľ a pod. Pojem „sociálna práca“ sa však používa nielen na opísanie istej profesie, ale tiež činnosti istého druhu¹⁷. Definovanie pojmu sociálnej práce sa v tomto druhom význame zdá byť oveľa ťažšou úlohou. Táto ťažkosť vyplýva zo zložitosti a rozmanitosti tejto činnosti. Niekedy je možné stretnúť sa s pojmom „sociálna starostlivosť“, ktorý, ako sa zdá, v bežnom význame funguje ako synonymum pojmu sociálna práca. Helena Radlinská¹⁸, jedna z priekopníčok poľskej sociálnej práce, však obrátila pozornosť na to, že pojem starostlivosť je mnohovýznamový, pretože zahŕňa pomoc, záchranú službu a sociálnu starostlivosť. W. Mikołajewicz si však myslí, že spojitom, ktoré sceľuje pomoc, starostlivosť a záchranárstvo, je práve sociálna práca¹⁹. Iní autori zas záchranú službu, starostlivosť o osoby v ťažkej životnej situácii a sociálnu pomoc považujú za formu dlhotrvajúcej podpory rozvoja jednotlivcov a skupín²⁰.

Nápomocným by tu mohlo byť odlišenie medzi sociálnou prácou ako profesiou a sociálnou pomocou, ktorú by bolo možné definovať ako každý druh zorganizovanej pomoci, cieľom ktorej je náprava životnej situácie jednotlivcov a sociálnych skupín. Príkladom sociálnej pomoci v tomto význame je každá jednorazová akcia zorganizovaná miestnymi komunitami alebo inštitúciami v situácii živelných pohrôm alebo osudných udalostí iného druhu. Peňažná zbierka pre rodinu, ktorá prišla o celý majetok pri požiari, zorganizovaná miestnou komunitou, by bola z tohto pohľadu sociálnou pomocou, nebola by však sociálnou prácou.

Podľa iného prístupu je pojem sociálna pomoc širší ako pojem sociálna práca a zahŕňa celok inštitucionálnych činností, ktorých cieľom je dosahovanie uspokojivej životnej úrovne, zdravotného stavu, rozvojových možností a pod., tak jednotlivcov, ako aj sociálnej skupiny. Cieľom sociálnej pomoci je teda široko chápaný blahobyt jednotlivcov aj sociálnych skupín.

Niektorí autori sa pridriavajú aj pojmu „sociálna práca“, „sociálna starostlivosť“ alebo „sociálna služba“ (v období PLR bol príbuzným tiež pojem „sociálna akcia“)²¹. Pojmu sociálna práca v súčasnom chápaní sa významovo azda najviac podobá pojem sociálna služba. Niektorí autori však poukazujú na to, že ani tento pojem nie je jednoznačný. Napr. M. Porowský poukazuje na to, že pojem služba je možné chápať dvojakým spôsobom: z hľadiska podmetu alebo z hľadiska funkčnosti. Chápanie sociálnej služby z hľadiska podmetu sa vzťahuje na profesijnú

17 B. Szatur-Jaworska, *Teoretyczne podstawy pracy socjalnej*, v: T. Pilch, I. Lepalczyk, *Pedagogika społeczna. Człowiek w zmieniającym się świecie*, Warszawa 1993, s. 91.

18 Porov. I. Lepalczyk, Helena Radlinska. *Życie i twórczość*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2000.

19 Porov. W. Mikołajewicz, *Praca socjalna...*, s. 112.

20 B. Szatur-Jaworska, *Teoretyczne podstawy...*, s. 92n.

21 Porov. A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej: praca socjalna i kulturalna*, PWN, Warszawa 1982, s. 84n.

skupinu alebo skupinu jednotlivcov zaangažovaných do riešenia problémov jednotlivcov aj spoločnosti. Funkčný prístup k sociálnej službe však spočíva v ponímaní tejto služby ako sociálnej starostlivosti zabezpečovanej štátom alebo tiež ako skupín úloh zvláštneho druhu, ktoré majú byť riešené týmito službami²².

Potrebné je tiež spomenúť sociálnu politiku ako nevyhnutnú podmienku sociálnej práce. Pod sociálnou politikou, tak v celonárodnom, ako aj lokálnom rozsahu, je potrebné chápať celok činností zahájených štátnymi subjektami, cieľom ktorých je podpora rozvoja jednotlivcov aj skupín, pozdvihovanie životnej úrovne, spravodlivé rozdeľovanie materiálnych aj nemateriálnych zdrojov a pod. Formálnym základom týchto činností sú zodpovedajúce právne predpisy, ktoré budú opísané v ďalšej časti predmetnej práce. Na tomto mieste je potrebné len poznamenať, že sociálna politika by mala podporovať sociálnu prácu, ale nemôže ju nahrádzať. Tendencia nahrádzania sociálnej práce riešeniami z rozsahu sociálnej politiky sa objavuje vtedy, keď túto politiku začína charakterizovať nadmerný paternalizmus. Na jednej strane sa práca sociálneho pracovníka vďaka takejto politike uľahčuje, pretože sa obmedzuje na rozdeľovanie dostupných prostriedkov adresovaných odberateľom v masovom rozsahu, kde sa stráca podstata sociálnej práce, čiže individuálny kontakt sociálneho pracovníka s klientom. Na strane druhej, štátne a samosprávne jednotky nemôžu rezignovať z vedenia aktívnej sociálnej politiky, spoliehajú sa výlučne na občiansku výpomoc (dokonca ani v rámci občianskej spoločnosti a silných miestnych komunít). V takom prípade sa totiž vždy nájdu osoby aj skupiny, ktoré potrebujú pomoc, avšak nie je im poskytovaná žiadna podporná činnosť²³.

Súvis sociálnej práce a sociálnej politiky sa stáva zrejším vtedy, keď zahájime pokus určenia cieľa tejto práce. Každý pracovník má už na tej najzákladnejšej úrovni realizovať isté ciele. Ak však hovoríme o celi sociálnej práce ako takom, máme na mysli nie individuálne ciele jednotlivých pracovníkov, ale cieľ systému sociálnej práce (alebo tiež cieľ sociálnej práce ako systémovej činnosti). Otázka cieľa sociálnej práce je teda v podstate otázkou týkajúcou sa sociálnej politiky štátu. Na strane druhej sa zdá, že tieto ciele sociálnej práce ako systému, ako aj individuálne ciele by nemali ostávať úplne odizolované a sociálni pracovníci by sa mali spolupodieľať na formovaní sociálnej politiky. V opačnom prípade, ako upozorňuje W. Mikołajewicz, bude premárnený „obrovský kapitál poznatkov a šancí“²⁴.

J. Szamagalský poukazuje na isté kritické výhrady voči sociálnej práci. Pochybnosti môže vzbudzovať napr. fakt, či sociálna práca má byť uznaná za plnoprávnu profesiu. Proti takémuto vnímaniu sociálnej práce sa ozýva fakt, že táto práca nie je pod plnou kontrolou, ktorá by bola porovnateľná napr. s takou, akej podliehajú predstavitelia takých profesií, ako lekár, učiteľ a pod. Táto výhrada sa teda týka spôsobu realizácie sociálnej práce a nie podstaty samotného povolania. Iná námietka sa dotýka vzťahu medzi sociálnym pracovníkom a klientom. Tvrdí sa, že opisovanie zverenca menom klient a vnímanie sociálnej pomoci ako istého dru-

22 M. Porowski, *Służba społeczna – zakres pojęcia*, v: *Etyka służb społecznych*, pod red. W. Kaczyńskiej, IPSiR UW, Warszawa 1998, s. 33n.

23 Orczyk, J., *Polityka społeczna. Uwarunkowania i cele*, Akademia Ekonomiczna w Poznaniu, Poznań 2005.

24 Porov. W. Mikołajewicz, *Praca socjalna...*, s. 105.

hu služby je neopodstatnené, keďže vzťah poskytovateľ služby – klient je založený na jestvovaní priameho finančného transferu medzi poskytovateľom služby a jej odberateľom. V prípade sociálnej práce takáto finančná závislosť nejestvuje a za finančnú stránku tohto vzťahu vo všeobecnosti zodpovedá štát, zriedkavejšie iný subjekt. Zdá sa, že táto výhrada sa týka jedine terminológie užíwanej sociálnymi pracovníkmi, ale netýka sa podstaty povolania. Keby sme ju totiž brali vážne, museli by sme ju predniesť aj na adresu všetkých ostatných profesií financovaných zo štátneho rozpočtu²⁵.

Nezávisle od toho, akým spôsobom definujeme sociálnu prácu ako profesiu a akým spôsobom klasifikujeme jednotlivé druhy činností tvoriace sociálnu prácu, určenie podstaty samotnej sociálnej práce závisí od takých činiteľov, ako jestvovanie určitých potrieb a očakávaní v spoločnosti, a tiež zdrojov a možností sociálnych skupín a celých spoločností. Z formálneho hľadiska je v sociálnej práci, ako i v každom inom druhu činností, možné odlišiť podmet, predmet, cieľ a metódu. Podmetom sú v tomto prípade sociálne inštitúcie a v nich zamestnaní pracovníci, predmetom sú jednotlivci alebo sociálne skupiny (najčastejšie rodina a lokálne komunity rôzneho druhu, ale aj spoločnosť ako taká). Cieľom sociálnej práce je pomoc pri uspokojovaní základných životných potrieb, prispôbenie sa pravidlám spoločenského života, pôsobenie proti sociálnemu vyčleňovaniu a pod. Pod metódou sociálnej práce môžeme chápať druh činnosti zahájenej predmetom (pracovníkom alebo skupinou pracovníkov) s cieľom dosiahnutia cieľa.

Všeobecné formulácie tohto druhu si, samozrejme, vyžadujú istý komentár, o to viac, že v praxi sociálnej práce má vyššie uvedené rozdelenie rôznu formu. Podľa často využíwanej definície B. DuBois a K. Krogsrud Miely, sociálna práca je činnosťou, ktorej cieľmi sú náprava životných podmienok jednotlivca aj spoločnosti, riešenie sociálnych problémov a zmierňovanie utrpenia. Cieľom sociálnych pracovníkov je smerovanie k náprave kvality života jednotlivcov a sociálnych skupín prostredníctvom rozširovania rozsahu možností činnosti zverencov, rozširovanie prístupu k pomocným prostriedkom, a tiež vzdelávanie celej spoločnosti²⁶. Táto definícia je, samozrejme, príliš všeobecná na to, aby bolo možné na jej základe definovať konkrétne činnosti a povinnosti sociálneho pracovníka. Ešte všeobecnejšie sociálnu prácu opísala H. Radlińska: „Získavanie síl z jednotlivca a získavanie síl z ľudských zoskupení je podstatou dnešnej sociálnej práce.“²⁷ R. A. Skidmore a M. G. Thackeray však poukazujú na to, že hlavnou úlohou sociálnej práce je pomoc jednotlivcom v lepšom fungovaní v spoločnosti²⁸.

Niektoré organizácie tiež formulujú definíciu sociálnej práce. Jedna z prvých definícií tohto druhu je obsiahnutá v rezolúcii č. 16 Rady Európy z roku 1967. Táto definícia zdôrazňuje profesionálny rozmer sociálnej práce: „Sociálna práca je špecifickou profesionálnou činnosťou, ktorej úlohou je uľahčovanie vzájomného prispôsobovania sa jednotlivcov, rodín, skupín a sociálneho prostredia, v ktorom

25 J. Szmagałski, *Teoria pracy socjalnej...*, s. 86.

26 B. DuBois, K. K. Miley, *Praca socjalna. Zawód, który dodaje sił*, Interart, Warszawa 1996, diel. I, s. 25.

27 H. Radlińska, *Istota i zakres służby społecznej*, „Opiekun Społeczny“ 1947, č. 4, s. 224.

28 R. A. Skidmore, M. G. Thackeray, *Wprowadzenie do pracy socjalnej*, Interart, Warszawa 1996, s. 23.

żijú, ako aj rozvíjanie pocitu vlastnej individuálnej hodnoty, cez využívanie možností ukrývajúcich sa v ľuďoch, v medziľudských vzťahoch a v zdrojoch sprístupnených miestnymi komunitami.²⁹

Všeobecné zhromaždenie medzinárodnej federácie sociálnych pracovníkov v kanadskom Montreale v roku 2000 prijalo nasledujúcu definíciu: „Sociálna práca je povoláním, ktoré promuje spoločenské zmeny, riešenie problémov v medziľudských vzťahoch, ako aj posilnenie a oslobodenie ľudí pre dosahovanie ich vlastného blahobytu. Využívajúc teórie ľudského správania a sociálnych systémov, sociálna práca zasahuje presne tam, kde dochádza k vzájomnej interakcii ľudí s ich prostredím.“³⁰ Z vyššie uvedených definícií vyplýva, že cieľom sociálnej práce je, v najvšeobecnejšom ponímaní, kvalita života. Na základe prvých dvoch definícií je možné sformulovať zovšeobecnenie, v súlade s ktorým kvalita života závisí nielen od materiálnych podmienok, ale aj od sociálnych vzťahov, psychických činiteľov, ba dokonca aj od duchovných činiteľov, takže sociálna pomoc zahŕňa všetky tieto sféry. Ďalšie dve definície zas poukazujú na sociálne vzťahy ako príčinu nízkej kvality života.

Sociálnu prácu tiež môžeme ponímať ako pôsobenie smerujúce k umožneniu iným uspokojiť istý druh potrieb. B. DuBois K. K. Miley poukazujú na jestvovanie skupiny univerzálnych potrieb spoločných pre všetkých ľudí, ako napr. potreba zachovania života a telesného bezpečia, potreba spolupatričnosti, potreba rozvoja, potreba nezávislosti, potreba seberealizácie, potreba kultúrnej identity, potreba sociálnej spravodlivosti a pod.³¹ Potreby je tiež možné rozdeliť na vnútorné, teda tie, ktoré vyplývajú z konkrétnych negatívnych vlastností jednotlivca (poruchy osobnosti, telesné postihnutia) alebo skupiny (zánik vzťahov, konflikty), a na vonkajšie, ku ktorým patria činitele nezávislé od jednotlivcov a skupín, a riešenie ktorých je možné len prostredníctvom zahájenia inštitucionálnych činností v širšom rozsahu (ťažká hospodárska situácia v globálnom rozsahu, nerovnomerné rozdelenie prostriedkov, sociálne nerovnosti a pod.). Práve z dôvodu jestvovania tohto druhého typu potrieb patrí k povinnostiam sociálnych pracovníkov účasť na formovaní sociálnej politiky.

Cieľom práce nemôže byť privedenie zverenca do stavu, v ktorom bude schopný existovať na úrovni „sociálneho minima“, určeného zodpovedajúcimi právnymi normami. V praxi to zas často býva tak, že sociálny pracovník nemôže začať nápomocné činnosti, pretože osoby potrebujúce pomoc nespĺňajú formálne kritériá. Pracovník preto čaká, kým úroveň potenciálneho zverenca klesne pod ono minimum a až potom začína nápomocné činnosti, v dôsledku ktorých jeho zverenc začína fungovať tesne nad sociálnym minimom. V dôsledku toho vzniká skupina ľudí závislých od opakovaného využívania pomoci sociálneho pracovníka.

V súvislosti s tým vzniká nevyhnutnosť odlišenia cieľa sociálnej práce od jej rozsahu. Zdá sa byť samozrejým, že ak má efektívnosť sociálnej práce spočívať v tr-

29 B. Szatur-Jaworska, *Teoretyczne podstawy pracy socjalnej*, v: *Pedagogika społeczna: człowiek w zmieniającym się świecie*, pod red. T. Pilcha, I. Lepalczyk, Wydawnictwo „Żak”, Warszawa 1996, s. 108.

30 www.ifsw.org.

31 B. DuBois, K. K. Miley, *Praca socjalna...*, s. 34n.

valom obnovení schopnosti správneho fungovania v spoločnosti, jej rozsah sa nemôže obmedzovať jedine na zabezpečenie minimálnej úrovne prežitia. Na strane druhej, precízne určenie rozsahu sociálnej práce nie je možné, keďže každý prípad je iný. Určovanie rozsahu sociálnej pomoci v praxi má byť preto jednou z úloh pracovníka (samozrejme za predpokladu, že disponuje dostatočným množstvom prostriedkov).

Rozsah povinností a spôsobov poskytovania pomoci sociálnymi pracovníkmi sa v jednotlivých krajinách trochu odlišuje. Sociálni pracovníci v USA vykonávajú prácu rodinných konzultantov, radiac mladým rodičom, akým spôsobom sa majú starať o deti, vstupujú do nemocničných rehabilitačných tímov, sprostredkovávajú nadväzovanie kontaktov medzi osobami vo vyššom veku a špecializovanými službami poskytujúcimi pomoc v ich obydlíach, ako poradcovia sa podieľajú na riešení problémov miestnych komunít, angažujú sa v príprave projektov týkajúcich sa sociálnej politiky a pod.³²

Využívanie rozvojových možností je možné len vtedy, keď sú zabezpečené základné životné podmienky, pričom úloha sociálnych pracovníkov sa často obmedzuje práve na pomoc pri riešení materiálnych problémov. Na druhej strane je potrebné zdôrazniť, že sociálna práca by sa mala obmedzovať na tie formy pomoci, ktoré sú skutočne nevyhnutné. Avšak určiť v praxi, aká pomoc je nevyhnutná, sa zdá byť veľmi ťažké a pracovník, ktorý sa obmedzuje jedine na riešenie najpálčivejších problémov (napr. zmiernenie konfliktov medzi členmi rodiny, pokrývanie zadlženosti, vyriešenie konfliktov so susedmi), si môže veľmi ľahko pomýliť účinnosť s príčinou. Problémy sú tak vyriešené len na istý čas a potom sa objavia znova.

Konečným cieľom sociálnej práce je dobro celej spoločnosti, pretože stav spoločnosti ako celku závisí od stavu jednotlivých častí, ktoré ju tvoria. Riešiac problémy a konflikty sa sociálni pracovníci pričiňujú o pozdvihnutie kvality života aj tých členov spoločnosti, ktorí nevyužívajú pomoc sociálnych pracovníkov priamo. Ako píše B. DuBois a K. K. Miley, podmienkou blahobytu spoločnosti je maximálne využívanie potenciálu všetkých jej členov. Prekážkou v dosahovaní blahobytu sú také činitele, ako slabá vzdelanosť veľkých sociálnych skupín, nízka úroveň zdravotnej starostlivosti, nezamestnanosť a iné krízy. „Spoločnosť sa kompromituje – píše autorky – keď v nej začínajú dominovať nerovnosť, diskriminácia a iné formy sociálnej nespravodlivosti.“³³ Z tohto hľadiska je cieľom sociálnej práce zmierňovanie nerovností a nespravodlivosti, vyrovnávanie šancí a umožnenie každému využívať právo na individuálny rozvoj. Tu je potrebné dodať, že rozvoj spoločnosti, chápaný ako nárast jej blahobytu, nikdy nebude viesť k situácii, v ktorej sa sociálna práca stane nepotrebnou, pretože práve ten rozvoj spolu s vedeckým pokrokom sú príčinou, pre ktorú v spoločnosti jestvuje čoraz početnejšia skupina zdravotne postihnutých, závislých, patologicky sa správajúcich či na okraj spoločnosti vyčlenených osôb a pod.

Sociálna práca je profesionálnou činnosťou, preto si ako každá profesia vyžaduje teoretickú aj praktickú prípravu. Na mnohých vysokých školách existuje odbor

32 Porov. B. DuBois, K. K. Miley, *Praca socjalna...*, s. 30n.

33 B. DuBois, K. K. Miley, *Praca socjalna...*, s. 28.

s názvom „sociálna práca“ a od jeho absolventov sa vyžadujú tak špecializované poznatky, ako aj všeobecné poznatky o človeku. Všeobecné poznatky z rozsahu filozofie, sociológie, psychológie a pedagogiky umožňujú poznať človeka a pochopiť jeho potreby. Od sociálneho pracovníka sa vyžadujú aj základné poznatky z biológie, pretože správne fungovanie človeka vo veľkej miere závisí od biologických procesov prebiehajúcich v jeho organizme. Keďže sociálna práca je inštitucionálnou činnosťou prebiehajúcou v určitom právnom a ekonomickom systéme, nevyhnutné sú tiež základné poznatky z oblasti práva a ekonomiky. Do rozsahu špecializovaných kompetencií vstupuje okrem iného schopnosť riešenia problémov vyplývajúcich z chudoby, násilia v rodine, straty domova, nezamestnanosti, závislosti, imigrácie a pod.

Sociálny pracovník by mal mať okrem toho schopnosť riešenia konfliktov, ako aj ľahkého nadviazovania kontaktov s inými osobami a komunikácie. Schopnosť komunikácie by pritom mala zahŕňať tak verbálnu komunikáciu, ako aj neverbálnu, ktorá sa v sociálnej práci často zdá byť dôležitejšou ako verbálna. „Fakt – píše K. Lecki, A. Szostak – že v žiadnom prípade nie je možné zanedbávať fenomén neverbálnej komunikácie tvoriacej sféru javov v každodennej praxi sociálnej činnosti, dáva sociálnemu pracovníkovi úlohu prenikavého pozorovateľa a interpretátora tak vlastných reakcií, ako aj reakcií ľudí, s ktorými a pre ktorých vykonáva svoju profesionálnu činnosť.“³⁴ Interpretácii neverbálnych signálov je síce do istého stupňa možné naučiť sa, aby však bolo možné správne interpretovať ľudské emócie, nálady a postoje, nevyhnutnou je schopnosť empatie a autentický záujem o prežívanie a problémy iných ľudí, čo sa zas na kurzoch neverbálnej komunikácie naučiť nedá.

Podstatnou je tiež schopnosť rýchleho robenia rozhodnutí, pretože sociálna práca často stavia pracovníka do situácií, na ktoré nebol vopred pripravený. Napokon by mal sociálny pracovník prejavovať určité osobnostné vlastnosti. Základnou vlastnosťou sa zdá byť dobroprajnosť, bez ktorej sociálny pracovník nie je schopný nadviazať správne vzťahy s druhým človekom nachádzajúcim sa v núdzi, a teda ani vyriešiť jeho problémy³⁵.

Spomedzi vymenovaných kompetencií je potrebné upriamiť zvláštnu pozornosť na schopnosť správneho riešenia konfliktov. Podrobná analýza podstaty konfliktu, jeho druhov a významu pre život jednotlivca vystupuje poza rámce predmetnej práce, preto tu spomeniem len aspekty konfliktu podstatné z hľadiska sociálnej práce. Pre sociálneho pracovníka sa teda zdá byť zvlášť dôležitým uvedomenie si, že nie každý konflikt je pre rozvoj jednotlivca nepriaznivý, niektoré konflikty totiž podporujú formovanie sa psychického prostredia jednotlivca. Rovnako sa pre sociálneho pracovníka zdá byť podstatnou aj schopnosť rozlišovania podstatných konfliktov od nepodstatných, ako aj takých, ktoré je zverenec schopný vyriešiť vlastnými silami, od tých, na riešenie ktorých je potrebná podpora zo strany pracovníka. Medzi tými poslednými je potrebné upriamiť pozornosť na dlho trvajúce

34 K. Łęcki, A. Szostak, *Komunikacja interpersonalna w pracy socjalnej*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 1999, s. 71.

35 A. W. Nocuń, J. Szmagalski, *Podstawowe umiejętności w pracy socjalnej i ich kształcenie. Porozumiewanie się, rozwiązywanie problemów i konfliktów*, „Śląsk”. Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1996, s. 30n.

konflikty, pretože tie môžu byť príčinou nesprávneho fungovania zverenia v sociálnom prostredí³⁶.

Keďže sociálna práca je založená na morálnych hodnotách, podstatný význam v nej majú aj etické a antropologické teórie istého druhu, určujúce podstatu človečenstva, rozsah zodpovednosti za druhého človeka, zmysel poskytovania nezištnej pomoci, jednoducho povedané, podávajúce teoretické opodstatnenie potreby poskytovania sociálnej pomoci ako takej. Sociálny pracovník by mal, samozrejme, poznať odbornú terminológiu z rozsahu sociálnej práce a sociálnej pedagogiky, a tiež dopĺňať svoje poznatky čítaním odbornej literatúry. Zároveň je potrebné zdôrazniť, že v sociálnej práci okrem teoretických poznatkov a praktických schopností nadobúdaných na určitých kurzoch zohráva zvlášť dôležitú úlohu osobná životná skúsenosť pracovníka. Ideálnou je situácia, v ktorej získavanie teoretických poznatkov prebieha súčasne s praxou v odbore. Nedostatok skúseností je pre absolventov odboru „sociálna práca“ vážnou prekážkou vo využívaní teoretických poznatkov v praxi³⁷.

Absolventi odboru „sociálna práca“ sa môžu zamestnať v takých inštitúciách, ako regionálne centrá sociálnej politiky, okresné centrá pre pomoc rodine a centrá sociálnej pomoci, opatrovnícko-výchovné centrá, domy sociálnej starostlivosti pre starších a zdravotne postihnutých ľudí, organizačné jednotky pre otázky zamestnanosti a pôsobenia proti nezamestnanosti, podporné centrá v útulkoch pre bezdomovcov, alkoholikov a narkomanov, utečenecké centrá, mimovládne organizácie a pod. K jednotlivým úlohám sociálnych pracovníkov patrí rozpoznávanie a analýza problémov vyžadujúcich si intervenciu sociálnej pomoci tak v individuálnom, ako aj v spoločenskom rozmere, poradenstvo pri riešení problémov, iniciovanie svojpomocných aktivít (skupinovej svojpomoci), a tiež účasť na formovaní lokálnej sociálnej politiky, pretože predmetom sociálnej práce sú jednotlivci v ich sociálnom prostredí. Sociálny pracovník by preto mal byť schopný spolupracovať s predstaviteľmi iných odborov tvoriacich sociálne služby, teda so školskými pedagógmi, kurátormi, dobrovoľníkmi, psychológmi, terapeutmi a pod.

Je potrebné zdôrazniť, že sociálna práca ako druh profesionálnej, zorganizovanej pomoci vychádza z určitých spoločenských noriem, prikazujúcich poskytovať pomoc jednotlivcom aj skupinám, neschopným čeliť problémom vlastnými silami³⁸. Vykonávanie povolania sociálneho pracovníka si teda vyžaduje isté predispozície, akými sú veľkodušnosť a spolucítenie, ako aj zvláštnu citlivosť, ktorá sa prejavuje v potrebe pomáhať iným³⁹. Týmto vlastnostiam nie je možné sa naučiť, sú totiž elementom ľudskej osobnosti.

Okrem tohto druhu predispozícií existuje ešte aj skupina zručností, ktoré je možné osvojiť si zodpovedajúcim tréningom a ich ovládanie je v sociálnej práci nevy-

36 Porov. K. Dąbrowski, *Dezintegracja pozytywna PIW*, Warszawa, 1979.

37 Podľa niektorých autorov, teoretická znalosť takých odborov, ako pedagogika, psychológia, medicína a pod., nemá druhoradý význam a pre sociálneho pracovníka sú najdôležitejšie poznatky získavané v priebehu vykonávania každodenných povinností, v rámci toho tiež výsledky výskumov zahájených sociálnymi pracovníkmi. Porov. Ch. D. Garvin, B. A. Seabury, *Działania interpersonalne w pracy socjalnej*, preklad J. Banasiak, „Śląsk” Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1996, s. 49 n.

38 Etické zásady, o ktoré sa opiera sociálna práca, budú opísané v kapitole IX.

39 Porov. J. Szmagalski, *Teoria pracy socjalnej i ideologia i polityka społeczna. Przykład amerykański*, Warszawa 1994, s. 78.

hnutné. Zoznam týchto zručností závisí od druhu úloh kladených na sociálnych pracovníkov, pretože sú nevyhnutné práve pre správne vykonávanie týchto úloh. Kompetencie sociálnych pracovníkov sú predmetom teoretických diskusií, ktorých cieľom je zostavenie zoznamu „optimálnych“ kvalifikácií a určenie smerov vzdelávania. Niektoré organizácie, ktoré združujú sociálnych pracovníkov, napr. Americké združenie sociálnych pracovníkov (NASW)⁴⁰, vypracovali vlastné zoznamy odborných kompetencií a zoznam zručností⁴¹. Vo všeobecnosti je tieto kompetencie možné rozdeliť do troch skupín: zručnosti spojené s komunikáciou, s riešením problémov a s riešením konfliktov.

Tak teoretické poznatky, ako ani praktické zručnosti, tie ešte o to viac, nie je možné získať „raz a navždy“, čo sa spája s nevyhnutnosťou neustáleho sebazdokonaľovania. Ako usudzuje I. Dąbrowska-Jabłońska: „Pojmy vzdelávanie, zdokonaľovanie a ďalšie vzdelávanie by mali byť nastálo zapísané do profesie sociálneho pracovníka.“⁴²

Osoby, ktorým je poskytovaná pomoc sociálnych pracovníkov, sú opisované pojmom „klient“⁴³. Povinnosťou sociálneho pracovníka je teda starostlivosť o dobro klienta, prostredníctvom uspokojovania jeho životných, psychologických a sociálnych potrieb, pretože u každého prípadu sú tieto potreby iné, a preto sa sociálna práca musí prispôbovať individuálnym potrebám klienta. Inými slovami, sociálny pracovník vykonáva svoju prácu náležitým spôsobom vtedy, keď je schopný čeliť konkrétnym potrebám a očakávaniam klienta.

Vzťah medzi sociálnym pracovníkom a klientom je založený na dôvere. Klient je predsa viac alebo menej závislý od sociálneho pracovníka, ak však neobmedzíme pojem sociálnej práce na také základné činnosti, ako sprostredkovanie v poskytovaní materiálnej pomoci, pomoc pri udržiavaní osobnej hygieny a pod., táto dôvera zo strany klienta sa stáva nevyhnutnou podmienkou efektívnosti konania sociálneho pracovníka. Z pohľadu inštitúcií, ktoré riadia sociálnu prácu, to znamená, že klient by mal mať možnosť sťažovať sa na pracovníka konajúceho neeticke a mať istotu, že voči nemu budú vyvodené dôsledky.

Úlohou sociálneho pracovníka je zachytenie, vnímanie problému, ponúknutie pomoci a privedenie zverenca do stavu, v ktorom už ďalšia pomoc nebude potrebná. V závislosti od toho, komu je pomoc adresovaná, sa potom od sociálneho pracovníka vyžadujú zvláštne, často špecializované kvalifikácie. Predmetom sociálnej

40 Zoznam NASW zahŕňa 12 druhov zručností, m. in. počúvanie iných, získavanie informácií, interpretovanie správania, vyhýbanie sa vytváraniu pocitu ohrozenia, vytváranie inovatívnych riešení a pod. Porov. E. Kantowicz, *Elementy teorii i praktyki pracy socjalnej*, UWM, Olsztyn 2001, s. 22.

41 Takéto zoznamy môžu byť základom dohľadu a kontroly práce. Porov. K. Wódz, E. Leśniak-Borek, *Superwizji w pomocy społecznej*, v. *Praca socjalna wobec współczesnych problemów społecznych*, pod red. S. Pawlas-Czyż, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2007, s. 31n.

42 I. Dąbrowska-Jabłońska, *Kształcenie i doskonalenie zawodowe pracowników socjalnych*, v. *Pracownik socjalny. Wybrane problemy zawodu w okresie transformacji społecznej*, pod red. J. Brągiel i A. Kurcz, Uniwersytet Opolski, Opole 2002, s. 67.

43 Tento pojem môže vzbudzovať výhrady vzhľadom na fakt, že vzťah medzi pracovníkom a „klientom“ sociálnej práce sa z mnohých hľadísk odlišuje od typického vzťahu medzi poskytovateľom služieb a odberateľom. Keďže je však pojem „klient“ všeobecne prijatý v literatúre predmetu, v tejto práci zámenne používam termíny „klient“, „zverenec“ a „odberateľ sociálnej práce“.

práce sú tak jednotlivci, ako aj sociálne skupiny (rodiny alebo širšie komunity), avšak v závislosti od toho, s akými problémami osoby v núdzi bojujú, sociálna práca prináša rôzne výzvy. Je dobré všimnúť si, že identifikácia jednotlivých potrieb rôznych skupín zverencov je podstatná aj z hľadiska vzdelávania sociálnych pracovníkov, pretože sa spája s potrebou špecializácie. Je možné odlíšiť niekoľko špecifických skupín klientov sociálnej práce: deti, osoby v staršom veku (gerontologická pomoc), choré a postihnuté osoby, ako aj miestne komunity.

Cieľom sociálnej práce v prípade dospelých osôb je získanie a udržanie schopnosti samostatného čelenia životným výzvam a problémom u zverenca. Táto pomoc sa môže dotýkať buď ťažkých situácií, v ktorých zverenc nie je schopný vyriešiť isté problémy vlastnými silami, alebo tiež situácií, v ktorých nie je schopný vnímať dostupné možnosti a šance na ďalší rozvoj. Táto pomoc tiež vždy smeruje k vyriešeniu troch zásadných problémov: prekonaniu jednotlivých ťažkostí zverencom, dosiahnutiu hodnej životnej úrovne zverencom, udržanie tejto úrovne a jej pozdvihovanie spolu s pozdvihovaním sa životnej úrovne celej spoločnosti.

Poskytovanie pomoci dospelým osobám by malo prebiehať takým spôsobom, aby nebola narušená osobná hodnota zverenca. Nejde tu iba o dodržiavanie zásad pracovnej etiky, ale tiež o zvláštnu citlivosť a jemnosť, vďaka ktorým zverenc neprežíva pocit poníženia a obmedzenia osobnej slobody. Sociálny pracovník by preto od zverenca nemal očakávať vďačnosť, keďže tá sa spája s pocitom závislosti. V ideálnom vzťahu medzi sociálnym pracovníkom a zverencom by ten druhý nemal mať dojem, že sa stal „predmetom“ výpomoci zo strany pracovníka.

Zvláštne problémy a výzvy sa objavujú vtedy, keď sa predmetom sociálnej práce stáva dieťa. Je to tak preto, že v prípade detí nie je možné oddeliť či už jednorazovú, alebo dlhodobú materiálnu pomoc od výchovného pôsobenia, a tým tiež od zodpovednosti za budúcnosť zverencov. Sociálni pracovníci síce nenesú plnú zodpovednosť za stav dieťaťa v budúcnosti; túto zodpovednosť totiž zdieľajú s inými podmetmi. To však neznamená, že ju nenesú vôbec. Medzi teoretikmi sociálnej práce je možné vyčleniť dva krajné postoje: podľa jedného z nich, reprezentovaného medzi inými H. Radlinskou, inštitúcie sociálnej pomoci preberajú plnú zodpovednosť za budúcnosť dieťaťa, čo sa spája s obmedzením slobody⁴⁴, podľa druhého postoja takáto zodpovednosť v praxi vôbec nie je možná.

Sociálny pracovník by síce mal disponovať všeobecnými poznatkami z rozsahu pedagogiky a psychológie, avšak nemôže nahrádzať pedagóga či psychológa. Úzka spolupráca s pedagógom alebo psychológom je nevyhnutná v prípade detí s výchovnými problémami. Príčinou týchto problémov bývajú často problémy v rodine, napr. ťažké materiálne podmienky, konflikty v rodine, nedostatok priateľskej atmosféry, narušené emocionálne vzťahy medzi členmi rodiny, závislosti a iné patologické javy a pod. Pomoc pri riešení týchto problémov patrí k povinnostiam sociálneho pracovníka a od ich vyriešenia závisí aj úspech úsilia detského pedagóga alebo psychológa.

44 H. Radlinská však rozlišovala medzi pomocou, ktorá je založená na spolupráci sociálneho pracovníka a zverenca, a starostlivosťou, s ktorou máme dočinenia vtedy, keď zverenc nie je schopný takejto spolupráce. V tom druhom prípade, podľa Radlinskej, dochádza k nespôsobilosti zverenca.

Predmetom sociálnej práce sú napokon aj isté skupiny. Tu je vhodné obrátiť pozornosť na to, že vzťah spoločnosti a osôb zodpovedných za sociálnu politiku k skupinám, nachádzajúcim sa v ťažkom položení, je odlišný ako vzťah k jednotlivcom, využívajúcim pomoc sociálnych pracovníkov. Vo vzťahu ku skupinám, ktoré sú predmetom sociálnej pomoci, sa často používajú také pojmy, ako „nezavinená chudoba“, „sociálne vyčlenenie“ a pod., ktoré poukazujú na to, že tieto skupiny sa ocitli v ťažkej situácii nie vlastnou vinou, ale vinou spoločnosti, štátu, ekonomických procesov, geografickej polohy a pod. Vo vzťahu k jednotlivcom sa vina spája s individuálnymi vlastnosťami, ako neschopnosť, lenivosť, náklonnosť k závislostiam a pod. Sociálny pracovník si musí uvedomovať, že možno aj sám nevedomky zdieľa toto presvedčenie, predovšetkým by ale mal pamätať na to, že toto presvedčenie môžu zdieľať jeho zverenci.

Špecializovanú prípravu si vyžaduje aj práca so závislými osobami. Pomoc sociálneho pracovníka nasmerovaného priamo na závislú osobu môže spočívať v sprostredkovaní nájdenia vhodného liečebného centra pre daného zverenca, predovšetkým je však nasmerovaná na rodiny závislých osôb. Rodiny, v ktorých je problém závislosti, nie sú schopné plniť svoje funkcie, preto sa opisujú pojmom disfunkčné rodiny. V takýchto rodinách jestvujú tak emocionálne problémy, ako aj životné problémy rôzneho druhu, a vo všeobecnosti aj finančné problémy. Ak sú závislými obidvaja rodičia, môže dôjsť k opusteniu vlastných detí (napr. cestou formálneho odovzdania rodičovských práv štátu). Deti, ktoré ostávajú v rodinách, majú problémy v škole, sú ťažšie adaptabilné v prostredí, prejavujú viac antisociálneho správania a pod. Úloha sociálneho pracovníka teda spočíva na jednej strane v riešení jednorazových problémov, na strane druhej v predchádzaní životným ťažkostiam u detí z disfunkčných rodín v budúcnosti (výchovná funkcia)⁴⁵.

Samostatným cieľom sociálnej práce je predchádzanie krízovým situáciám. Tento druh sociálnej práce zvyčajne nie je nasmerovaný na jednotlivcov. V prípade pomoci poskytovanej jednotlivcom je totiž predchádzanie objavovania sa problémov v budúcnosti, spravidla, súčasťou „zvyčajnej“ nápomocnej činnosti. Účinné riešenie problémov a konfliktov je možné jedine cestou odstránenia ich príčin a o trvalom úspechu môžeme hovoriť vtedy, keď sa tento cieľ podarí zrealizovať. Prevencia v sociálnej práci je však nasmerovaná na skupiny (teda komunity, ktoré potrebujú podporu), ako aj na celé spoločnosti. V tomto poslednom prípade cieľom sociálnej práce nie je vyriešenie už jestvujúcich problémov, ale predchádzanie problémom, ktoré sa môžu z istých príčin (napr. narastajúca nezamestnanosť, emigrácia a pod.), objaviť v budúcnosti.

Vyššie vymenované podmety⁴⁶, samozrejme, nevyčerpávajú zoznam prijímateľov sociálnej práce. Tých pár príkladov však ilustruje, že pod hlavičkou sociálnej práce sú zahrnuté rôzne druhy činností, čo vyplýva z faktu, že v spoločnosti jestvujú rôzne druhy problémov. Sociálnu prácu teda nie je možné definovať cestou určenia jej predmetu. Týmto predmetom sú síce jednotlivci aj skupiny, avšak podstata sociál-

45 Wsparcie rodziny dysfunkcyjnej, pod red. M. Dudka, Maternus Media, Warszawa 2010.

46 Samostatným podmetom sociálnej práce sú zdravotne postihnuté osoby, avšak pomoc týmto osobám si od sociálnych pracovníkov vyžaduje zvláštne zručnosti a prináša špecifické problémy, takže táto otázka bude opísaná v samostatnej kapitole.

nej práce je nasmerovaná na riešenie problémov, ktoré sa zasa menia v závislosti od radu činiteľov. Napríklad, na začiatku sociálnej práce nejstvoval problém pomoci narkomanom a ich rodinám, v súčasnosti je tento problém jednou z najväčších výziev sociálnej pomoci. Relatívne novým problémom je pomoc osobám chorým na AIDS. Aj v budúcnosti teda budú spolu so zmenami ekonomickej a spoločenskej situácie vznikať nové problémy, ktorých riešenie sa stane úlohou sociálnych pracovníkov.

Cieľom sociálnej práce je riešenie problémov spojených so správnym fungovaním jednotlivcov a skupín v spoločnosti, pričom ale spoločnosť nie je statickým prvkom, pretože v čase prechádza zmenami. To znamená, že meniť sa musia aj rozsah a podstata sociálnej práce, a tým aj jej definícia. Zvlášť to bolo zrejmé v Poľsku, kde po roku 1990 boli tieto zmeny veľmi intenzívne a týkali sa, bezmála, všetkých mechanizmov riadiacich spoločnosť. Sociálna práca vtedy prestala byť vnímaná ako okrajový prvok zdravotnej služby a stala sa jedným z náradí formovania spoločenských zmien⁴⁷. Zhŕňajúc je možné povedať, že hoci je definovanie predmetu sociálnej práce podstatné z hľadiska odbornej identity sociálnych pracovníkov, ako aj autonómie sociálnej práce ako vedeckej disciplíny⁴⁸, predsa len určenie tohto predmetu môže priniesť ťažkosti vzhľadom na fakt, že pojmom sociálna práca sa opisujú činnosti, ktoré niekedy nemajú navzájom veľa spoločného, ako napr. sociálna starostlivosť a vzdelávanie, boj s nezamestnanosťou, ochrana detí a pod.⁴⁹ Tiež nie je možné určiť jednotlivé štandardy sociálnej práce, pretože tieto štandardy sú odlišné v jednotlivých krajinách⁵⁰, ba dokonca aj v jednotlivých inštitúciách⁵¹. Okrem toho jestvujú aj rôzne štandardy vzdelávania: nakoľko je sociálna práca v Poľsku považovaná za časť sociálnej pedagogiky, napríklad v Nemecku sa sociálna práca považuje za profesiu vyžadujúcu si dlhodobú prípravu, a preto v tejto krajine jestvuje samostatný systém vzdelávania sociálnych pracovníkov. Aj v Spojených štátoch je sociálna práca považovaná v prvom rade za profesiu, a tak sa, predovšetkým, dbá o praktickú prípravu pracovníkov na vykonávanie tohto povolania⁵².

Úroveň sociálnej starostlivosti a sociálnych podpôr býva vnímaná ako kritérium rozvoja danej krajiny. Ak úroveň tejto starostlivosti určíme objemom finančných

47 V roku 1992 E. Tamowska obrátila pozornosť na to, že medzi personálom domovov sociálnych služieb prevládajú zdravotnícki pracovníci strednej úrovne. Porov. E. Tarkowska, *Życie codzienne w domach pomocy społecznej*, Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN, Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych, Warszawa 1994, s. 64.

48 P. Sałustowicz, *Kilka uwag krytycznych dotyczących dyskursu nad przedmiotem i funkcją pracy socjalnej – na przykładzie koncepcji Merton’a*, v: *Kształcenie pracowników socjalnych w przeddzień rozszerzenia Unii Europejskiej*, pod red. J. Krzyszkowskiego a W. Warzywoda-Kruszyńskiej, Katedra Socjologii Ogólnej UŁ, Łódź 1999.

49 *Obszary pracy socjalnej w teorii i praktyce*, pod red. A. Kotlarskiej – Michalskiej, UAM, Poznań 2002.

50 Ako postrehol K. W. Frieske, v Spojených štátoch je podmienkou získania akejkoľvek pomoci vlastnenie bankového účtu a práve to určuje štandardy sociálnej práce. Porov. K. Frieske, *Kluczowe dylematy pracy socjalnej*, v: *Wartości i normy społeczne – wokół uwarunkowań i czynników pracy socjalnej*, „Zeszyty Praco Socjalnej” 2002, č. 6.

51 Inštitúcie sociálnej pomoci, ako všetky inštitúcie, si vytvárajú vlastné štandardy, normy a zvyky, ktoré sa vzťahujú tak na vzťahy so zverencami, ako aj na vzťahy medzi pracovníkmi (a teda určujú rozdelenie povinností, spôsoby vzájomnej podpory, meritorickej pomoci, obrany spoločných záujmov a pod.). Porov. M. Ganosik, *Profesjonalny wymiar pracy socjalnej*, Wydawnictwo „Śląsk”, Katowice 2006, s. 15.

52 E. Kantowicz, *Praca socjalna w Europie. Inspiracje teoretyczne i standardy kształcenia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2005, s. 77.

prostriedkov alebo množstvom sociálnych pracovníkov, takého hodnotenie bude pravdivé. Úroveň sociálnej starostlivosti je však tiež možné určiť nemerateľným spôsobom, napr. za kritérium jej rozvoja je možné považovať efektivitu riešenia problémov. Vtedy sa môže ukázať, že systém sociálnej pomoci nielen rieši problémy moderných spoločností, ale tiež ich potláča na nižšiu úroveň, na ktorej sa stávajú menej viditeľnými, zároveň však podliehajú svojskému „skostnateniu“⁵³. Sociálne podpory síce chránia pred krajnou chudobou, ale nepredchádzajú kriminalite, nezamestnanosti či sociálnemu vylúčeniu a nepotláčajú psychické dôsledky. Preto je možné riskovať tvrdenie, že v súčasnosti je nutné vypracovať nové modely sociálnej práce, a tiež je nevyhnutná reforma doterajšieho systému.

---

53 Takýto stav niektorí autori opisujú pomenovaním „chronická kríza“. K jej prejavom patrí „nedostatok schopností vysporiadať sa s problémom, pasivita, bezradnosť, nedostatok motivácií na zmenu – napriek zdanlivej spolupráci – náklonnosť k stiahnutiu sa, rezignácia zo zodpovednosti, zhoršenie spoločenských vzťahov (...)“. Porov. W. Badura-Madej, *Podstawowe pojęcia teorii kryzysu i interwencji kryzysowej*, v: *Wybrane zagadnienia interwencji kryzysowej*, pod red. W. Badury-Madej „Interart“, Warszawa, s. 23.

Ewelina Kurowicka

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
E-mail: kurowickaewelina@gmail.com

Rozwód w rodzinie / *Divorce in family*

Abstract

Modernly divorce becomes common place. It affects destructively and critically on the entire family system and the personality of children. Psychological marks are left on the child's mind and it significantly contributes to the formation of stressful situations. It is a difficult crisis with which the spouses, but what is more important their children have to face. It is essential for adults to guarantee them balanced development and set a good role model. Conflict situations and aggression between parents are dangerous for emotional relations which are bonding family. This article contains issues concerning divorce in the family and it includes indications for the parents who are standing before the divorce decision.

Key words: family, divorce, child, stress, conflict situations, development

WPROWADZENIE

Współcześnie zauważalny jest wzrost liczby rozwodów. Następstwem rozpadającej się rodziny jest przede wszystkim cierpienie dziecka, które mieć poczucie osamotnienia i straty. Ulega zachwianiu poczucie stabilizacji, której wyznacznikiem jest bliska więź emocjonalna, a także bezpieczeństwo. To wydarzenie niezwykle trudne i młody człowiek przeżywa je bardzo uczuciowo. Wiąże się ono z rozpoczęciem w życiu dziecka nowego, innego niż dotychczas etapu oraz zapowiada nadejście dużych zmian.

Według Henryka Cudaka „rozwód jest ostatnią fazą kryzysu małżeńskiego (...) utrudnia realizowanie podstawowych funkcji rodziny” (Cudak 2004: 8). Chociaż temu terminowi towarzyszy często smutek, zerwanie więzi, żal, a także bolesny rozpad, to niekiedy jest on koniecznością i stanowi właściwą decyzję. W trakcie małżeństwa konflikt istniejący między obojgiem rodziców prowadzi do destabilizacji życia rodziny. Dziecko odczuwa zachwianie porządku, co wpływa niekorzystnie na jego psychikę. Lepszym wyborem będzie rozstanie rodziców niż wychowywa-

nie dziecka w atmosferze złości, wzajemnych pretensji, kłótni i braku miłości. Aktualne są słowa Kuby Jabłońskiego: „im mniej przedłużających się awantur, urazów, złości, manipulacji, a więcej po rozwodzie współdziałania w wywiązywaniu się z obowiązków rodzicielskich, tym mniej stresów dla dzieci” (Jabłoński 2008: 11). Ważne jest wspomnianie przyjemnych chwil spędzonych w gronie rodzinnym. Warto podczas wspólnych spotkań rozmawiać o szczęśliwych momentach i cieszyć się nimi, a nie przywoływać złe dni. Pierwsi nauczyciele dziecka – rodzice – stanowią dla niego wzorzec do naśladowania, dlatego ważne jest by dawali mu przykład zaangażowania i troszczyli się o dobrą atmosferę.

Zdaniem Marii Beisert rozwód „wymaga od człowieka zmiany jego sytuacji osobistej, zakończenia małżeńskiej relacji i – w większości wypadków – zrekonstruowania rodziny, by mogła funkcjonować dalej, według nowej formuły” (Beisert 2000: 7). Do najczęstszych przyczyn według M. Beisert rozwodów można zaliczyć:

- Zdrady
- Niezgodne cechy charakterów; choroba psychiczna
- Niedojrzałość psychiczna
- Uzależnienia: alkoholizm, narkomania, zakupoholizm
- Przemoc w rodzinie
- Zła sytuacja finansowa

Aktualnie przeobrazeniu ulega mentalność młodych ludzi, którzy pobierają się zbyt szybko. Gdy zauroczenie mija bądź pojawiają się przeciwności życiowe pary dopuszczają możliwość złożenia do sądu pozwu o unicestwienie ich związku. Istotna jest rozmowa o swoich obawach oraz dbałość o uczucie. W przeciwnym razie zagraża im niebezpieczeństwo rozpadu rodziny.

Wiele współczesnych małżeństw boryka się z podjęciem decyzji o rozwodzie, który jest niezwykle traumatycznym przeżyciem dla wszystkich domowników. Według danych GUS w 2013 roku zanotowano w Polsce ponad 66 tys. orzeczeń rozwodowych. W przyszłości można raczej spodziewać się rosnącej tendencji aniżeli malejącej w związku z rozwodzeniem się par małżeńskich w naszym kraju (Główny Urząd Statystyczny 2004: 280). Do pierwszorzędnych celów należy kierowanie się podczas rozwodu dobrem dziecka. Jednak to wydarzenie krytycznie wpływa jego na życie.

ROZWIEŚ SIĘ Z WSPÓŁMAŁŻONKIEM, A NIE Z WŁASNYM DZIECKIEM

W świetle prawa unieważnione przez sąd małżeństwo przestaje istnieć. Rozwód sprawia, że wspólne plany na przyszłość i swoisty porządek świata zostają zburzone. Jednak w większości przypadków kobieta i mężczyzna zakładając rodzinę powołują na świat dziecko. Skutki rozpadu małżeństwa są najbardziej odczuwalne i długotrwałe, gdy parę łączy coś więcej niż wspólny majątek, a mianowicie – potomkowie. Chociaż nie są już mężem i żoną, to nadal będą rodzicami.

Ważne jest, aby rodzice po rozwodzie podzielili się rolami i obowiązkami, bowiem oboje są dla dziecka bardzo ważni. Wcześniej należy ustalić: z kim dziecko za-

mieszka, jak będą przebiegały kontakty z drugim rodzicem, współpraca ze szkołą (chodzenie na zebrania), pokrywanie kosztów nauki, sposób wychowania. Wspólne rozmowy na wspomniane tematy pozwolą uniknąć i niwelować nieporozumienia w przyszłości i pomogą dziecku odnaleźć się w nowej sytuacji.

REAKCJE DZIECI W RÓŻNYM WIEKU NA WIEŚĆ O ROZWODZIE RODZICÓW

Nie istnieje idealny sposób na poinformowanie dziecka o rozejściu rodziców. Reakcje na tę przykrą wiadomość mogą być różne w zależności od wieku dziecka, jego rozwoju indywidualnego, psychiki, wrażliwości. Zdaniem Bożeny Matyjas „decyzja o rozwodzie zawsze wywołuje w dziecku ogromny stres, lęk, a nawet depresję z powodu zmian i braku stałych interakcji z drugim rodzicem” (Matyjas 2015: 214).

Rozwód nie może być walką czy rozgrywką pomiędzy rodzicami, w której nagrodą jest dziecko. Niełatwym zadaniem jest ułatwienie mu zrozumienia rozpadu małżeństwa. Poważnym błędem rodziców jest ukrywanie przed dzieckiem decyzji o rozwodzie i nieinformowanie go o ważnych dla niego sprawach. Dzieci są baczными obserwatorami i prędzej czy później zauważą, że dzieje się coś niepokojącego lub dowiedzą się od kogoś z poza rodziny. Mogą mieć wtedy żal do rodziców i zachwiane zostanie zaufanie do nich. Dlatego ważna jest rozmowa, okazywanie uczuć, wyjaśnianie prostym językiem niezrozumiałych rzeczy i uczenie dziecka wyrażania emocji.

Poniższa tabela prezentuje wiek dziecka i przewidywaną reakcję wg W. Jaede na rozwód matki i ojca.

Tab. 1. Wiek dziecka a jego sposób reagowania na decyzję rozwodową rodziców.

Wiek dziecka	Przewidywana reakcja na rozwód rodziców
1-3 lata	<ul style="list-style-type: none"> • Dziecko reaguje płaczem na kłótnie, krzyki rodziców • Rozłąka z rodzicem zaburza trwałą więź psychiczną, dziecko może czuć niepokój, lęk, mieć problemy z zasypianiem, labilność emocjonalna
1-6 lat	<ul style="list-style-type: none"> • Może mieć poczucie winy za odejście jednego z rodziców, martwi się • Boi się, że zostanie całkiem samo, że oboje rodziców je opuści, jest zagubione; ma nadzieje, że rodzice wrócą do siebie • Może mieć koszmary senne, moczyć się w nocy i utracić apetyt
1-9 lat	<ul style="list-style-type: none"> • Łatwo popada w konflikt lojalności wobec rodziców, gdy zbliży się emocjonalnie do jednego, oddala od drugiego. Może to doprowadzić do zamknięcia w sobie • Poczucie bezradności, osamotnienia, smutku • Pogorszenie ocen szkolnych, trudności ze skupieniem uwagi
1-12 lat	<ul style="list-style-type: none"> • Wystąpienie problemów związanych z poczuciem własnej wartości • Poczucie wstydu i niższości przed rówieśnikami i społeczeństwem, z powodu rozbitej rodziny, nerwowość, wykazywanie zachowań agresywnych
1-15 lat	<ul style="list-style-type: none"> • Rozwód staje się pewnym utrudnieniem w samodzielności (poczucie dużej odpowiedzialności i niechęć opuszczenia samotnego rodzica) • Brak akceptacji własnej osoby, możliwa niska samoocena • Okazywanie buntu i sprzeciwu wobec ewentualnych nowych partnerów rodziców

Źródło: opracowanie własne na podstawie W. Jaede, *Jak uchronić dziecko przed skutkami rozwodu rodziców*, Wyd. WAM, Kraków 2007, s. 16-20

We wszystkich okresach rozwojowych dzieci przeżywają w rozmaity sposób rozstanie rodziców. Ich zadaniem jest okazywanie pomocy w zrozumieniu zaistniałej sytuacji i nie dopuszczenie do tego, by dziecko zamknęło się w sobie i tłumilo uczucia. Nie wolno marginalizować potrzeb dziecka ani okazywać względem niego przykrych emocji. Musi mieć ono zapewnione poczucie bezpieczeństwa i stały rytm dnia. Trzeba umożliwić mu kontakt i wspólne spędzanie czasu zarówno z jednym, jak i drugim rodzicem.

CEL I METODOLOGIA BADAŃ

Celem przeprowadzonych badań była analiza rozwodu, jako czynnika mającego wpływ na dalszy rozwój dziecka. Kwestionariusz podzielono na część ogólnodostępną dla wszystkich respondentów. Zawarto także część szczegółową, w której odpowiedzi skierowano do grupy osób z rodzin rozwiedzionych. W badaniu starano się wyselekcjonować grupę osób z rodzin rozwiedzionych i zadano im pytania dotyczące wpływu modelu takiej rodziny na ich dalszy rozwój. Respondenci odpowiedzieli na pytania dotyczące powszechności zjawiska rozwodu, jego przyczyn i dalszych skutków.

Ankieta została udostępniona na specjalistycznych forach poświęconych osobom rozwiedzionym i związanym z problemami opiekuńczo-wychowawczymi dzieci. Pozwoliło to dotrzeć do szerokiego grona osób, których ten problem dotyczył. Wykorzystanie sondażu internetowego jako metody badawczej daje pełną anonimowość i swobodę wypowiedzi respondentom. Sposób ten pozwolił także na szybkie dotarcie do dużej liczby osób w krótkim czasie przy poniesieniu relatywnie niskich kosztów. Oprócz niewątpliwych zalet tej metody występują również pewne mankamenty. Respondenci wypełniając kwestionariusz drogą elektroniczną często zakreślają inne odpowiedzi niż by to miało miejsce w badaniu tradycyjnym. Trudno jest także jednoznacznie zweryfikować tożsamość ankietowanych osób. Czasem wiek, status społeczny może być inny niż w rzeczywistości. Badania internetowe częściowo ograniczają także populację badawczą do osób posiadających dostęp do sieci. Analizując powyższe zalety i wady danej metodologii autor zdecydował się na wykorzystanie kwestionariusza internetowego.

W niniejszym badaniu wzięło udział łącznie 101 osób, w tym 91 kobiet (90, 1%) i 10 mężczyzn (9,9%). Taki wysoki odsetek kobiet wśród badanych osób może wskazywać, iż są one zdecydowanie bardziej zaangażowane w dyskusje na forach internetowych i zdecydowanie chętniej biorą udział w badaniach ankietowych. Biorąc pod uwagę wiek badanych osób można zauważyć, że większość stanowiły osoby młode w wieku 18-25 lat (41, 58%), a także - 25-35 lat (35,64%). Ponad 38 % badanych przeżyło rozwód rodziców w wieku od 10 do 15 lat, zaś 27 % respondentów - poniżej 10 roku życia, z kolei 35 % ankietowanych - powyżej 15 roku życia.

Poniżej zaprezentowana tabela przedstawia podział badanych osób ze względu na wiek.

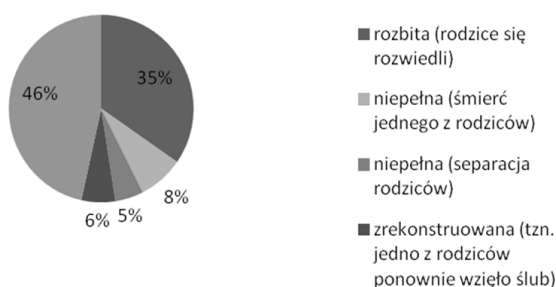
Tab. 2. Podział respondentów ze względu na wiek.

Wiek	Liczba respondentów	Udział procentowy
Poniżej 18 lat	2	1,98%
18-25	42	41,58%
26-35	36	35,64%
36-45	14	13,86%
Powyżej 45 lat	7	6,93%

Źródło: opracowanie własne

W ankiecie uczestniczyły głównie osoby z wykształceniem wyższym (82, 18%), zaś kolejną grupę stanowili respondenci ze średnim wykształceniem (14, 85%), podstawowym (1, 98%), a także zawodowym (0,98%).

Pierwsze pytanie, które zadano respondentom miało za zadanie wyselekcjonować kategorię osób pochodzących z rodzin rozbitych bądź niepełnych. Wyniki zostały ukazane na poniższym Rys. 1.

Rys. 1. Pochodzenie rodzin osób badanych.

Źródło: opracowanie własne

Zgodnie z przedstawionymi wynikami łączny udział osób z rodzin rozbitych i niepełnych wynosi 54%. Można domniemywać, iż większość badanych osób wychowywanych jest przez jednego rodzica. Jest to niepokojące zjawisko naszych czasów, gdzie wartość trwałość związków małżeńskich ulega zachwianiom i traci na znaczeniu.

Ankietowani zostali zapytani także o skojarzenia związane ze słowem „rozwód”. Każdy z respondentów mógł wybrać dwie spośród zaproponowanych odpowiedzi lub określić własne skojarzenie wspomnianego zjawiska. Najczęściej to pojęcie definiowano, jako zerwanie więzi (48, 51%), kłótnie (41, 58%), rozłąka (19, 80%) oraz osamotnienie (10,89%). Wobec tego można sformułować wniosek, iż rozwód jest złożonym procesem i niesie za sobą rozmaite konsekwencje. Badane osoby wskazały również, iż rozwód kojarzy się z:

- Uwolnieniem się od trudności, smutku, niezrozumienia itp.

- *Spokojem po rozwodzie*
- *Uwolnieniem się z toksycznego związku*
- *Zdradą - znalezieniem innej bliskiej osoby*
- *Odmiernymi poglądami na życie*
- *Pytaniami o to, po czyjej jesteś stronie - mamy czy taty*
- *Nowym życiem*
- *Dokonywaniem wyborów*

Respondentów zapytano także o czynniki mające wpływ na prawidłowe funkcjonowanie rodziny. Każdy z badanych mógł zaznaczyć maksymalnie 3 odpowiedzi lub napisać własną. Wyniki przedstawia poniższa tabela.

Tab. 3. Czynniki wpływające na prawidłowe funkcjonowanie rodziny.

Odpowiedź	Liczba respondentów
Zaufanie	49
Przyjaźń	14
Obowiązkowość	5
Zaangażowanie	26
Umiejętność porozumiewania się	73
Bezpieczeństwo	20

Źródło: opracowanie własne

Oprócz czynników wymienionych w tab. 2. wskazano również na:

- Stabilizację finansową i czas wolny dla rodziny
- Miłość, zrozumienie, akceptację
- wcześniejsze uzgadnianie ze sobą ważnych spraw, wspólne podejmowanie decyzji

Jako najczęstszą przyczynę rozwodów ankietowani wymienili przede wszystkim zdradę, na którą wskazało 54 respondentów, a także niedojrzałość psychiczną której znaczenie podkreśliło 37 osób. Innymi ważnymi powodami rozstania według badanych są różne uzależnienia- wskazało tak 26 respondentów . Na niezgodność charakterów wskazały 24 osoby, natomiast na stosowanie przemocy fizycznej i psychicznej, a także atmosferę konfliktową – po równo 21 badanych.

Starano się wyodrębnić kategorię osób, których rodzice rozwiedli się. Ankietowano ich na temat zaburzeń emocjonalnych, pojawiających się po rozpadzie związku małżeńskiego ojca i matki. Na zachowania agresywne wskazało aż 41 osób, zaś 38 respondentów wymieniło nieufność. Zdaniem 32 badanych lękliwość jest częstym zaburzeniem uczuciowym, według 22 osób – nieposłuszeństwo, zaś 20 respondentów podało, iż jest to płacliwość. Nieliczni wskazali na kłótniowość, wulgarne wypowiedzi oraz kłamliwość.

Kolejne pytanie dotyczyło zachowań społecznych, jakie wystąpiły po rozwodzie rodziców. Każdy z nich mógł wybrać dwie odpowiedzi lub udzielić własnej. Wyniki przedstawiono w niniejszej tabeli.

Tab. 4. Zachowania aspołeczne pojawiające się po rozwodzie matki i ojca.

Zachowania aspołeczne	Liczba odpowiedzi
Nieprzestrzeganie norm społecznych	40
Izolowanie od kontaktu z innymi	51
Posługiwanie się słowami wulgarnymi, obraźliwymi	20
Kłamanie	28
Wagarowanie	23
Dokuczanie rówieśnikom	18
Niszczenie rzeczy	11
Ignorowanie obowiązków	43

Źródło: opracowanie własne

Jako inne zaburzenia uczuciowe respondenci wymienili spadek zaufania do rodziców, powielanie negatywnych zachowań rodziców, a także większa nieufność wobec ludzi i obniżona samoocena. Dzieci często rozwód rodziców traktują jak osobistą porażkę, obwiniają się, czują się gorsze od innych osób. Dlatego tak ważne jest, by rodzice w tym trudnym czasie dla siebie i dziecka poświęcili mu jak najwięcej uwagi i poprzez rozmowę próbowali do niego dotrzeć oraz wyjaśnić, dlaczego podjęli decyzję o rozstaniu.

W kolejnym pytaniu zapytano badanych, z którym z rodziców zostali po rozwodzie. Aż 62 respondentów odpowiedziało, że pozostało z matką (83%), a tylko dwie osoby z ojcem (3%), pięciu ankietowanych wskazało, że po rozwodzie nadal rodzice mieszkali ze sobą, a sześciu badanych podało inne osoby: dziadków oraz dalszą rodzinę

Badanie miało na celu także zebranie informacji związanych z kontaktami, jakie mieli z rodzicem, który odszedł z domu. Najpopularniejsze odpowiedzi wytypowane przez ankietowanych przedstawia poniższej tabeli.

Tab. 5. Rodzaje utrzymywanych kontaktów z rodzicem nie zamieszkującym w domu z dzieckiem.

Rodzaje kontaktów	Liczba odpowiedzi
Wspólne zabawy i rozwijanie zainteresowań	9
Wyjścia do kina, na mecze i inne wydarzenia	8
Spotkania przypadkowe	17
Wizyty w domu rodzica, (który nie mieszka na stałe z dzieckiem)	20
Wizyty z dzieckiem w domu rodzinnym	5
Wspólne spędzanie weekendów, wakacji	9
Pośredni kontakt (telefon, przez internet)	21

Źródło: opracowanie własne

Niektórzy respondenci wskazali na brak kontaktu z rodzicem z własnego wyboru, dla innych z kolei niezapowiedziana wizyta rodzica nadużywającego alkoholu

kończyła się kradzieżą pieniędzy i wartościowych przedmiotów. Z powodu problemów alkoholowych rodziców dzieci często mają urazę do rodziców i stronią od kontaktów z nimi. Można przypuszczać, iż dzieci zazwyczaj utrzymują kontakt z drugim rodzicem, lecz niektórzy wolą go zaprzestać, gdyż przynosi więcej szkody niż radości.

Zanim nastąpi rozwód między dwojgiem ludzi wcześniej dochodzi między nimi do wielu awantur i kłótni. W kolejnym pytaniu ankietowano respondentów, czy brali udział w sporach rodziców. Prawie 35% osób, czyli 30 badanych osób odpowiedziało, że uczestniczyło w kłótniach między ojcem a matką, 25 osób stanowiących prawie 29% robiło to bardzo często. Z kolei 14 osób (16%) rzadko brało udział w sporach między rodzicami, 9 osób (10%) nie robiło tego wcale, tyle samo też osób wskazało, że rodzice starali się unikać kłótni w obecności dzieci.

Często dziecko czuje napięcie, jakie tworzy się między rodzicami oraz widzi, że mama i tata się dla siebie nieuprzejmi i kłócą się ciągle. Jednak dowiedzenie się o rozwodzie rodziców często wywołuje szok i niedowierzanie. Kolejne pytanie dotyczyło sposobu, w jaki respondenci dowiedzieli się o rozwodzie rodziców. Najczęściej zdarzyło się to na rozmowie z rodzicami (40,85%) lub usłyszeli tę informację podczas ich kłótni (36,62%). Czasem taką wiadomość przekazało im rodzeństwo (7%).

Następne pytanie koncentrowało się na wpływie rozwodu rodziców na kontakty dziecka z otoczeniem. Rozpad małżeństwa matki i ojca nic nie zmienił w tej sprawie u 42 osób, które stanowią 60,87% ogółu badanej populacji. Liczba 14 osób (20,29%) uznała, że rozstanie rodziców spowodowało chęć do przebywania poza domem, a 13 respondentów (18,84%) znacznie rzadziej spotykało się ze znajomymi.

Aż 60% całej populacji badawczej odpowiedziało, że istnieją pozytywne wynikające z rozwodu. Jako pozytywne aspekty rozwodu wymienili oni przede wszystkim:

- *Spokój w domu, brak kłótni*
- *Odejście od życia w zakłamaniu, możliwość ułożenia sobie życia na nowo*
- *Dzieci nie muszą patrzeć na kłótnie rodziców, wyrwanie się z toksycznej atmosfery*
- *Ciągłe kłótnie, obserwowanie przez dziecko przemocy w stosunku do któregoś z rodziców, jeśli taka występuje nie są dobre dla dziecka. Pomagają też uwolnić się dorosłym z toksycznego związku.*
- *Poprawienie atmosfery w domu*
- *Uwolnienie się od negatywnej osoby, spokój psychiczny, sprawdzenie siebie, poznanie swoich mocnych i słabych stron*

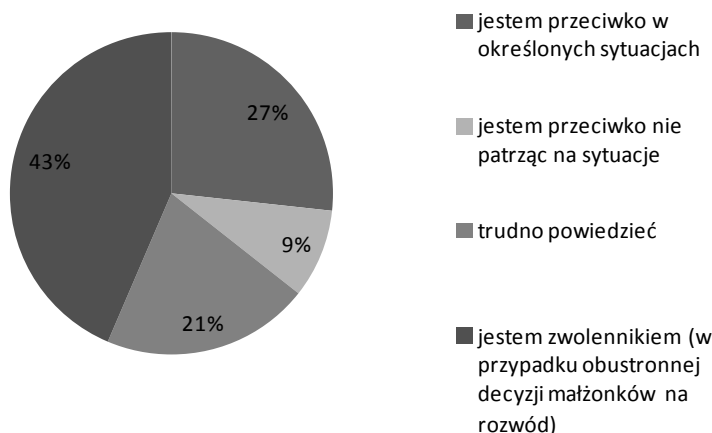
Każda sytuacja w tym również rozwód ma swoje dobre i złe strony. Jako negatywne aspekty związane z rozwodem ankietowani wymienili:

- *Zakłamanie psychiczne pogorszenie sytuacji materialnej*

- *Cierpienie dzieci*
- *Dziecko wychowuje się w niepełnej rodzinie, bez odpowiednich wzorców*
- *Rosnąca nienawiść między rodzicami wpływa na przyszłe relacje dziecka z matką i tatą*
- *Kłopoty finansowe rodzica pozostającego z dziećmi, utrzymującego je*

Ostatnie pytanie dotyczyło stosunku ankietowanych do rozwodu. Wyniki przedstawia poniższy Rys. 2.

Rys. 2. Ustosunkowanie ankietowanych do rozwodu w rodzinie.

Źródło: opracowanie własne

Z powyżej zaprezentowanego rysunku wynika, iż rozwód jest postrzegany w różny sposób. Zdania dotyczące ustosunkowania się do tego pojęcia są podzielone.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI

W obecnych czasach wiele rodzin zagrożonych jest rozwodem. Przeprowadzone badania dowodzą, iż rozpad związku małżeńskiego to tragiczne wydarzenie, które niesie za sobą konsekwencje i rzuca na osobowość dziecka. Traci ono punkt oparcia i jest bezradne wobec zaistniałej sytuacji. Dotychczasowy porządek dnia zostaje zmieniony, co przyczynia się to do narastania niepowodzeń szkolnych i życiowych. Rola rodziców polega na zapewnianiu bezpieczeństwa dziecku, a także ukazywaniu właściwych form rozwiązywania konfliktów za pomocą rozmowy.

Analiza sondażu zawartego w pracy wskazuje na to, iż rodzice często nie potrafią prawidłowo komunikować się między sobą i nie szanują wzajemnych potrzeb, co w rezultacie prowadzi do rozpadu małżeństwa. Dzieci w szczególny sposób przeżywają bolesną stratę, która pozostawia długotrwały ślad w ich psychice, a także w biografii pozostałych członków rodziny.

LITERATURA:

1. Beisert M., *Rozwód. Proces radzenia sobie z kryzysem*, Wyd. Fundacji Humaniora, Poznań 2000
2. Cudak H., *Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych*, Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2004
3. Główny Urząd Statystyczny, *Rocznik demograficzny*, Zakład Wydawnictw Statystycznych, Warszawa 2014
4. Jabłoński K., *Rozwód. Jak go przeżyć?*, Wyd. W.A.B., Warszawa 2008
5. Jaede W., *Jak uchronić dziecko przed skutkami rozvodu rodziców*, Wyd. WAM, Kraków 2007
6. Janus A., *Rekordowa liczba rozwodów w Polsce*, <http://www.infor.pl/prawo/rozwoy/sprawa-rozwodowa/217577,Rekordowa-liczba-rozwodow-w-Polsce.html> [dostęp: 03.06.2015]
7. Matyjas B., *Dzieciństwo osamotnione w rodzinie niepełnej. Raport z badań*, „Kwartalnik pedagogiczny” 2015, nr 1

Rastislav Haraga

Fakulta humanitných a prírodných vied
Prešovskej Univerzity v Prešove, Slovakia

Fenomén kvality života a jej spojitost' s humánnou geografiou / *The quality of life in association with human geography*

Abstract

The article is focused on the theoretical aspects of internal and external links quality of life of human geography, to draw attention to the importance and place of human geography between geographical sciences, and recalled that the issue of quality of life is an interdisciplinary problem and is subject to review not only the social sciences and humanities, as well as natural sciences and in many cases, technical

Key words: human geography, the quality of life, lifestyle

ÚVOD

Zájem o kvalitu života ľudí a s ňou spojené problémy je možné považovať za charakteristickú črtu pre súčasnú modernú spoločnosť. Od deväťdesiatych rokov 20. storočia, ale najmä na začiatku 21. storočia viacerí odborníci poukazujú na skutočnosť, že sú nedostatočne zdôrazňované sociálno-ekonomické aspekty udržateľného rozvoja, ktoré so zmenenou kvalitou života veľmi úzko súvisia. To aj preto, že kvalita života sa vždy viac či menej vzťahuje k určitému územiu, pričom má tendenciu meniť sa od miesta k miestu.

Cieľom publikovaného článku je *uviesť predovšetkým podstatu, miesto a význam humánnej geografie v systéme geografických vied; uskutočniť stručnú analýzu fenoménu „kvalita života“ a s ňou súvisiacich kategórií (hlavne „životný štýl“ a „spôsob života“) najmä z pohľadu humánnej geografie; vymedziť základné dimenzie a indikátory kvality života – ich operacionalizácie pre následné empirické skúmanie tohto sociálneho problému.*

HUMÁNNÁ GEOGRAFIA A JEJ MIESTO V SÚSTAVE GEOGRAFICKÝCH VIED

Niektoré problémy určenia objektu skúmania geografie

Rastúca vývojová zložitost' a komplexnosť sveta, ako aj rýchly nárast informačného zosieťovania jednotlivých lokalít na svete prostredníctvom moderných in-

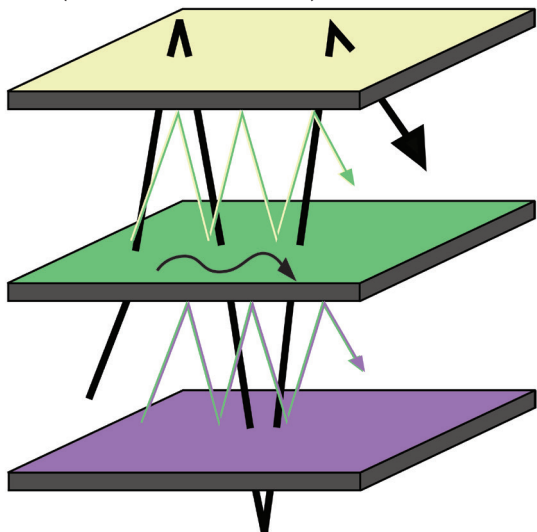

formačno-komunikačných technológií, expanzia kyberpriestoru a vývoj humánnej geografie v ostatných deceniách, si podľa nášho názoru vyžadujú precizovať predstavu o samotnom objekte skúmania geografie. Táto potreba úzko súvisí s vymedzením objektu skúmania humánnej geografie, za ktorý je tradične považovaná sociálno-ekonomická sféra spoločnosti – t.j. určitá materializovaná báza ľudskej spoločnosti a produkty ľudskej aktivity v rôznych priestorových štruktúrach (v rozmeroch nadnárodných, národných, regionálnych, lokálnych a pod.).

Väčšina geografov sa spravidla zhoduje v tom, že určenie externej pozície geografie v kontexte vied je zložitým metageografickým problémom. Tento záver vyplýva najmä z extrémnej zložitosti a komplikovanosti samotného objektu geografického štúdia. Ako uvádza M. Hampl (2001, s. 36), geografia je „... jedinou špeciálnou vedou, ktorá sa zaoberá všetkými kvalitatívnymi druhmi javov“. V slovenskej geografickej škole sa za **objekt geografie** považuje „... krajinná sféra Zeme, ktorá je chápaná ako zložitý hybridný časovo-priestorový, látkovo-energetický a informačný systém, ktorý zahŕňa vrchnú časť litosféry s georeliéfom, hydrosféru, spodnú časť atmosféry, pedosféru, biosféru, sociálno-ekonomickú sféru a vzájomné vzťahy medzi uvedenými sférami“ (Mičian, Zatkalík, 1986).

V uvedenej definícii geografie Mičiana a Zatkalíka (1986) – jej objektu skúmania – sa súčasne zdôrazňovalo, že produktom ľudskej spoločnosti patria aj myšlienky, predstavy, poznatky, hodnoty, túžby, averzie, emócie, stereotypy, tradície, kultúra, umenie, decízie, teoretické systémy, filozofické, právne, religiózne, etické estetické a ideologické systémy a podobne. V tejto oblasti dochádza k prieniku humánnej

Obr. 1. Objekt geografie ako adaptácia Bochumského modelu (Matlovič R. 2006, s. 14)

Legenda:

 I. Noosférická a kybernetická úroveň	 II. Sociosférická úroveň	 III. Krajinná úroveň
 diagonálny proces cez všetky 3 úrovne	 vertikálny proces medzi I. a II. úrovňou	 vertikálny proces medzi II. a III. úrovňou
	 horizontálny proces na II. úrovni	

geografie a geografie a k ich vzájomnej prepojenosti. Do istej miery by humánna geografia mala predchádzať geografii, lebo jej objektom je skúmanie ľudskej spoločnosti ako celku. V tomto smere vlastne humánna geografia spätne obohacuje geografiu a vnáša do obsahu geografického skúmania aspekt sociálnosti.

Objekt geografie je možné interpretovať aj na základe inšpirácie z práce nemeckého geografa M. Büttnera (1985), ktorý sa zaoberal geografickým štúdiom religii. Vypracoval tzv. Bochumský model vzájomného pôsobenia medzi religiou a geografickým prostredím (bližšie pozri R. Matlovič 2001, s. 17-19). Podľa tohto modelu prebiehajú interakcie medzi štruktúrami, ktoré sa vzťahujú k trom úrovňam. Ak by sme jeho predstavu aplikovali na problém objektu geografie, mohli by sme identifikovať tieto štruktúrne úrovne s odlišným stupňom vývoje zložitosti (obr.1)

Prvá a najvyššia je *noosférická a kybersférická úroveň*, zahŕňajúca nemateriálne entity antropogénneho pôvodu (sféra myslenia, predstáv, vnímania, hodnôt, etických princípov, rozličných skupín, vymedzených na báze biologických, sociálnych, ekonomických, politických a kultúrnych znakov alebo záujmov) a im zodpovedajúce inštitucionálne štruktúry.

Druhá, *sociosférická úroveň* vyvíja aktivity, ktoré možno nazvať sociálno-ekonomickým, politickým a kultúrnym životom. Prejavy aktivít sociosférickej úrovne môžu byť z časového hľadiska pravidelné (denne, týždenne) alebo epizodické. Z hľadiska priestorového okruhu pôsobenia sa rozlišuje ich lokálny, regionálny a globálny dosah.

Tretia a najnižšia je *krajinná (landšaftná) úroveň*, obsahujúca všetky materiálne objekty a javy prírodného a technosférického prostredia (trvalé zariadenia slúžiace na aktivity sociosféry).

Na každej z uvedených úrovni prebiehajú aj horizontálne procesy. Medzi susednými úrovňami prebiehajú vertikálne procesy a medzi všetkými úrovňami prebieha hlavný, tzv. diagonálny proces. Sily, ktoré pretvárajú krajinu, nepochádzajú priamo z noosférickej a kybersférickej úrovne, ale každý vzťah medzi ňou a krajinnou úrovňou funguje prostredníctvom sociosférickej úrovne. Geografia vo svojom skúmaní venovala spočiatku veľkú pozornosť horizontálnym procesom na tretej úrovni. Postupne, najmä v súvislosti s rozvojom sociálnej geografie, sa začala venovať horizontálnym procesom na druhej úrovni a vertikálnym procesom medzi treťou a druhou úrovňou.

V ostatnom období, najmä v súvislosti s rozvojom humánnej geografie, sa do jej zorného poľa dostala prvá úroveň, vertikálne procesy medzi prvou a druhou úrovňou a diagonálny proces, najmä vplyvy kybersféry na zmeny geografickej organizácie krajiny. Až v komplexnom skúmaní celej zložitosti vzájomného pôsobenia troch štruktúrnych úrovní takto chápaného objektu, je možné hľadať naplnenie bádateľských ambícií geografie. Práve v štúdiu vertikálnych a diagonálnych interakcií medzi uvedenými tromi štruktúrnymi úrovňami, je geografia ako vedná disciplína nezastupiteľná nielen na poli výskumu, ale aj edukácie (Matlovič, 2006, s.15).

Dôležité je uviesť aj mierkové limity geografického skúmania. Geografia z tohto hľadiska skúma kvalitatívne pestré spektrum javov, ktoré sa prejavujú v mierke každodennej ľudskej skúsenosti (Wilczyński, 2003, s. 62), pričom zohľadňuje viaceré taxonomické úrovne (globálnu, regionálnu, lokálnu a simplexnú v humánnej geografii, resp. planetárnu, egiónickú, chórnickú a topickú vo fyzickej geografii). Okrem toho je potrebné zdôrazniť, že geografia dôsledne aplikuje časopriestorový princíp, t.j. neobmedzuje sa len na súčasný stav skúmaných javov, ale zohľadňuje predchádzajúci vývoj s cieľom lepšie pochopiť ich aktuálny stav a vytvoriť si východiská pre predikciu budúcich stavov skúmaných javov.

Teoretické aspekty humánnej geografie

O ‚vedeckom statuse‘ humánnej geografie možno hovoriť z dvoch základných dôvodov. Po prvé preto, že vedecký výskum je legitímnou činnosťou akademickej obce, ktorá má pomerne veľký význam pre spoločnosť. Uvedený dôvod je jednoducho príliš silný na to, aby bol ignorovaný zo strany zástancov kritických postojov. Po druhé, diela kritických učencov sú často odmietané ako ‚nevedecké‘ zo strany jeho kritikov (Lawson, 1995; McLafferty, 1995).

Pri vymedzovaní obsahu pojmu *humánna geografia* vychádzame zo skutočnosti, že nejde o jednotnú kategóriu, ktorú by rovnakým spôsobom chápali všetci, ktorí sa ňou zaoberajú. Reálne zahŕňa rôzne teoretické argumenty ako feministickej, tak aj marxistickej, či antirasistickej teórie (McDowell a Sharp, 1999).

Humánna geografia (z angl. human geography), tiež *geografia človeka*, *zemepis človeka*, *antropogeografia*, *spoločensko-ekonomická geografia*, *socioekonomická geografia*) predstavuje vetvu geografie, ktorá sa zameriava na systematické skúmanie sociálnych súborov a procesov, ktoré utvárajú interakciu človeka s prostredím, najmä príčiny a následky rozmiestnenia ľudskej aktivity na zemskom povrchu. Zahŕňa ľudské, politické, kultúrne, spoločenské a ekonomické aspekty. Zjednodušene možno konštatovať, že humánna geografia skúma humánno-geografickú sféru krajinnej sféry, ktorý zahŕňa v širšom slova zmysle – na rozdiel od názoru niektorých vyššie uvedených autorov – všetky sociálno-humánne sféry.

Napriek tomu, že sa v rámci humánnej geografie prejavuje všeobecný záujem o reflexivitu, sme toho názoru, že existujú podstatné rozdiely v tom, ako je táto hodnota, ako aj ostatné hodnoty chápané a používané v rámci tohto vedného odboru. Z hľadiska vymedzovania obsahu humánnej geografie možno zdôrazniť tri hlavné rozdiely medzi uvádzanou priestorovou vedou¹ a humánnou geografíou.

V prvom rade je potrebné uviesť, že humánni geografi skúmajú to, ako vznikajú jednotlivé kategórie a ako sa rozširujú na báze poznania poznatkov.

Po druhé, humánna geografia netvrdí, že výsledky špecifického výskumu alebo analýzy dát sa dajú zovšeobecniť na všetky alebo väčšinu situácií. Inými slovami povedané, pri prezentovaní výsledkov výskumu si dávajú humánni geografi pozor na to, ako vysvetlia získané výsledky v sociálnom kontexte – t. j. ako umiestnia výskum v čase a v priestore. Sme toho názoru, že tento proces „umiestňovania“ výsledkov výskumu je schopný vytvárať vysvetliteľné analýzy sociálneho sveta – t. j. pripravovať taký spôsob výskumu, ktorý zachytí rozdiely medzi miestami a ľuďmi, keďže tieto rozdiely sú takisto dôležité ako spoločné črty, ktoré sú zisťované vedcami, zaoberajúcimi sa priestorovým prístupom.

Po tretie, humánni geografi skúmajú objektívny základ poznania ako takého, pričom tvrdia, že významy – t. j. spôsoby akými chápeme svet – nie sú prirodzené či

¹ Niektorí autori používajú aj termín *priestorové vedy*, hoci v rámci geografických vied nie je jednotne kategorizovaný. Pod obsahom tohto pojmu majú na mysli celý rad prístupov v rámci geografie, ktoré sa objavujú v rokoch 1950 až 1960, pričom ide hlavne o systémovú analýzu, priestorovú štatistickú analýzu a behaviorálnu geografíu (Livingston, 1992; Johnston, 1997).

univerzálne, ale vytvorené špecifickými vzťahmi ako aj situovanými interakciami a účasťou v sociálnom svete.

V skutočnosti sa humánna geografia zaoberá dôslednou aplikáciou kľúčových princípov vedeckého výskumu prostredníctvom výskumu histórie, kontextov a významov, ktoré sa vytvárajú v priebehu vedeckej činnosti. Napriek vnímanému rozporu medzi priestorovou vedou a kritickými prístupmi v humánnej geografii (ako napokon vo všetkých vedeckých disciplínach), ako aj významnými rozdielmi v epistemológii a ontológii, sa tieto dva postoje v praxi navzájom podmieňujú a prelínajú. Mnohí humánni geografi do určitej miery využívajú oba prístupy, najmä čo sa týka štatistických informácií a priestorových modelov pri identifikácii nových otázok a oblastí pre intenzívnejší výskum alebo pri využívaní kvalitatívnych údajov a kritických analýz, ktoré slúžia na kontrolu východísk (hypotéz), na formulovanie obsahu jednotlivých kategórií a na presné vymedzovanie nových prístupov vo výskume.²

KVALITA ŽIVOTA, SPÔSOB ŽIVOTA A ŽIVOTNÝ ŠTÝL

Jedným zo základných problémov, s ktorým sa spája otázka definovania kvality života je to, že ide o termín zložený. Zatiaľ čo *kvalitu* je možné definovať pomerne jednoznačným spôsobom, výrazným problémom zostáva definícia pojmu život (Schuessler a Fisher 1985).

Kvalita života je pojem spoločensko-vedný, ktorý sa vzťahuje ku spoločenskému a individuálnemu životu ľudí. V uvedenom zmysle *kvalita života* predstavuje štruktúru či organizáciu života, danú súhrnom podstatných elementov, vlastností, stránok života spoločnosti ako celku, resp. spoločenských celkov a indivíduí ako celkov. Je vyjadrením podstaty ľudského života v jednote s jeho špecifikami, existujúcimi v jeho situačných a vývojových stavoch.

Kvalita života, ako už bolo uvedené, je polyrozmerný fenomén. Má rozmer *materiálny* (biologický, neurofyziologický, ekonomický), *duchovný* (etický, estetický, axiologický), *kultúrny* (stav možností a dispozícií tvorivosti), *spoločenský* a *individuálny*. V konkrétnom reálnom naplnení tejto štruktúry môže niektorý z rozmerov dominovať, iný však môže byť potlačený či deformovaný, no vymedzenie podstaty kvality života v jej optimálnej úrovni a podobe musí s touto polyrozmernosťou počítať, zohľadňovať ju vo vzťahu k štruktúre osobnosti, resp. sociálnej skupiny.

Problematika kvality života je z terminologického hľadiska veľmi komplikovaná a nejednotná. Týka sa to prakticky všetkých aspektov jej existencie a výskumu. Na základe prehľadu literatúry vyberáme pojmy najčastejšie používané v spojení s kvalitou života, resp. ako jej ekvivalenty (Ira a Andraško, 2007, s. 161): **Zdravie**

2 Napríklad humánna geografia je obsahovo spojená s komplexnými otázkami, ktoré sa týkajú materiálnych a rozumových foriem a procesov uplatňovania moci. Jednou z najstálejších tém v rozvojovej politike je to, že krajiny globálneho Juhu sú chudobné, trpia hladom a sú environmentálne nestabilné, pretože sú „premožené“. Inými slovami, praskajú „vo švíkoch“ a sú preplnené ľuďmi s nespútanou plodnosťou. Táto trvalá západná predstava je poháňaná obavami z imigrácie z globálneho Juhu hlavne do Spojených štátov amerických a Európy, ako aj environmentálnou rétorikou, ktorá spája „preľudnenie“ s environmentálnou degradáciou (Connelly a Kennedy, 1994; Kaplan, 1994).

(health), Obývatelnosť (liveability, livability), Blaho (well-being), Kvalita mestského prostredia (urban environmental quality), Udržateľnosť (sustainability), Spokojnosť so životom (satisfaction), Šťastie (happiness), Kvalita miesta (quality of place), Životná úroveň (standard of living).

Z hľadiska definícií pojmu „kvalita života“ je väčšina autorov toho názoru, že univerzálne akceptovaná definícia tohto pojmu vlastne neexistuje. Príčinami niektorých ťažkostí pri formulovaní takejto definície je, že rôzni ľudia si pod kvalitou života predstavujú rôzny obsah (Fayers, Machin, 2007). Johnson a kol. (1994, s. 493) chápu kvalitu života ako „... stav sociálnej pohody (well-being) jednotlivca alebo skupiny, sledovaný alebo identifikovaný objektívnymi indikátormi“. Pacione (2003) okrem pojmu „well-being“, používa aj novotvar, ktorý je kvalite života protikladný, a to pojem „ill-being“. Fayers a Machin (2007, s. 4) poznamenávajú, že pri absencii univerzálne akceptovanej definície niektorí bádatelia argumentujú, že väčšina ľudí (prinajmenšom na Západe) je oboznámená s výrazom „kvalita života“ a intuitívne chápe, čo ju tvorí.

Podľa WHO (1993, In: Mareš, 2006, s. 25) z hľadiska osobnej dimenzie kvalita života „... zahŕňa komplexným spôsobom jedincovo somatické zdravie, psychický stav, úroveň nezávislosti na okolí, sociálne vzťahy, jedincovo presvedčenie, vieru – a to všetko vo vzťahu k hlavným charakteristikám prostredia ... Kvalita života vyjadruje subjektívne ohodnotenie, ktoré sa odohráva v určitom kultúrnom, sociálnom a environmentálnom kontexte ... Kvalita nie je totožná s termínmi „životná spokojnosť“, „stav zdravia“, „psychický stav“ alebo „pohoda“. Ide skôr o multidimenzionálny pojem“.

Potůček a kol. (2002, s.3) kvalitu života chápu „ako široký koncept popisujúci objektívnu životnú situáciu ľudí a súčasne ich subjektívne vnímanie tejto situácie. Ide o multidimenzionálnu kategóriu, zahrnujúcu všetky podstatné charakteristiky individuálneho ľudského života, vzťahujúce sa k celkovej úrovni osobnej pohody jednotlivcov, žijúcich v spoločnosti. Kvalita života sa tak vzťahuje k súhrnu jednotlivcov danej spoločnosti ... Kvalita a udržateľnosť života sú požadované viacerými autormi (Beck, Giddens, Lash) za definičné kritériá ... transformácie od industriálne zameraanej transformácie k post-industriálnej modernizácii. Preto i my považujeme kvalitu a udržateľnosť života za akési cieľové funkcie vývoja a spoločnosti.“

Kováč a kol. (2006, In: Bascó, 2006) rozlišujú dva modely kvality života, ktoré označujú ako americký a škandinávsky. Americký akcentuje subjektívnu dimenziu kvality života, pričom vychádza z premisy, že vývoj kvality života budú určovať nemateriálne faktory. Škandinávsky model zdôrazňuje úlohu objektívnej dimenzie a materiálnych zdrojov.

Riešenie otázok kvality života sa nedá oddeliť od vymedzenia a definovania takých pojmov, akými sú „spôsob života“, „životný štýl“ a „životná úroveň“, ako aj potrebného objasnenia ich vzájomného vzťahu.

Spôsob života je vyjadrením prevládajúcich, typických vzťahov v spoločnosti, vzťahov jej sociálnych vrstiev, etnických skupín, aj ľudských individuí. Zahŕňa v sebe rôzne druhy činností ľudí (pracovnú, profesionálnu, spotrebiteľskú, politickú, kul-

túrnu, ideovú, rodinnú, voľný čas a pod.) a ich podiel na tvorbe medziludských vzťahov. Určujú ho spoločenské podmienky, ale aj pôsobenie tradícií, zvykov a obyčají, ako aj spoločenských konvencií. Významný faktorom zamerania spôsobu života je prevládajúca hodnotová orientácia ľudí.

Spôsob života spoločnosti nie je iba mechanickým súhrnom individuálnych spôsobov života (životných štýlov), ale je osobitnou štruktúrou, ktorá má svoj obsah a formy (Halečka, 2002, s.69).

Životný štýl je viac kategóriou sociálno-psychologickou s výrazným uplatnením hľadísk psychológie osobnosti. Vyjadruje mieru znútorňenia určitých sformovaných noriem a zvyklostí, ako aj podiel osobnostných fyzických a duchovných dispozícií, vlôh, schopností, vôľových vlastností, temperamentu, charakterových vlastností, poznania a zručností, návykov, stupňa socializácie jednotlivca atď. (Tamže, s.69).

Kvalita života preniká ako spôsobom, tak aj štýlom života.

Spôsob života zahŕňa aj životnú úroveň, ktorá vyjadruje predovšetkým materiálne a ekonomické podmienky ako prostriedky uspokojovania základných potrieb človeka (Tokárová, 2002, s. 12). Môžeme povedať, že bez primeranej životnej úrovne niet kvality života. Záleží však na tom, či indikátory životnej úrovne spĺňajú požiadavky humanistickej hodnotovej orientácie spôsobu života a jeho znútorňenia v životnom štýle alebo spôsob a štýl života deformujú. Životná úroveň sa tak realizuje prostredníctvom trhu.

Geografický aspekt kvality života

Vzťah geografie a kvality života má dve roviny, a to postavenie štúdia kvality života v systéme geografických vied a geografický prístup ku štúdiu kvality života.

Ira a kol. (2006, s. 142) za podstatné v geografickej analýze kvality života považujú „... štúdium vzťahov medzi ľuďmi a prostredím ich každodenného života, nakoľko vzťah človek – prostredie patrí medzi centrálné témy geografického výskumu“. Hampl (2006) zdôrazňuje spojenie geografie so sociálnymi vedami. Zároveň podčiarkuje nevyhnutnosť novej orientácie štúdia v sociálnej geografii, a to v podobe posunu od štúdia rozmiestnenia javu ku štúdiu jeho diferenciacie, resp. posunu od rozmiestnenia javu ku štúdiu „geografie problémov“.

V rámci členenia humánnej geografie na jej jednotlivé časti – sociálnu, kultúrnu, politickú a ekonomickú (Gregory a kol., 1994, In: Toušek a kol., 2009) – geografii kvality života zaraďujeme do jej prvej časti. Uvedení autori radia výskum kvality života k oblastiam, v ktorých je potrebné novo formulovať vízie vývoja civilizácie.

V psychologickom prístupe ku kvalite života sa uplatňuje tvorba teoretických modelov osobnosti, v medicínskom prístupe sa porovnávajú zmeny pred a po terapii a v sociologickom prístupe ide o porovnávanie rôznych sociálnych skupín (Hnilica, 2000). V geografickom prístupe ku kvalite života je akcentované štúdium jej priestorovej diferenciacie a väzieb na iné prvky geografickej sféry. Vychádza sa

prítom z premisy, že kvalita života má vždy geografický rozmer (Van Kamp a kol., 2003), ktorý je na druhom mieste v jej osobnej (ľudskej) a na prvom mieste v jej priestorovej dimenzii.

Faktory a indikátory kvality života

V podstate možno rozlíšiť dve skupiny faktorov, ktoré súčasne pôsobia na kvalitu života. Ide o faktory endogénne a exogénne.

Endogénne faktory (sú považované za dôležitejšie), vytvárajú a rozvíjajú potenciál pre akceptáciu alebo odmietnutie exogénnych faktorov, ktoré pôsobia na skúmaný celok zvonka. Endogénne a exogénne faktory tak vytvárajú rámec pre kvalitu života (Murgaš, 2007b). Endogénne faktory tvoria poloha, humánný kapitál,³ znalostná spoločnosť a regionálna konkurencia schopnosť. Hampl (2001) považuje za kľúčový faktor makropolohu štátu v zmysle gradientu západ – východ. V podmienkach Slovenska považuje Kling (2002) za rozhodujúci pre vývoj jeho regiónov vzťah jadro – periféria, a to vo dvoch dimenziách: západ – východ a mesto – vidiek.

K **exogénnym faktorom** patria civilizačná zmena, globalizácia a konkurencia iných regiónov. Podnetné konštatovania v súvislosti s civilizačnými zmenami vyslovil P. Huntington (2001, s. 371) nasledovne: „Ďaleko významnejšie ako problémy ekonómie a demografie, sú problémy morálneho úpadku, kultúrnej samovraždy a politickej nejednotnosti Západu“. V súvislosti s globalizáciou sa Korec (2007) domnieva, že je významným prvkom, ktorý zvyšuje regionálnu diferenciáciu ľudí. Konkurencieschopnosť regiónu je určovaná viacerými faktormi. Marcinšin (2003) za ne považuje odvetvovú štruktúru, inovačnú schopnosť a dostatok kvalifikovanej pracovnej sily.

Predpokladaným výsledkom aj prostriedkom objektívneho poznania kvality života sú indikátory kvality života. Indikátory kvality života chápeme ako kvalitatívno-quantitatívne charakteristiky sociálnych procesov, obsahujúce jednotlivé stránky a aspekty sociálneho rozvoja jednotlivcov a spoločenských skupín. Informácie (obsahová náplň ukazovateľa) sa získavajú najmä výpoveďou respondentov (subjektívne postoje, pocity, sudy, hodnotenia), využitím objektívnych údajov (zozbieraných a spracovaných rôznymi inštitúciami, orgánmi, útvarmi – napr. Štatistický úrad SR).

Medzinárodné porovnávanie sú dôležitým nástrojom uvedomenia si reálnej pozície krajiny v určitom geopolitickom priestore a hľadania riešení pre žiaduce rozvojové trendy a stanovené ciele.

3 *Humánnym kapitálom* sa rozumie agregované pôsobenie ľudského, sociálneho a kultúrneho kapitálu. Konceptia znalostnej (poznatkovej, vedomostnej) spoločnosti nahrádza prioritu informácií (ako kľúčového prvku informačnej spoločnosti) vedomosťami. Gajdoš (2002) za dôležitejší prvok ako informácie a komunikačné technológie považuje človeka. Úspešnosť regiónu v konkurencii s inými regiónmi je syntetickým pokračovaním odkazu z predchádzajúcej strany: vyjadrením exploatácie predpokladov rastu kvality života. Podľa Brockovej (2003) je predpokladom úspešnosti znalostnej ekonomiky jej aplikácia, ktorá smeruje k využitiu sociálno-ekonomického potenciálu daného územia.

Ukazovateľom vyspelosti štátov a komplexným ukazovateľom podmienok pre život ľudí je *index ľudského rozvoja* (HDI – Human Development Index), ktorý zostavuje od roku 1990 Rozvojový program OSN. Jeho výsledky každoročne zverejňuje OSN v podobe Správy o sociálnej situácii, kde určuje poradie všetkých združených štátov v oblasti ľudského rozvoja.

Index ľudského rozvoja je sociálno-ekonomickým ukazovateľom, ktorým sa meria priemer, dosiahnutý v krajine na základe troch zložiek:

1. stredná dĺžka života obyvateľov (nádej na dožitie),
2. návštevnosť škôl, dĺžka školskej dochádzky a dosiahnuté vzdelanie (gramotnosť dospelého obyvateľstva),
3. príjem na osobu – parita kúpnej sily (reálny hrubý domáci produkt na jedného obyvateľa).

Dosiahnutá kvalita života sa skúma a meria aj *rodovo rozlíšeným indexom rozvoja* (GDI – Gender related Development Index). Index porovnáva zabezpečenie rovnakých podmienok a šancí pre mužov a ženy. Slovensko sa v roku 2000 umiestnilo na 40. mieste (Tokárová, 2002, s. 25). Dlhodobo však pretrvávajú potreba legislatívneho a inštitucionálneho riešenia existujúcich diferencií medzi mužmi a ženami.

V zmysle dokumentu Európskej únie *Princíp rovnakého zaobchádzania a rovnakých príležitostí pre mužov a ženy v Európskom spoločenstve* bol v roku 1999 na Ministerstve práce, sociálnych vecí a rodiny SR zriadený odbor rovnosti príležitostí. Spolupôsobí pri zosúladovaní práva mužov a žien a presadzuje tento princíp do centra politiky (gender mainstreaming).⁴ Odbor vypracoval Národnú koncepciu rovnosti príležitostí žien a mužov, v ktorej identifikoval nedostatky uplatňovania tohto princípu na trhu práce, vo verejnom a politickom živote a v rodine. Navrhnuté opatrenia majú zabezpečiť reálne uplatňovanie platnej legislatívy a sú zamerané na vytvorenie vhodných kontrolných a inštitucionálnych mechanizmov pre rovnaké zaobchádzanie a rovnosť príležitostí nielen pre ženy a mužov, ale aj pre iné skupiny obyvateľstva (menšiny, rizikové skupiny).

Indikátory individuálnej kvality života

Podľa viacerých autorov (Massam, 2002, Pacione, 2003b, Muhlpaehr, 2005, Mareš, 2006) má kvalita života dve dimenzie – **osobnú** (subjektívnu, psychologickú) a **priestorovú** (objektívnu). Možno konštatovať, že existencia dvoch dimenzií kvality života, napriek ich rôznemu terminologickému označeniu, je všeobecne akceptovaným konsenzom (Ira a Andráško, 2007).

Ira a kol. (2006) zoskupili 23 indikátorov do šiestich domén: demografická, vzdelanostno-informačná, bezpečnostná, materiálneho komfortu a sociálnych istôt, vybavenosti bytov, environmentálna. V štúdiu, ktorú títo autori vytvorili, sú doménami prosperita, deprivácia a humánný kapitál.

⁴ Gender mainstreaming je integrácia rovnosti rodov do politiky nielen de jure ale aj de facto. Je reorganizáciou, zlepšením, rozvojom a rehodnotením politických a spoločenských procesov tak, aby otázka rovnosti rodov bola zavedená do všetkých politík, na všetkých úrovniach a vo všetkých sférach. Cieľom je rovnosť rodov ako pozitívne právo na rozmanitosť a rozdielnosť.

Pacione (2003, s. 20) uvádza, že: „... *geografi museli zaviesť koncept teritoriálnych sociálnych indikátorov na identifikáciu a analýzu sociálno-priestorových variácií kvality života na rôznych geografických úrovniach, od globálnej po lokálnu.*“ V súvislosti s výberom indikátorov Huba (2001) a Mezřický (2005) konštatujú nadbytok parciálnych indikátorov. Vyslovujú požiadavku znížovania ich počtu a zároveň presadzujú posun k indikátorovým rámcom s vnútornou príčinnou súvislosťou. Domnievajú sa, že výpovednú schopnosť indikátorov zvyšuje ich naviazanie na referenčnú, resp. cieľovú hodnotu.

Názory na druh a počet indikátorov individuálnej kvality života (*Individual Quality of Life*) sa líšia. Všeobecne sa za základ hodnotenia považuje šesť ukazovateľov (Tokárová, 2002, s.26):

- fyzická pohoda, materiálna pohoda a kvalita medziľudských vzťahov, sociálne a občianske aktivity, osobnostný rozvoj, sebarealizácia, rekreácia.

Ústav experimentálnej psychológie SAV vytvoril hypotetický model kvality života, ktorý sa skladá z troch úrovní a ich indikátorov (Kováč, 2001):

1. bazálna, existenčná (všeludská)

- tvoria ju oblasti života, ktoré sýtia kvalitu či nekvalitu života ktoréhokoľvek človeka na tomto svete a to somatický stav, psychické fungovanie v norme, funkčná rodina, materiálno-sociálne zabezpečenie, životodarné okolie, nadobudnutie základných spôsobilostí potrebných na prežitie;

2. mezo individuálno-špecifická (civilizačná)

- tvoria ju pevné zdravie, priaznivé sociálne začlenenie, úroveň civilizačného rozvoja, priateľský environment, stupeň získaných znalostí a kompetencií, zážitky spokojnosti – pohody;

3. meta elitná (kultúrno-duchovná) úroveň kvality života

- tvoria ju neproblémové starnutie, požívanie zaslúženého uznania, diapazón konania dobra, prispievanie k rozvoju života, adekvátnosť solidarity a pro-sociálneho správania, intenzita sebakultivácie.

ZÁVER

V príspevku sme poukázali na to, že problematika kvality života ľudí – s dôrazom na výskum tohto fenoménu – predstavuje zložitý, interdisciplinárny problém. Venujú sa mu popri sociálnych a humanitných vedách aj vedy prírodné a čiastočne aj technické (z hľadiska tvorby materiálno-technickej bázy kvality života).

POUŽITÁ LITERATÚRA

1. Bacsó, P. Niektoré aspekty merania kvality života. *GEO Information*, 2006, 3.
2. Brocková, I. Čo je znalostná ekonomika? *SME*, 2003, (11), č. 198, 26. Augusta, 7
3. Connelly, M. and Kennedy P. (1994) Must it be the West against the rest? *The Atlantic Monthly* December, 61-84.
4. Detr – Department of the Environment, Transport and Regions (2000). *Local quality of life counts*. London (HMSO).
5. Detr – Department of the Environment, Transport and Regions (1999). *A better quality of life: a strategy for sustainable development in the United Kingdom*. London (TSO).
6. Fayers, P.M., Machin, D. *Quality of life. The assessment, analysis and interpretation of patient-reported outcomes*. Second edition. Chichester (Wiley), 2007.
7. Gajdoš, P. *Človek, spoločnosť, prostredie. Vybrané problémy priestorovej sociológie*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, 2002.
8. Gregory, D. (1994) *Geographical Imaginations*. Blackwell, Malden, MA.
9. Halečka, T. Kvalita života ako pojem a problém sociálnej politiky a sociálnej práce. In: *Práca a sociálna politika*, č. 12.
10. Hampl, M. *Regionální vývoj: specifika české transformace, evropská integrace a obecná teorie*. Praha (DemoArt) ed. 2001.
11. Hampl, M.: *Sociální geografie: proměny tematické orientace i přetrvávání východních problému studia*. *Geografie – Sborník České geografické společnosti*, 2006, 111, 382-400.
12. Hanušin, J., Huba, M., Ira, V., Klinec, I., Podoba, J., SZOLLOS, J.: *Výkladový slovník termínov z trvalej udržateľnosti*. Bratislava (STUŽ/SR), 2000.
13. Hnilica, K.: *Konflikt hodnôt a kvalita života*. *Česká psychologie*, 2000, 44, 385-403.
14. Huntington, S.: *Střet civilizací*. Praha (Rybka Publishers), 2001.
15. Ira, V., Andráško, I.: *Kvalita života z pohľadu humánnej geografie*. *Geografický časopis*, 2007, 59, 159-179.
16. Ira, V., Huba, M.: *Udržateľnosť a kvalita života: niekoľko poznámok k teórii a konceptom výskumu*. In Nováček, P.: ed. *Udržiteľný rozvoj. Nové trendy a výzvy*. Olomouc (Univerzita Palackého), 2007, pp. 195-204.
17. Ira, V., Michálek, A., Podolák, P.: *Kvalita života a životné prostredie človeka*. In Mládek, J., Kusendová, D., Marenčáková, J., Podolák, P., Vaňo, B.: eds. *Demografická analýza Slovenska*. Bratislava (Univerzita Komenského), 2006, pp. 142-144.
18. Johnston, R. (1997) *Geography and Geographers*, 5th edn. Arnold, London.
19. Johnston, R. J., Gregory, D., Smith, D. M.: eds. *The dictionary of human geography*. Third edition. Malden (Blackwell), 1994.
20. Kaplan, R. (1994) *The coming anarchy*. *The Atlantic Monthly* February: 44-76.
21. Kling, J.: *Regionálny vývoj*. In Kollár, M., Mesežnikov, G., eds. *Slovensko 2002. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava (Inštitút pre verejné otázky), 2002, pp. 109-127.
22. Korec, P.: *Regionálny rozvoj Slovenska v rokoch 1989-2004*. Bratislava (Geografika), 2002.
23. Korec, P.: *Vplyv post-industriálneho štádia vývoja spoločnosti a globalizácie na regionálny vývoj Slovenska*. In Hochmuth, Z., Kulla, M., Tomášiková, V., eds. *Geografia Cassoviensis*, 2007, 1, pp. 75-80.
24. Kováč, D.: *Kvalita života – naliehavá výzva pre vedu nového tisícročia*. *Československá psychologie*, 2001, 45, 34-44.
25. Křivohlavý, J.: *Kvalita života*. In Hnilicová, H., ed. *Kvalita života. Kostelec nad Černými lesy (Institút zdravotní politiky a ekonomiky)*, 2004, pp. 9-20.

26. Lawson, V. (1995) The politics of difference: examining the qualitative/quantitative dualism in post-structuralist feminist research. *Professional Geographer* 47, 449-457.
27. Livingstone, D. (1992) *The Geographical Tradition*. Blackwell, Oxford. Mackinder, H. (1887) On the scope and methods of geography. *Proceedings of the Royal Geographical Society* 9, 141-160.
28. Marcinčin, A.: Regionálna politika. In: Bilčík, V., Bruncko, M., es. *Európska únia dnes. Súčasný trendy a význam pre Slovensko*. Bratislava (Inštitút pre verejné otázky, Slovenská spoločnosť pre životné prostredie, Centrum environmentálnej politiky), 2003, pp. 155-188.
29. Mareš, J.: Problémy s pojetím pojmu „kvalita života“ a jeho definováním. In Mareš, J.; et al., eds. *Kvalita života u dětí a dospívajících I*. Brno (MSD), 2006, pp. 11-28.
30. Massam, B. H.: Quality of life: public planning and private living. *Progress in Planning*, 2002, 58, 141-227.
31. Matis, J.: *Spôsob života a životný štýl*. Liptovský Mikuláš: 2002. ISBN 80-968719-8-6.
32. Matlovič, R.: Geografia – hľadanie tmelu. In Matlovič, R., Ira, V., eds. *Vývoj, súčasný stav a perspektívy slovenskej geografie v 21. storočí*. Acta Facultatis Studiorum Humanitatis et Naturae Universitatis Prešovensis. *Prírodné vedy, r. XLIV, Folia geographica* 9. Prešov (Prešovská univerzita), 2006, pp. 6-43. ISSN 1336-6157.
33. McLafferty, S. (1995) Couting for women. *Professional Geographer* 47, 436-441.
34. Muhlpacher, P.: Měření kvality života jako metodologická kategorie. In Tokárová, A., Kredátus, J., Frk, V., eds. *Kvalita života a rovnosť príležitostí z aspektu vzdelávania dospelých a sociálnej práce*. Prešov (Prešovská univerzita), 2005, pp. 59-70.
35. Murgaš, F.: Endogénne a exogénne predpoklady rastu kvality života. *Geographia Cassoviensis*, 2007b, 1, 133-136.
36. Pacione, M.: Urban environmental quality and human wellbeing – a social geographical perspective. *Landscape and Urban Planning*, 2003, 65, 19-30.
37. Potuček, M., Šaroch, S., Krebs, V.: *Pruvodce krajinou priorit pro Českou republikou*. Praha (Centrum pro sociální a ekonomické strategie, Univerzita Karlova), 2002
38. Tokárová, A., 2002. K metodologickým otázkam výskumu a hodnotenia kvality života. In: *Kvalita života v kontextoch globalizácie a výkonovej spoločnosti, Slovensko-poľský zborník štúdií a článkov*. Acta Facultatis Philosophicae Universitatis Prešovensis. *Humanistický zborník* 3. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2002. s. 11-29. ISBN 80-8068-087-6.
39. Van Kamp, I., Leidelmeier, K., MARSMAN, G., De Hollander, A.: Urban environmental quality and human well-being. Towards conceptual framework and demarcation of concept, a literature study. *Landscape and Urban Planning*, 2003, 985, 1-14.
40. Wilczinski, W., 2003, *Autonomia a jedność geografii*. Studium metodologiczne. LTN, Lodź, 74.
41. Wilczinski, W., 1996, *Geografia jako dziedzina przyrodniczo-humanistycznego koncenzusu*. *Preglad Geograficzny*, 1-2, 193-202.

Ewelina Kurowicka

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

E-mail: kurowickaewelina@gmail.com

Funkcjonowanie dziecka w rodzinie z problemem alkoholowym / *The functioning of the child in a family with alcohol problems.*

Abstract

Overuse of spirits is one of the biggest problems of the modern world. It is a very complex and difficult to eradicate phenomenon. Destructive consequences are carried for both the addict and the whole family. It is especially harmful for social, intellectual and emotional development of the child, which resides in a pathological environment. Parenting skills of parents with drinking problem are severely weakened and inconsistent. Children of alcoholics live in a tense atmosphere and everyday life is unpredictable for them. Troubling alcohol consumption interferes functioning, communication and trust of the family. The purpose of this article is to present the problems of alcoholism in a family with alcohol issues.

Key words: alcoholism; addiction; child; alcoholic family; development

WPROWADZENIE

Do jednego z najczęściej występujących w Polsce uzależnień należy alkohol. Towarzyszy on zazwyczaj różnym uroczystościom rodzinnym – chrzcinom, imieninom, urodzinom, podczas których wznoszone są toasty. Niestety coraz częściej młodzi ludzie sięgają po napoje alkoholowe, nie potrzebując do tego żadnej okazji. Dzieciom już od najmłodszych lat przyzwala się na picie kolorowych, bezalkoholowych szampanów, które przypominają swoim kształtem napoje przeznaczone tylko dla dorosłych. Z pozoru wydaje się to niewinną możliwością uczczenia czegoś ważnego, lecz może stać się powodem szybszego sięgnięcia po prawdziwy alkohol. Styl picia bezalkoholowego szampana przez dziecko nawiązuje do tego, w jaki sposób dorośli piją szampana alkoholowego. Modeluje to pewne zachowania, czyli dziecko może wywnioskować, że gdy jest okazja to napój alkoholowy jest konieczny.

Rodzice mają ogromny wpływ na kształtowanie się w dziecięcej świadomości prawidłowego ustosunkowania się do konsumowania alkoholu. Dziecko naśladując rodziców przyjmuje model zachowania, który zaobserwuje w środowisku do-

mowym. Dzieci i młodzież pijąca alkohol ma znacznie utrudniony start życiowy, a także szkodzi swojemu zdrowiu i psychice. Często spożywa napoje alkoholowe z powodu panującej mody, zaspokojenia własnej ciekawości lub pod presją znajomych. Kupno tych wyrobów nie stanowi zbyt dużej przeszkody. Im wcześniej rozpocznie się proces picia alkoholu, tym większe staje się prawdopodobieństwo szybszego popadnięcia w nałóg.

Alkohol był spożywany w społeczeństwie od bardzo dawna i w różnych celach. Istotne jest zachowanie umiaru w jego picciu, gdyż w przeciwnym razie może prowadzić do nałogu. Alkohol przyjmowany w nadmiernych ilościach powoduje zatrucie organizmu ludzkiego. Potocznie można postrzegać ten wysokoprocentowy napój, jako przezroczysty płyn, który przyswajany w dużych dawkach ma szkodliwe działanie. Alkoholizm jest chorobą, która może dotknąć osoby, w każdym wieku i rozwijać się na przestrzeni czasu. Niekorzystnie wpływa na cały układ nerwowy i może prowadzić do wielu zaburzeń psychicznych. Skutki tej choroby są dalekosiężne. Charakteryzuje się mnogością objawów i cech. Niepokojącą kwestią jest nadużywanie alkoholu w rodzinie.

Podążając za Henrykiem Cudakiem, który definiuje rodzinę jako „pierwsze, naturalne środowisko i grupę społeczną dla dziecka. Jest ona tą wspólnotą, która w kolejnych okresach rozwojowych dziecka powinna wypełniać różnorodne funkcje opiekuńcze, rozwojowe, edukacyjne, socjalizacyjne i emocjonalne” (Cudak 2011: 7). Ma ona za zadanie zaspokajać podstawowe potrzeby społeczne, biologiczne, a także psychiczne dziecka. Właśnie w rodzinie kształtuje się jego osobowość czy system wartości. Rodzina, która funkcjonuje prawidłowo stara się zapewnić dziecku poczucie bezpieczeństwa i być dla niego oparciem, interesuje się jego sprawami i pomaga w pokonywaniu trudności. Członków rodziny łączą wspólne cele, które chcą razem realizować. Zatem mogą borykać się z różnymi trudnościami, gdyż nie każdy ma taką samą wizję sposobów osiągnięcia celów. Ważne jest, aby dążyć do znajdowania kompromisów i zrozumienia.

Środowisko rodzinne znacząco rzutuje na przyszłe życie dziecka. Są rodziny, które nie spełniają swoich funkcji, niszcząco wpływają na jego rozwój. Wówczas taką rodzinę można nazwać dysfunkcyjną, gdyż marginalizuje ona potrzeby emocjonalne młodego człowieka, ale również zmniejsza swoje wychowawcze działanie. Zaburzone stają się więzi uczuciowe pomiędzy rodzicami a dzieckiem. Atmosfera domowa jest napięta, występuje poczucie niepewności, z powodu dezorganizacji życia. Do jednej z przyczyn dysfunkcyjności rodziny można zaliczyć problemy alkoholowe obojga lub jednego z rodziców. Dziecko jest narażone na stres, ponieważ zaburzona zostaje równowaga, a życie zaczyna koncentrować się na osobie uzależnionej. Rodzina ma trudności z radzeniem sobie powstałymi problemami.

ALKOHOLIZM W RODZINIE

Problem alkoholowy dotyczy rodzin, w których występuje uzależnienie od napojów wysokoprocentowych co najmniej jednego jej członka. Człowiek uzależniony wyrządza szkody i krzywdę pozostałym domownikom, jest dla nich uciążliwy. Taka osoba sprawia bliskim mnóstwo problemów nie tylko uczuciowych, ale rów-

niez finansowych. Marta Świta wskazuje, iż uzależnienie od napojów wysokoprocentowych „dotyka nie tylko samego alkoholika, ale także osoby z jego najbliższego otoczenia, a więc rodzinę, która pogrąży się w wirze uzależnienia, ponosząc ogromne konsekwencje natury emocjonalnej, psychicznej i społecznej” (Świta 2013: 179).

Rodzina alkoholiczna jest rodziną patologiczną. Zaburzeniu ulegają funkcje rodzicielskie i proces socjalizacji dziecka. Dominuje w niej nieład, niespójność, dezorganizacja, a także usprawiedliwianie i zaprzeczanie kłopotom dotyczącym picia alkoholu. Nieumiarkowane spożywanie alkoholu negatywnie wpływa na relacje interpersonalne, w których mogą występować kłótnie, kłamstwa, nieporozumienia, przemoc fizyczna, psychiczna, a nawet seksualna. Uzależniona osoba przestaje pełnić (bądź pełni wadliwie) rolę rodzicielską czy małżeńską. Pogorszeniu może ulec sytuacja materialna rodziny. Alkoholik przestaje pracować, zaś za wszelką cenę chce zaspokoić pragnienie kupna wysokoprocentowych napojów. Atmosfera domowa przybiera niekorzystną postać, jest nerwowa, oparta na awanturach, obojętności. Poniższa tabela 1. przedstawia charakterystykę rodziny szczęśliwej (zdrowej) i porównanie do rodziny alkoholicznej (chorej). Zarówno w jednej, jak i w drugiej mogą wystąpić problemy. Jednak zdrowa rodzina dąży do zrozumienia, potrafi wspólnie przeciwdziałać trudnościom i pokonywać je. Natomiast patologiczna rodzina nie jest skłonna do zmiany swego funkcjonowania.

Tab. 1. Porównanie cech występujących w rodzinie szczęśliwej oraz rodzinie z problemem alkoholowym.

Cechy charakterystyczne wzorca rodziny	Funkcjonowanie w rodzinie szczęśliwej (zdrowej)	Funkcjonowanie w rodzinie alkoholowej
Pozytywna tożsamość	<ul style="list-style-type: none"> - Akceptowanie uczuć, dostrzeganie sukcesów i pomoc w pokonywaniu słabości. - Zainteresowanie potrzebami i problemami, okazywanie uwagi, wzajemnego wsparcia, szacunku i miłości 	<ul style="list-style-type: none"> - Egomania, niepewność, brak akceptacji i poszanowania, zawstydzanie dziecka - Okazywanie przez osobę uzależnioną agresji do innych - Wzajemne oskarżenia, obarczanie poczuciem winy, występowanie przykrych uczuć – wstydu, złości, lęku, żalu, krzywdy
Autonomia poszczególnych członków rodziny	<ul style="list-style-type: none"> - Szanowanie granic prywatności, intymności - Możliwość wyrażania własnego zdania 	<ul style="list-style-type: none"> - Łamanie granic prywatności, niejasność, chaos, zamęt - Nie uwzględnianie zdania małżonka, dzieci; narzucanie własnej opinii - Dzieci mają nadmiar obowiązków
Otwarta komunikacja	<ul style="list-style-type: none"> - Skuteczne, szczerze i otwarte komunikowanie, zrozumienie, wzajemne słuchanie, dialog 	<ul style="list-style-type: none"> - Komunikaty skłaniają do domyślania się, są niejasne, lęk przed rozmową, uczucia są tłumione, występuje zaprzeczanie, zakłamanie, samotność, brak zaufania
Wzajemność	<ul style="list-style-type: none"> - Członkowie rodziny wzajemnie się wspierają, są dla oparciem - Wypełnianie ról rodzinnych, wyrozumiałość 	<ul style="list-style-type: none"> - Brak wzajemności (rodzina musi martwić się o alkoholika, zabezpieczać środki finansowe, aby wystarczyło na utrzymanie), nierównomierna odpowiedzialność - atmosfera urazy - Nie wypełnianie ról rodzinnych przez uzależnioną osobę

Połączenie ze światem zewnętrznym (otwartość)	-Utrzymywanie relacji ze społeczeństwem -Wspólne wyjścia do znajomych, na wydarzenia kulturalne itp.	- Zamykanie się przed innymi, izolowanie się od społeczeństwa - Kamuflowanie problemów, niechęć przed rozmową z kimś o sprawach domowych, poczucie wstydu - Dzieci nie chcą zapraszać rówieśników do domu
Życie rodzinne	-Wspólne przezwyciężanie nieporozumień, zorganizowane życie	-Nawarstwianie się kryzysów, nieumiejętność poradzenia sobie z nimi, niechęć szukania pomocy u innych
Wymagania wobec dziecka	-Wymagania, obowiązki są dostosowane do możliwości i wieku dziecka	-Wymagania często przerastają możliwości dziecka, na które nakłada się zbyt dużo obowiązków

Źródło: opracowanie własne na podstawie: W. Sztander, *Rodzina z problemem alkoholowym*, Warszawa: Wyd. PARPA 1995, s. 5-15

Problemy alkoholowe uzależnionej osoby wpływają negatywnie na samopoczucie psychiczne pozostałych członków rodziny. U dzieci mogą wystąpić koszmary sennne, trudności w szkole, agresja. Alkoholizm krytycznie wpływa na sytuację materialną, mogą pojawić się długi, niespłacone rachunki. Rodzina dotknięta tym problemem wstydzi się zwrócić o pomoc. Niepokojące jest to, że w wyniku bezradności krzywdzona rodzina może sięgać po środki farmakologiczne, uspokajające w dużych dawkach. Często ucieczkę stanowi Internet czy gry komputerowe.

WSPÓŁUZALEŻNIENIE

Poprzez współuzależnienie, zwane koalkoholizmem można rozumieć jako zespół zaburzeń i cierpienie członków rodziny z problemem alkoholowym. Joanna Mikuła podkreśla, iż współuzależniony człowiek „w sposób dla siebie nieświadomiony chroni, podtrzymuje picie osoby uzależnionej, zajmując się bardziej alkoholikiem niż sobą, koncentrując na nim całą energię, roztaczając mniej lub bardziej parasol ochronny nad jego piciem (...) usprawiedliwiając i kłamiąc w jego obronie” (Mikuła 2006: 26-27). Współuzależnienie najczęściej dotyczy osoby, która w długim okresie czasu pozostaje w związku z alkoholikiem. Tabela 2. wskazuje na podobieństwa zachodzące między osobą uzależnioną od alkoholu a współuzależnioną.

Tab. 2. Podobieństwa między alkoholikiem a koalkoholikiem.

Alkoholik	Koalkoholik
Całe życie ogniskuje się wokół picia wysokoprocentowych napojów	Zaburzony zostaje porządek, następuje dezorganizacja życia, które skupia się przede wszystkim na uzależnionej osobie, ulegnięcie rytmowi picia alkoholika
Konieczność picia, obietnice zaprzestania, nawroty	Przymus wstrzymywania alkoholika od picia; uleganie złudzeniu, obietnicom na temat zaprzestania picia, powielanie schematów reagowania
Chęć monitorowania picia	Potrzeba kontrolowanego picia przez uzależnionego
Po zaprzestaniu picia wystąpienie symptomów abstynencji	Naruszenie równowagi emocjonalnej
Nieumiejętność zaprzestania picia i dalsze popadanie w nałóg	Niemożliwość zerwania kontaktu z uzależnioną osobą

Źródło: L. Albański, *Wybrane zagadnienia z patologii społecznej*, Jelenia Góra: Collegium Karkonoskie w Jeleniej Górze 2010, s.53

Wanda Sztander (Sztander 1995) wyróżnia następujące fazy proces współuzależnienia:

1. Faza zaprzeczania, usprawiedliwiania: w tym etapie pojawiają się pierwsze epizody nadmiernego spożywania napojów alkoholowych i powstają kłótnie z tego powodu. Rodzina próbuje skłonić alkoholika do zaprzestania picia i ulega złudzeniu poprawy sytuacji poprzez usłyszane obietnice, których w efekcie pijący nie realizuje. Rodzina usprawiedliwia go i wyszukuje powodów uzależnienia.
2. Faza izolowania: zwiększa się ilość alkoholowych incydentów, faza zaprzeczania nasila się. Relacje między członkami rodziny stają się bardziej oziębłe, występują zaburzenia uczuciowe, izolowanie się od środowiska zewnętrznego i ukrywanie problemów. Rodzina dostosowuje rytm życia do uzależnionej osoby, wokół której centralizuje całą swoją energię.
3. Faza dezorganizacji i chaosu: rodzina staje się bezsilna, bezradna wobec kłopotów. Rodzina zdaje sobie sprawę z tego, iż nie jest w stanie kontrolować alkoholika. Pogłębiają się objawy zaburzeń psychosomatycznych u dzieci (zaburzenia zachowania, zaburzenia związane z brakiem apetytu, koszmary senne).
4. Faza reorganizacji systemu rodzinnego: domownicy wytwarzają nowy podział obowiązków, do którego alkoholik nie jest włączany. Rodzina zwraca uwagę na zmniejszenie konsekwencji uzależnienia.
5. Faza separowania (nie zawsze): rodzina rozpoczyna życie bez uzależnionej osoby, odseparowuje się od niej.
6. Faza organizowania życia na nowo, odtworzenia rodziny: uzależniona osoba po przebytych okresie abstynencji może zostać na nowo włączony do systemu rodzinnego. To nie łatwy proces, który wymaga odbudowania relacji, zaangażowania i chęci każdej ze stron.

Wiele rodzin boryka się z problemem uzależnienia i współuzależnienia. Znalezienie wyjścia z tej trudnej sytuacji, stanowi nie łatwe wyzwanie. Ludzie nie chcą rozmawiać o alkoholizmie i przyznawać się do tego, że w ich rodzinach istnieje ten problem. Alkoholik jest zazwyczaj kojarzony z zaniedbaną, brudną i wulgarną osobą. Jest to stereotyp i mylne postrzeganie. To uzależnienie może dotknąć również rodzinę o wysokim statusie społecznym np. rodzinę lekarzy czy przedsiębiorców. Ważne jest, aby nie przełamać własne opory i nie wstydzić się zwrócić o pomoc do rodziny, bądź do specjalisty, psychologa. Nie można bagatelizować sytuacji i tkwić w problemie. Istotne jest wczesne interweniowanie.

UMIĘTNOŚCI WYCHOWAWCZE RODZICÓW

Rolą rodziców jest wspieranie i wychowywanie dziecka, a także dawanie mu pozytywnych wzorców do naśladowania. Zdaniem J. Woitiz „wychowanie dziecka jest jednym z najtrudniejszych problemów, z jakimi człowiekowi przychodzi się zmierzyć” (Woitiz 1994: 9). Nie wszyscy rodzice są dostatecznie przygotowani do sprostanania zadaniom, jakie stawia przed nimi rodzicielstwo. Jego celem jest przede wszystkim przygotowanie do życia w społeczeństwie, zdrowego emocjonalnie

i fizycznie dziecka. Rodzice w dużej mierze wpływają na rozwój jego osobowości, dlatego powinni szanować i przestrzegać należnych jemu praw.

Problemowe picie jednego lub obojga rodziców w znaczący sposób może przyczynić się do niekonsekwencji w kierowaniu rozwojem dzieci. Zaburzone ulegają podstawowe umiejętności wychowawcze. Rodzice uzależnieni często nie przywiązują wielkiej wagi do wykonywania przez dziecko obowiązku odrabiania prac domowych czy uczęszczania do szkoły. Stają się obojętni wobec zainteresowań dziecka i sięgania przez nie po napoje alkoholowe. Działania wychowawcze podejmowane przez nich niekiedy są nieprzewidywalne, a kontrola rodzicielska znikoma. Pijący rodzic nie przywiązuje uwagi do tego, w jaki sposób i z kim jego dziecko spędza czas wolny. Często przyzwala na używanie przez dziecko alkoholu. Młodzi ludzie mogą naśladować rodziców i sięgać po alkohol w celu rozładowania poziomu stresu. Niewystarczająca opieka rodzicielska prowadzi do tego, że młody człowiek nie znajduje wsparcia emocjonalnego w rodzicu. Młody człowiek chcąc zrekompensować sobie brak wsparcia może szybciej skłonić się do wypicia alkoholu.

Nadmiernie pijący rodzice mogą mieć kłopoty z konsekwentnym egzekwowaniem kar. Intensywne picie może przyczynić się do stosowania rygorystycznej dyscypliny, a także przemocy wobec dziecka. M. Windle podkreśla, iż „surowym praktykom dyscyplinarnym przypisuje się powodowanie całego szeregu negatywnych skutków w życiu dziecka, obejmujących większy dystans emocjonalny między rodzicami a dzieckiem, wyższy poziom agresywnych zachowań u dzieci, gorsze wyniki w szkole” (Windle 2000: 104). Rodzice – alkoholicy – dają dziecku niewłaściwy przykład. Może ono uznać, iż picie wysokoprocentowych napojów jest sposobem na radzenie sobie ze stresem.

Według S. Forward rodzice uzależnieni są dla dziecka toksyczni. Jej zdaniem „przekonania toksyczne rodziców na temat dzieci zawsze uwidaczniają ich koncentrację na samym sobie i na zaspokajaniu swych potrzeb” (Forward 1992: 123). Problemowo pijący rodzice ignorują potrzeby dziecka, chcą zaspokoić pragnienie wypicia alkoholu.

DZIECIŃSTWO W RODZINIE DOTKNIĘTEJ PROBLEMEM ALKOHOLOWYM

Niezwykle trudna jest sytuacja dziecka funkcjonującego w rodzinie z problemem alkoholowym. Przede wszystkim ma to swoje źródło w braku stałości porządku życia, a także zachwianiu poczucia stabilności i bezpieczeństwa. Dziecko może niechętnie nawiązywać kontakty społeczne i trwałe relacje z ludźmi, z powodu lęku bądź z obawy, że zostanie zranione. Często jest bezbronne wobec istniejącej sytuacji, potrzebuje wsparcia niepijącego rodzica. W szczególny sposób przeżywa cierpienie, które może zostawić ślady w jego pamięci na całe życie.

Dzieci wychowujące się w rodzinie alkoholowej uczą się tego, iż dorosłym nie powinno się ufać, ponieważ nie dotrzymują obietnic i zadają ból, więc nie chcą narażać się doznanie krzywdy. W rodzicach nie znajdują oparcia, więc wnioskuje, że są zdane tylko na siebie. Postrzegają świat jako miejsce przepełnione chaosem,

niebezpieczne. Dzieci z rodzin alkoholowych mogą uciekać się do świata wirtualnego, są zagubione, zamykają się w sobie. Starają się ukryć to, że rodzic nadużywa alkoholu. Wstydzą się, że muszą kłamać, jednak uznają to za jedyne wyjście z sytuacji. Mają problem z wyrażaniem uczuć, ponieważ w domu były one tłumione. Problemowo pijący rodzice często zapominają, jak zachowywali się w trakcie upojenia alkoholowego. Jednak dziecko pamięta wszystkie wydarzenia, jest mu przykro, czuje się osamotnione i zranione.

Dzieci z rodzin dotkniętych problemem alkoholowym pochodzą z rozmaitych środowisk, zarówno biednych, jak i bogatszych, miejskich i wiejskich. Rodzice powinni stwarzać korzystny klimat sprzyjający prawidłowemu rozwojowi dziecka już przed jego narodzinami. Istotne jest, by w okresie ciąży matka nie paliła papierosów, nie spożywała alkoholu oraz mogła liczyć na wsparcie męża. W przeciwnym razie istnieje ryzyko uszkodzenia płodu, a nawet poronienia. Zakazane jest przenoszenie ciężkich przedmiotów i wyczerpująca praca fizyczna. Małżonek winien dopomagać jej w codziennych obowiązkach. Inaczej sprawa wygląda w rodzinie alkoholowej, gdzie kobieta niekiedy pada ofiarą przemocy. Ciężarna kobieta żyje wówczas w stanie ciągłego napięcia i obawy o nienarodzone dziecko. Poniższa tabela 3. prezentuje funkcjonowanie dziecka w rodzinie z problemem alkoholowym w poszczególnych okresach życia.

Tab. 3. Funkcjonowanie dziecka w rodzinie alkoholowej w kolejnych etapach życia.

Okres życia dziecka	Funkcjonowanie w rodzinie z problemem alkoholowym
Od urodzenia do 3 roku życia	- przebywając w rodzinie alkoholowej dziecko rozwija w sobie poczucie niewiary - może być zaniedbywane bądź niedostatecznie nakarmione, - dziecko może przejawiać brak zaufania do otoczenia, z uwagi na nieokazywanie mu przez rodziców ciepła, miłości, przytulenia
Okres przedszkolny (od 3 do 6 r. ż.)	- u dziecka może rozwijać się postawa bierności, poczucia winy, postawa defensywna, niechęć do zabaw z rówieśnikami - w przypadku trudnej sytuacji materialnej- dziecko może czuć się pokrzywdzone, bo nie posiada atrakcyjnych zabawek jak inne dzieci, płacze z tego powodu
Okres szkolny (od 6 do 12 r. ż.)	- ma trudności z nawiązywaniem przyjaźni, kontaktu z rówieśnikami, nie chce zapraszać rówieśników do domu rodzinnego (z powodu nieporządku i zachowania alkoholika), izoluje się od grupy - może mieć poczucie niższości (nie jeździ na wycieczki szkolne, nie chodzi na płatne zajęcia) - może samo wymyślać ciekawe zabawy i wytwarzać zabawki (zależy to jednak od zdolności manualnych, możliwości) - często dzieci z rodzin alkoholicznych są obciążane nadmiarem obowiązków domowych, zajmują się domem, młodszym rodzeństwem
Okres dorastania (od 12 do 20 r. ż.)	- mogą wystąpić trudności w kształtowaniu się poczucia tożsamości, zmienność nastrojów, trudności w wyznaczaniu oraz osiąganiu celów - dzieci alkoholików mogą być bardziej podatne na presję ze strony rówieśników, mieć niski poziom samoakceptacji - mają problemy z nawiązywaniem trwałych, bliskich więzi emocjonalnych z innymi ludźmi

Źródło: opracowanie własne na podstawie: M. Ochmański, *Alkoholizm ojców a sytuacja rodzinna i szkolna dzieci*, Lublin: Wyd. UMCS 2001, s. 74-76

Różne okresy rozwoju dziecka potrzebują innych reakcji rodziców. Niewątpliwie dziecko funkcjonujące w sztywnych regułach systemu rodziny alkoholowej napo-

tyka przeszkody i ograniczenia utrudniające jego rozwój. Dziecko nie ma poczucia stabilności i bezpieczeństwa, czuje się zagrożone. Napięta i nerwowa atmosfera panująca w domu powoduje, że dziecko zaczyna odstępować od realizacji własnych marzeń. Dzieci żyjące w rodzinach, gdzie jest osoba uzależniona stają się ofiarami niezdrowego systemu rodzinnego. Stres i ból jaki przeżywają niekorzystnie wpływa na ich zdrowie fizyczne i psychiczne, a także na proces socjalizacji.

Doświadczenia, jakie spotykają dziecko funkcjonujące w rodzinie alkoholicznej są ponad miarę jego możliwości. Zaczyna ono postrzegać otoczenie, ludzi, a także siebie przez pryzmat krzywdy, jakiej doświadczyło. Rodzice uzależnieni nie motywują go, a wręcz zaniżają jego poczucie wartości i wiary we własne siły. Dziecko alkoholika może mieć kłopoty dotyczące samooceny, gdyż jest wychowywane w poczuciu wstydu i braku szacunku. Niekiedy zostaje upokarzane przez pijącego rodzica, który nie zważa na jego wewnętrzne uczucia. Młody człowiek wyrabia w sobie mechanizmy obronne, próbuje przystosowywać się do zaistniałej sytuacji. Wobec tego, nie mówi nikomu o problemie, jaki ma miejsce w środowisku domowym bądź zaprzecza, gdy ktoś zauważy coś niepokojącego. Usprawiedliwianie i zaprzeczanie ma negatywne skutki: tłumienie w sobie uczuć, zamykanie się w sobie, izolowanie się, unikanie rówieśników. To wszystko prowadzi do jeszcze większego osamotnienia młodego człowieka, który pozostaje zdany sam na siebie. Na skutek przykrych i bolesnych doświadczeń, dziecko wygląda i w dużej mierze zachowuje się jak dziecko, jednak wewnątrz siebie nie czuje się dzieckiem (Woydyłło 1993: 122-123).

Dziecko alkoholika, aby przetrwać w trudnej sytuacji przystosowuje się do niej. Joanna Mikuła (Mikuła 2006) wyróżnia następujące role, jakie może przybierać dziecko w rodzinie alkoholicznej:

1. Bohater rodzinny – jest nim najczęściej najstarsze dziecko. Dbą o dobrą opinię rodziny, wykonuje w domu wiele obowiązków, bierze na siebie odpowiedzialność, opiekuje się młodszym rodzeństwem, spełnia wymagania rodziców; często zapomina o swoich realizowaniu własnych potrzeb, interesując się innymi.
2. Wspomagacz – usprawiedliwia pijącego rodzica, chce w ten sposób go chronić; wyszukuje powodów picia alkoholika, tłumaczy jego zachowanie.
3. Maskotka – próbuje rozładować napięty klimat w domu, rozwesela członków rodziny, by odwrócić uwagę od narastających kłótni. Czuje się zaniedbywane, ma problem z wyrażaniem negatywnych uczuć.
4. Niewidzialne dziecko – ucieka w świat wirtualny, marzeń, książek, przesiaduje większość czasu przy komputerze, ze słuchawkami na uszach, gra w gry komputerowe. Sprawia wrażenie cichego, spokojnego i nie przysparzającego problemów dziecka. Może mieć kłopoty z kontaktem z ludźmi, blokuje własne emocje uciekając w różne zajęcia.
5. Koziół ofiarny – jest winiony za wszystkie problemy domowe, odczuwa złość i agresję z tego powodu, sprawia trudności wychowawcze, lekceważy obowiązki, buntuje się, jest oschły wobec ludzi, krnąbrny, ma kłopoty w szkole, opuszcza lekcje. Nie potrafi poradzić sobie z sytuacją, szczególnie potrzebuje wsparcia osób dorosłych.

Mieczysław Ciosek podkreśla, iż „odgrywane w dzieciństwie role powodują na ogół negatywne dalekosiężne skutki, przyjęte bowiem wówczas wzory zachowań i metody obrony przenoszą się w dorosłe życie i utrwalają się jako względnie stałe cechy osobowości” (Ciosek 2011: 276).

Ważna jest rozmowa niepijącego rodzica z dzieckiem. Istnieje konieczność wyjaśnienia dziecku, iż sytuacja jaka ma miejsce w domu nie jest jego winą. Należy zwracać uwagę na zainteresowania i potrzeby dziecka, a nie tylko skupiać się na osobie uzależnionej. Dziecku winno się wytłumaczyć, iż nie ponosi odpowiedzialności za pijącego rodzica. Człowiek spożywający nadmiernie napoje wysokoprocentowe jest chory, gdyż uzależnił się od tych substancji. Dziecko nie może być powiernikiem spraw rodzica. Istotne jest okazywanie akceptacji, wspieranie i wspomaganie dziecka w codziennych obowiązkach. Młodego człowieka należy uczyć wyrażania i opisywania emocji, jakie w danej chwili przeżywa.

PODSUMOWANIE

Rodzice uzależnieni od napojów wysokoprocentowych nie potrafią zaspokoić podstawowych potrzeb dziecka, które determinują jego harmonijny i prawidłowy rozwój. Zaburzony system rodzinny uniemożliwia hamuje komunikację między domownikami, wyrażanie uczuć i przemyśleń. Ból i cierpienie, jakiego doświadcza dziecko zostawiają trwałe ślady w jego pamięci. W rodzinie z problemem alkoholowym jest ono narażone na agresję słowną i fizyczną ze strony pijącego rodzica. Dziecko alkoholika charakteryzuje się wyższym poziomem niepowodzeń szkolnych, ale również ma trudności w nawiązywaniu bliskich relacji z rówieśnikami. Niezbędna jest jak najwcześniejsza interwencja, pomoc rodzinom alkoholickým, gdyż może ona powstrzymać zakorzenianie się patologicznych modeli postępowania.

LITERATURA

1. Albański L., Wybrane zagadnienia z patologii społecznej, Jelenia Góra: Kolegium Karkonoskie w Jeleniej Górze 2010
2. Ciosek M., Sekretne świat rodziny z problemem alkoholowym, „Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość” 2011, t. 7
3. Cudak H., Dysfunkcje rodziny i jej zagrożenia opiekuńczo-wychowawcze, Pedagogika Rodziny 2011, nr 1
4. Forward S., Toksyczni rodzice, Warszawa: Agencja Wydawnicza Jacek Santorski 1992
5. Miłkuła J., Rodzina z problemem alkoholowym, Warszawa: Wyd. PARPA 2006
6. Ochmański M., Alkoholizm ojców a sytuacja rodzinna i szkolna dzieci, Lublin: Wyd. UMCS 2001
7. Sztander W., Rodzina z problemem alkoholowym, Warszawa: Wyd. PARPA 1995
8. Świta M., Wpływ rodziny alkoholycznej na psychospołeczne funkcjonowanie dziecka, Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość, t. X, Gdańsk: Wyd. Gdańska Szkoła Wyższa Humanistyczna 2013
9. Windle M., Wpływ używania alkoholu przez rodziców na młodocianych [w:] A. Bartosik (red.) Picie alkoholu w różnych okresach życia, Warszawa: PAPRA 2000
10. Woitiz J., Wymarzone dzieciństwo, Gdańsk: GWP 1994
11. Woydyło E., Aby wybaczyć. Poradnik dla rodzin alkoholików, Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii 1993

Małgorzata Wójcik

Wyższa Psychologii Społecznej
Wydział Zamiejscowy w Katowicach
E-mail: mgolonka-wojcik@swps.edu.pl

Agata Otrębska

Piotr Wójcik

Psychologia społeczności. Empowerment psychologiczny i społecznościowy jako narzędzie edukacyjne wspierające partycypację i działania na rzecz własnej społeczności / *Community psychology. Psychological and community empowerment as an educational tool to promote participation and prosocial activities in local community*

Abstract

Community psychology concentrates on resources and potential of local communities. It also deals with the influence of community and environment on the individual's life quality. The article presents the general outline of community psychology, sociopolitical context of its origin and social issues it was to solve. It concentrates on the different kinds of "empowerment" and presents its educational implementation. The article also shows how psychological and community empowerment can influence social attitudes of young leaders and promote active participation in local communities.

Key words: community psychology; education; empowerment; young leaders; resources, community projects

Psychologia społeczności jest jedną z niewielu dziedzin psychologii, która może poszczycić się dniem swoich urodzin. Została powołana do życia w Stanach Zjednoczonych, jako odpowiedź na konkretne potrzeby ludzi w zmieniającej się sytuacji społeczno-politycznej lat sześćdziesiątych. Sytuacji, która zmusiła psychologów do znalezienia innego sposobu postrzegania jednostki i przyjęcia bardziej ekologicznej i holistycznej perspektywy.

PSYCHOLOGIA SPOŁECZNOŚCI

Czym jest psychologia społeczności? Odpowiedź na to pytanie przysparza niestety wielu problemów nawet autorom zajmujący się tą dziedziną. Są zgodni, iż nie istnieje jedna definicja, która mogłaby w sposób ścisły ująć całą złożoność wynikającą z teorii i praktyki tego obszaru psychologii (Seedat, Duncan i Lazarus 2001). Jedną z pierwszych prób uściślenia terminu psychologia społeczności podjął Julian Rappaport (Rappaport 1977) dochodząc do wniosku, iż nie jest to wyraźnie odrębna sensu stricto dziedzina psychologii, ale raczej paradygmat, sposób postrzegania świata, który ulega przemianom wraz ze zmianami następującymi w otaczającej nas rzeczywistości społecznej. W swojej pracy opublikowanej pod znamienym tytułem *Community Psychology. Values, Research and Action*. Rappaport (Rappaport 1977) wskazuje na to, że trzon psychologii społeczności stanowią trzy elementy: **wartości, badania i działanie**. Osoba zajmująca się psychologią społeczności powinna umieć zachować równowagę pomiędzy tymi elementami: działać na rzecz społeczności i jednostek oraz prowadzić badania przestrzegając kluczowych zasad. Kolejną próbę doprecyzowania założeń psychologii społeczności podjęli Dalton, Elias i Wandersman (2001). Według nich zrozumienie założeń psychologii społeczności wymaga wzięcia pod uwagę kilku „motywów przewodnich” tej dziedziny, takich jak: podejście ekologiczne (dopasowanie człowieka do środowiska, w którym żyje), uznanie różnicowania i względności zasad powszechnie uznawanych za uniwersalne w celu uniknięcia oceniania ludzi według sztywnych, obowiązujących w danym otoczeniu, standardów, oraz kładzenie nacisku na pozytywną zmianę społeczną (dążenie do psychologicznego i materialnego dobrostanu).

Mimo iż, psychologia społeczności powstała w bardzo indywidualistycznym społeczeństwie, a jej korzenie sięgają obszarów preferujących indywidualny poziom analizy proponuje ona zupełnie inne spojrzenie na jednostkę. Spojrzenie holistyczne i ekologiczne, uwzględniające analizę człowieka w obrębie złożonych systemów społecznych, poczynając od systemów mikro takich jak rodzina, a kończąc na systemach makro takich jak struktury społeczno-polityczne. Według założeń psychologii społeczności jednostka może być rozumiana tylko w kontekście środowiska, w którym egzystuje, a wszelkie próby rozwiązywania problemów na poziomie indywidualnym, z pominięciem tego kontekstu, mogą prowadzić do zjawiska określanego, jako „obwinianie ofiary” (Ryan 1976). Zjawisko obwiniania powoduje przeniesienie odpowiedzialności za aktualny, zły stan rzeczy (np. bezrobocie, rasizm, ubóstwo, przemoc czy dyskryminacje) na jednostkę przy jednoczesnym obciążeniu jej obowiązkiem poradzenia sobie z danym problemem. Jeśli jednak spojrzymy z szerszej perspektywy, jaką proponuje psychologia społeczności, możliwe jest, że zobaczymy, iż źródła problemów leżą nie w jednostce a otoczeniu, czyli w kontekście, w jakim jednostka funkcjonuje (np. w trudnych warunkach społecznych). Przy takim sposobie postrzegania problemu tendencja do obwiniania ofiary znacznie się zmniejsza. Z punktu widzenia psychologii społeczności należy skupić się na mocnych stronach ludzi żyjących w niesprzyjających i niejednokrotnie poniżających warunkach oraz docenić sprawczą siłę spo-

łeczności, w której funkcjonują. Skupianie się na problemach i deficytach (nawet w celu ich rozwiązania) powoduje, iż jednostka znajduje się w pozycji podrzędnej w stosunku do tych, którzy dokonują oceny i diagnozy sytuacji. Wraz z arbitralnym rozpoznaniem problemu automatycznie pojawia się chęć narzucenia rozwiązania, przyjsia z zewnątrzna pomocą, nadzorowania i monitorowania. Natomiast skupienie się na mocnych stronach społeczności umożliwia wykorzystanie dostępnych zasobów, a sama interwencja poza rozwiązaniem istniejących, bieżących problemów może wzmocnić społeczność uświadamiając jej własne możliwości (Nelson, Prilleltensky 2005) i zainicjować proces samorzutnego rozwiązywania problemów w przyszłości.

W odróżnieniu od działań tradycyjnej psychologii stosowanej, która skupia się na próbach zmiany zachowania jednostki i przezwyciężenia deficytów poprzez terapię i rehabilitację, psychologia społeczności kładzie nacisk na fakt, że ludzie dostosowują swoje zachowania do trudnych warunków zewnętrznych najlepiej jak potrafią. Należy, więc pomóc im w zmianie warunków, wtedy zmiana zachowania nastąpi w naturalny sposób. „Pacjent” psychologa społeczności nie może być, więc pasywny i biernie poddawać się działaniom, wprost przeciwnie: współdziała, wybiera rozwiązania i wciela je w życie. Psycholog społeczności wystrzega się roli eksperta, który dzięki swojej wiedzy wie, co jest najlepsze dla innych. Stara się być jedynie współpracownikiem, wspomagającym członków społeczności swoją wiedzą, sugerującym im dobre rozwiązania i pomagającym odkryć istniejące w społeczności zasoby oraz odpowiednio je wykorzystać.

Nieodłączną częścią psychologii społeczności są badania naukowe, prowadzone w celu zaplanowania i skutecznej realizacji interwencji. Pozostają one w zgodzie ze wszystkimi przedstawionymi zasadami, nie są prowadzone tylko dla samego rozwoju nauki, a ich głównym celem jest uzyskanie wiedzy, która umożliwi wprowadzenie pozytywnej zmiany w społeczności. Ponieważ psycholog tutaj także nie odgrywa roli eksperta, członkowie społeczności biorą czynny udział w tworzeniu wiedzy, którą potem sami wykorzystają. Badania w psychologii społeczności to zazwyczaj *Participatory Action Research*, zawierają w sobie zarówno uczestnictwo członków badanej społeczności (*participatory*), jak i ich aktywne działanie (*action*). Natomiast samo uzyskiwanie wiedzy (*research*) dzieje się niejako przy okazji. Ważną kwestią etyczną dla psychologa społeczności jest taki sposób przeprowadzania badań, by nie były to tak zwane „badania helikopterowe”, podczas których badacze przybywają nie wiadomo skąd, zbierają dane i „odlatują” w nieznanym kierunku. Badania są prowadzone przez członków społeczności i dla społeczności, a psycholog jedynie współpracuje, pomaga opracować zebrane dane i proponuje sposób w jak mogą być wykorzystane w praktyce. Drugorzędną sprawą jest wykorzystanie materiału badawczego w celu rozwoju psychologii społeczności, jako dziedziny nauki.

Powstanie psychologii społeczności w Stanach Zjednoczonych

Aby zrozumieć istotę psychologii społeczności należy przyjrzeć się warunkom polityczno-społecznym panującym w Stanach Zjednoczonych w latach sześćdzie-

siątych. Były to czasy gwałtownych zmian społecznych i aktywizacji obywateli. Wtedy właśnie bardzo intensywnie działały organizacje sprzeciwiające się udziałowi wojsk amerykańskich w wojnie w Wietnamie. Powstały ruchy broniące praw obywatelskich, równych praw kobiet, mniejszości rasowych i etnicznych oraz osób niepełnosprawnych. Później uaktywniły się również ruchy mniejszości seksualnych. Był to zdecydowanie czas zmian i nadziei, ale także czas narastających problemów społecznych: bezdomności, przemocy w rodzinie, wykorzystywania nieletnich, uzależnienia od narkotyków, wykluczenia i marginalizacji.

W okresie tym zauważono trzy istotne kwestie, które według Nelsona i Prilletenkyego (2005) w znacznym stopniu przyczyniły się do powstania psychologii społeczności, jako odrębnej dziedziny. Pierwszą z nich była przepaść pomiędzy potrzebami, a możliwościami leczenia osób chorych psychicznie. Raport Albee'a (1959) pokazał, iż większość dorosłych i dzieci cierpiących na choroby psychiczne nie otrzymywało żadnej profesjonalnej pomocy. Autor głosił pogląd, iż w historii ludzkości żadna choroba nie została wyeliminowana poprzez próby leczenia chorych jednostek (Albee 1996), dając tym samym podwaliny pod zmianę sposobu postrzegania chorób psychicznych i ich zapobieganiu. Podobnie Sarason (1976) twierdził, iż jeżeli problemy psychiczne i społeczne będą definiowane na poziomie jednostkowym to rozdźwięk pomiędzy popytem na pomoc profesjonalistów, a podażą będzie się drastycznie zwiększał. Kolejną kwestią było ogromne rozczarowanie działalnością instytucji zajmujących się leczeniem chorych psychicznie. Schofield (1964) oraz Hollingshed i Redlich (2007) opisując system leczenia chorób psychicznych w Stanach zwrócili uwagę na kilka istotnych i niepokojących faktów. Mianowicie, ludzie biedni byli leczeni w zamkniętych zakładach psychiatrycznych, najczęściej farmakologicznie, nawet jeśli zaburzenie wymagało psychoterapii. Natomiast z psychoterapii korzystali przedstawiciele klasy średniej, niezależnie od stopnia zaburzenia czy rodzaju choroby. Zauważyli także, że metody leczenia odzwierciedlały typowe zachodnie wartości, które mogły pozostawać w sprzeczności z wartościami wyznawanymi przez przedstawicieli innych kultur, a sama terapia odbywała się prawie wyłącznie w języku angielskim. Tak więc bariery ekonomiczne, kulturowe czy językowe powodowały, iż znaczna część społeczeństwa nie podejmowała leczenia. Jednocześnie zwrócono uwagę na fakt, iż zwiększyła się liczba ludzi szukających pomocy poza systemem zdrowotnym (Gurin, Veroff i Feld 1960). Nieformalne źródła wsparcia jak rodzina, przyjaciele, sąsiedzi, księża czy nawet fryzjerzy odgrywały coraz istotniejszą rolę w podtrzymywaniu dobrostanu jednostek (Cowen 1988). Trzecim istotnym czynnikiem było docenienie środowiska społecznego, jako czynnika wpływającego na dobrostan jednostki. Badania z dziedziny zdrowia psychicznego pokazywały związek niektórych zaburzeń z pozycją i klasą społeczną (Dohrenwend, Dohrenwend 1969). Wskazywano na wyraźny wpływ ubóstwa i niskiego statusu społecznego na zdrowie psychiczne oraz na oddziaływanie środowiska społecznego na dobrostan jednostki. Dlatego też twórcy psychologii społeczności zaczęli rozważać konieczność przeformułowania podejścia skupiającego się na diagnozie i leczeniu jednostek. W 1965 roku na przedmieściach Bostonu w Swamscott odbyła się konferencja poświęcona szkoleniu specjalistów zajmujących się aspektami zdrowia psychicznego

w społecznościach. Obecni tam naukowcy i praktycy uznali, iż zmiany w dotychczasowym podejściu psychologii klinicznej do diagnozy i terapii, są niezbędne. Widzieli potrzebę wprowadzenia szeroko zakrojonego planu działań prewencyjnych, stworzenia innowacyjnego podejścia do powstrzymania wzrostu ilości zachorowań oraz jednoczesnego wprowadzenia takich działań w społecznościach, które wpłynęłyby na warunki i jakość życia jej członków. Chcieli, aby w pracy klinicznej została uwzględniona perspektywa ekologiczna, która uwzględnia związek jednostki z jej środowiskiem (Nelson i Prilletenky 2005). W 1967 psychologia społeczności została oficjalnie uznana za dziedzinę psychologii i wpisana na listę Amerykańskiego Towarzystwa Psychologicznego, jako *Society for Community Research and Action*. Stowarzyszenie to promuje polepszanie warunków życia ludzi w społecznościach, wspiera badania wyjaśniające przyczyny zachowań ludzi w ich środowisku oraz stanowi forum wymiany wiedzy i doświadczeń.

Psychologia społeczności na świecie i w Polsce

Powstanie psychologii społeczności było odpowiedzią na problemy społeczne w Stanach Zjednoczonych, znalazła ona jednak swoje miejsce także w innych krajach. W Polsce psychologia społeczności pojawiła się dopiero po 1989 roku (Bokszczanin, Kaniasty i Szarzyńska 2007). W „idealnym” społeczeństwie socjalistycznym nie istniały przecież problemy społeczne, a warunki życia, najlepsze z możliwych nie wymagały poprawy. Propaganda socjalistyczna niezwykle skutecznie stosowała metodę obwiniania ofiary za jej problemy, nie było, więc powodu do analizowania środowiska społecznego, czy warunków życia. Alkoholizm, przemoc czy przestępczość były błędami popełnianymi przez poszczególne „zdegenerowane” jednostki, więc oddziaływały się od systemu społeczno-politycznego. Wszystkie działania społeczne były sterowane odgórnie, a działania psychologów znacznie ograniczone. O ile psychologia społeczności nadal nie jest obecna w Polsce w znaczeniu akademickim (Bokszczanin et al. 2007), wielu naukowców aktywnie działa w społecznościach starając się przeciwdziałać negatywnym zjawiskom społecznym. Powstaje szereg efektywnych programów i interwencji w społecznościach lokalnych, mieszkańcy partycypują w planowaniu przestrzeni miejskiej, w niektórych miastach obywatele biorą udział w planowaniu budżetu, prowadzone są badania partycypacyjne. Można więc założyć, że to bardzo dogodne warunki do rozwoju tej dziedziny psychologii w Polsce.

EMPOWERMENT

Publikacje oparte na badaniach społecznych dowodzą (Wosiński 1999), że w dobrze funkcjonującej społeczności zmniejsza się przestępczość dzieci i młodzieży, nadużywanie narkotyków oraz przemoc nieletnich. Co więcej, znacznie mniej uczniów porzuca szkołę. Zaangażowanie członków społeczności w rozwiązywanie lokalnych problemów wpływa również pozytywnie na życie jednostek, a zdaniem wielu ekspertów, społeczności lokalne mogą odgrywać bardzo istotną rolę w zapobieganiu negatywnym zjawiskom społecznym. Jednym z podstawowych pojęć psychologii społeczności jest *empowerment* (Arriaga, Oskamp 1998; Rappaport,

Seidman 2000). Wosiński (1999) zasugerował polski odpowiednik w formie opisowego określenia: „delegowanie poczucie mocy”. *Empowerment* to proces, dzięki któremu ludzie zwiększają zarówno poczucie kontroli nad własnym życiem jak i poczucie własnej wartości. Dzięki odpowiednim działaniom podejmowanym wraz z innymi członkami społeczności jednostka może spróbować zmienić warunki zewnętrzne na korzystniejsze, jednocześnie zyskując poczucie mocy i sprawstwa. Jedną z definicji: określa *empowerment* jako zamierzony, ciągły proces skoncentrowany się na lokalnej społeczności, w którym ważną rolę odgrywa wzajemny szacunek, troska oraz partycypacja w grupie. Dzięki temu ludzie, którzy nie mieli równego dostępu do cennych zasobów zyskują go wraz z większą nad nimi kontrolą (Zimmerman 1985). Według Rappaporta (Rappaport 1984) *empowerment* jest postrzegany, jako mechanizm, dzięki któremu ludzie, organizacje i społeczności zyskują większą władzę nad swoim życiem. Nieco szersza definicja określa *empowerment*, jako partycypacyjny, rozwijający proces grupowy, podczas którego wykluczone i uciskane jednostki i grupy zyskują poczucie kontroli nad własnym życiem, zdobywają lub odkrywają zasoby, dostrzegają ważne cele w życiu i dzięki temu przewyżniają marginalizację (Maton 2008). *Empowerment* bazuje na założeniu, że wiele problemów społecznych wynika z nierównego dostępu do zasobów, jednak samo ich dostarczenie przez „łaskawego” urzędnika nie jest dobrym rozwiązaniem. Ogólną zasadą *empowermentu* jest promowanie dobrostanu, a nie rozwiązywanie konkretnych problemów za pomocą osób i środków z zewnątrz, znajdowanie mocnych stron społeczności, a nie szukanie czynników ryzyka, analizowanie wpływu środowiska i nie obwinianie ofiary. Członek społeczności nie jest klientem, a psycholog nie jest ekspertem. Są raczej uczestnikami i współpracownikami, a wiedza psychologa jest tylko jednym z zasobów, z których może skorzystać społeczność. Wiedza i umiejętności psychologa społeczności mają pomóc w stworzeniu odpowiednich warunków do działania – takich, które będą wzmacniały społeczność (*empower*), aktywizowały wszystkich jej członków i prowokowały samorodne rozwijanie proaktywnych działań. Dzięki temu rozwija się społeczność, a wraz z nią wszyscy jej członkowie. Jedną z części składowych *empowermentu* społeczności jest *empowerment* psychologiczny analizowany i postrzegany na poziomie jednostki. Może być on definiowany, jako proces, dzięki któremu członek społeczności zyskuje większą kontrolę nad życiem, podejmuje proaktywne działania w swojej społeczności i rozwija umiejętność krytycznego analizowania środowiska społeczno-politycznego, w którym żyje (Zimmerman 1995). Na tym poziomie istotne jest wzięcie pod uwagę: umiejętności i motywacji jednostki do podejmowania wyzwań, wiedzy, którą posiada oraz relacji interpersonalnych, które mogą przyczynić się do pożądaných społecznych i politycznych zmian w społeczności. Predyspozycje, umiejętności i talenty jednostek wraz z kapitałem społecznym społeczności (więzi i zaufanie) oraz zasobami organizacyjnymi (instytucje lokalne) tworzą potencjał społeczności (*community capacity*). Jest to umiejętność i zdolność reagowania i rozwiązywania problemów oraz podejmowania konkretnych wyzwań stojących przed społecznością. Wspólne działania daje członkom społeczności możliwość zaangażowania się i przejęcia odpowiedzialności zarówno za losy społeczności jak i swój własny. Taka perspektywa poszerza i pogłębia związki międzyludzkie w społeczności i kieruje uwagę

na osiągnięcie wspólnego dobra. Badania pokazują (Christens, Peterson 2012) konkretne zyski, jakie może czerpać jednostka ze wspólnego działania: rozumienie lokalnych systemów, krytyczna analiza sytuacji, wiara we własne siły i umiejętności, poczucie sprawczości oraz umiejętność wytrwałego dążenia do celu. Proces empowermentu społeczności i empowermentu jednostki jest więc postrzegany jako całość, a wszystkie działania na rzecz społeczności jednocześnie przynoszą wymierne korzyści każdej zaangażowanej jednostce.

Empowerment w praktyce

Ciekawym i wartym przytoczenia przykład stanowią badania prowadzone w ubogiej, miejskiej społeczności Portlad, przytoczone przez Christens (2012). Mieszkańcy podmiejskiej dzielnicy zostali poproszeni o udział we wspólnym projektowaniu przebudowy części dzielnicy. Poprzez planowanie i pomoc w realizacji mieszkańcy zmienili nie tylko otaczające ich środowisko, ale także pobudzili zmiany zachowania: zwiększyli współpracę pomiędzy sąsiadami i zacieśnili więzy społeczne. Co więcej, prowadzone badania pokazały większe poczucie przynależności do miejsca oraz poprawę dobrostanu psychicznego wśród mieszkańców po zakończeniu projektu przebudowy (March, Bontempo 2007). Swarts (2011) opisuje różnorodne działania społeczności w miasteczkach Stanów Zjednoczonych zwracając szczególną uwagę na fakt wpływu wspólnych działań na zmianę granic podziałów społecznych, religijnych, rasowych i etnicznych. Zmiany te nie były zazwyczaj celem działań, osiągnięte zostały niejako przy okazji pracy na rzecz całej społeczności, jednak w ogromnym stopniu wpłynęły na dobrostan jednostek poprzez poprawę stosunków społecznych.

Nie trudno znaleźć w Polsce przykłady działań partycypacyjnych w społecznościach, niestety brak jest badań pokazujących występowanie zjawiska empowermentu psychologicznego czy społecznościowego. Bańka (2002) przedstawia aspekty współpracy architektury i urbanistyki z psychologią oraz proces włączenia użytkownika w proces projektowania. Taka partycypacja ma na celu inicjowanie zamiany, wykorzystanie wiedzy psychologicznej i socjologicznej w procesie projektowania, poszerzenie pojęcie projektanta, a także budowanie więzi społecznych i aktywizowanie mieszkańców do aktywnego dbania o przestrzeń wokół nich.

Projekt Korba – zakręć Śląskiem

Projekt Korba wspiera aktywnych, młodych ludzi w realizacji własnych projektów w społecznościach lokalnych. Uczestniczą oni w zajęciach, warsztatach i wyjazdach, podczas których uczą się jak najefektywniej działać, jak zachęcać innych do współpracy i co zrobić by projekt osiągnął sukces. Nie jest to, więc typowa interwencja w społeczności, spełnia jednak wszystkie założenia interwencji w świetle psychologii społeczności: odpowiada na potrzeby określonego regionu, wykorzystuje zasadę empowermentu psychologicznego i społecznościowego, pomaga uczestnikom w odkryciu i wykorzystaniu własnych zasobów, stymuluje partycypację oraz uczy jak mobilizować innych do podjęcia wspólnych działań. Osoby będące trenerami i tutorami nie przejmują roli ekspertów, stają się dorad-

cami i współpracownikami, a uczestnicy sami tworzą projekty używając własnych zasobów i wsparcia instytucjonalnego Korby. Wypowiedz jednego z uczestników: „Korba dała mi mocy. Dała mi korbę żeby to zrobić.” najlepiej odzwierciedla działalność w ramach tego projektu. Pomysłodawczyni Korby i współautorka artykułu zwróciła uwagę na problemy nękające społeczeństwo: niskie zaangażowanie obywatelskie i wolontarystyczne w Polsce, niewielki poziom zaufania społecznego, brak inicjatyw obywatelskich; niewydolność polskiego systemu szkolnictwa w zakresie edukacji obywatelskiej i podstawowych kompetencji społecznych oraz uzależnienie sektora społecznego od środków finansowych ze źródeł publicznych. Ważną przesłanką był silny wpływ, jaki ma grupa rówieśnicza na jednostkę w okresie nastoletnim oraz niespożyta i często niewykorzystana energia drzemiąca w młodych ludziach. Stąd wiek uczestników 13-19 lat – czas w którym grupa rówieśnicza ma duże znaczenie, okres kształtowania się postaw oraz chęci zmieniania świata na lepsze. Uzyskanie zmiany postrzegania i podejścia do działania na rzecz innych w tym właśnie okresie może przyczynić się do uzyskania pozytywnych zmian w społeczeństwie.

Projekt KORBA został zainicjowany przez Fundację Rozwoju Społecznego DEMOS we współpracy ze Stowarzyszeniem SIEMACHA. Jest jak dotąd realizowany w czterech województwach: Śląskim, Dolnośląskim, Opolskim i Małopolskim. Założeniem przedsięwzięcia jest rozwijanie kompetencji obywatelskich wśród liderów młodzieżowych w wieku gimnazjalnym i ponadgimnazjalnym. Aktywni młodzi ludzie zdobywają w ramach Korby umiejętności liderские, które pozwalają im na podejmowanie ambitnych wyzwań oraz realizację nowatorskich projektów we wszystkich zakątkach swojego województwa. Uczestnicy planują działania w obrębie autorskich projektów, które zamierzają zrealizować we własnej społeczności, następnie biorą udział w zajęciach, warsztatach i wyjazdach Korby, a następnie działają w swoich społecznościach. Finaliści angażują się w projekty miejskie, edukacyjne, artystyczne i ekologiczne: organizują imprezy (Festiwal żywiołów na rynku w Gorlicach), zajęcia edukacyjne i happeningi ekologiczne, koncerty młodych zespołów, a nawet kręcą filmy (film absurdu stworzony przez Korbowiczów z Raciborza) i urządzają alternatywne pokazy mody.

Rezultaty projektu Korba mogą być rozważane w trzech wzajemnie na siebie wpływających obszarach: empowermentu grupowego, empowermentu psychologicznego i empowermentu społeczności, do której lider trafi ze swoim projektem.

Empowerment grupowy. Działania Korby zakładają stworzenie silnej, rówieśniczej grupy liderów, która zapewni wzajemne wsparcie i motywacje. Jest to forma tymczasowej społeczności i koalicji, dzięki której jednostki łatwiej odkrywają swoje zasoby i możliwości. Młodzi ludzie, którzy zdecydowali się na udział w Korbie, poznali inne społecznie aktywne osoby, co dało im to poczucie przynależności do większej grupy oraz wypływające z tego przekonanie o słuszności własnego działania. Niektórzy uczestnicy podkreślali, że czasem w swoich środowiskach, szczególnie w małych miejscowościach, ich chęć aktywnego działania bywa niezrozumiana, a dzięki Korbie znajdują się w otoczeniu osób podobnych do siebie. Jeden z uczestników mówi o Korbie: „[...] można poznać ludzi, którzy dadzą ci

tę energię, ten power do działania. To jest projekt dla ludzi innych, którzy chcą zrobić coś dla kogoś.” Uczestnicy bardzo cenili sobie bycie razem, dzielnie się pomysłami, doświadczeniami i zainteresowaniami. Jedna z uczestniczek zaznaczyła: „Mnie to (bycie w grupie) bardzo inspiruje i zapala do pracy”

Empowerment psychologiczny jednostki. Analiza wywiadów pogłębionych pokazała, iż uczestnicy projektu odczuli zmiany w sferze indywidualnej, które dotyczyły kilku istotnych aspektów. Przede wszystkim uczestnicy deklarowali, iż podstawową korzyścią z udziału w projekcie jest nabranie pewności siebie, przekonanie się, że mogą zrealizować swoje pomysły. Znakomitym przykładem są wypowiedź jednego z uczestników: „Co dała Ci Korba? Takie uczucie, że jak się chce to się potrafi. Takie poczucie, że my też możemy coś zorganizować.” Uczestnicy deklarowali także większe docenianie pracy grupowej i współpracy oraz zwiększone umiejętności rozwiązywania problemów. „Nauczyłam się tego, że nie mogę robić wszystkiego sama.” oraz większe zrozumienie i umiejętność interakcji z innymi „Pozbyłam się trochę nieśmiałości. Po powrocie z wyjazdu korbowego zauważyłam, że tak szybciej nawiązuje kontakt z ludźmi.” Ważnym rezultatem była większa skłonność uczestników do kwestionowania status quo.

Empowerment społeczności lokalnych, w których będą działać liderzy. Osoby realizujące przedsięwzięcia w swoich środowiskach lokalnych uczą się jak włączać w tą działalność rówieśników, dzięki czemu może nastąpić samorzutne tworzenie środowisk liderek. Proaktywne działania zapoczątkowane przez liderów Korby stają się dobrym przykładem dla innych, co widać w kontynuacji projektów przez kolejne osoby ze społeczności lokalnej. Istnieje szansa, że dzięki autorytetowi rówieśniczemu uczestników projektu postawy aktywności obywatelskiej i działania wolontarystyczne będą się rozpowszechniać w wszystkich czterech regionach, co pomoże stworzyć nową, jakości społeczną w kraju.

LITERATURA

1. Albee, G. W., *Mental health manpower trends*, Basic Books New York 1959.
2. Albee, G.W., *Toward a just society. Lesson from observations on the primary prevention of psychopathology*. "America Psychologist" nr 41(8), 1986, s.891.
3. Arriaga, X. B., Oskamp, S., *Addressing community problems: Psychological research and interventions*. Sage Publications 1998.
4. Bańka, A, *Społeczna psychologia środowiskowa*, Wydaw. Naukowe Scholar 2002.
5. Bokszczanin, A., Kaniasty, K., Szarzyńska, M., *Community psychology in Poland*. "International Community Psychology" 2007, s. 350-355.
6. Christens, B. D., Peterson, N. A. *The role of empowerment in youth development: A study of sociopolitical control as mediator of ecological systems' influence on developmental outcomes*. "Journal of youth and adolescence" nr 41(5), 2012, s. 623-635.
7. Christens, B. D., *Targeting empowerment in community development: a community psychology approach to enhancing local power and well-being*. "Community Development Journal" nr 47(4), 2012, s. 538-554.
8. Cowen, E. L., Work, W. C., *Resilient children, psychological wellness, and primary prevention*. "American Journal of Community Psychology" nr16(4), 1988, s. 591-607.

9. Dalton, E., & Elias, M. J. *Wandersman Community psychology: Linking individuals and communities*, New York 2001.
10. Dohrenwend, B. P., Dohrenwend, B. S., *Social status and psychological disorder: A causal inquiry*, Wiley-Interscience New York 1969.
11. Gurin, G., Veroff, J., Feld, S. *Americans view their mental health: A nationwide interview survey*, Inter-university Consortium for Political and Social Research 1960
12. Hollingshead, A. B., & Redlich, F. C., *Social class and mental illness: Community study*, "American Journal of Public Health" nr 97(10), 2007, s.1756-1757.
13. Maton, K. I., *Empowering community settings: Agents of individual development, community betterment, and positive social change*. "American Journal of Community Psychology" nr 41(1-2), 2008, s. 4-21.
14. March, T. L., Bontempo, B. D., *Community-initiated urban development: an ecological intervention*. "Journal of Urban Health: nr 84(1), 2007, s. 8-20.
15. Nelson, G., Prilleltensky, I., *Community psychology: In pursuit of liberation and well-being*. Palgrave 2005.
16. Rappaport, J., *Community psychology: Values, research, and action*. New York 1977.
17. Rappaport, J., *Studies in empowerment: Introduction to the issue*. "Prevention in Human Services" nr 3, 1984, s. 1-7.
18. Rappaport, J., *Terms of empowerment/exemplars of prevention: Toward a theory for community psychology*, "American journal of community psychology", nr 15(2), 1987, s. 121-148.
19. Rappaport, J., Seidman, E., *Handbook of community psychology*. Springer, 2000.
20. Ryan, W., *Blaming the victim*. Random House Digital, Inc. 1976.
21. Sarason, S. B., *Community psychology, networks, and Mr. Everyman*, "American Psychologist" nr 31(5), 1976, s. 317.
22. Schofield, P. F., *The Natural History and Treatment of Crohn's Disease: Hunterian Lecture delivered at the Royal College of Surgeons of England on 11th November 1964*, "Annals of the Royal College of Surgeons of England" nr ,36(5), 1965, s. 258.
23. Seedat, M., Duncan, N., Lazarus, S., *Community Psychology Theory, Method and Practice*. *Journal of Injury and Violence Prevention*" nr 68, 2002.
24. Wosiński, M., *Organizacja społeczności a zaangażowanie jej członków*, „*Studia Psychologiczne*” nr 37(2), 1999, s. 133-152.
25. Zimmerman, M. A., *Psychological empowerment: Issues and illustrations*, "American Journal of community psychology" nr 23(5), 1995, s. 581-599.

Kamil Roman

Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach

Kierunki i sposoby wykorzystania outsourcingu i offshoringu w przedsiębiorstwach logistycznych / *Directions and measures of usage of outsourcing and offshoring in logistics companies*

Abstract

The article presents the essence of concepts of outsourcing and offshoring consisting in assigning of certain activities to domestic or foreign entities. These approaches are current, widely used in the world. Thanks to offshoring and outsourcing the company can improve its competitiveness, reduce costs and manage their resources more flexible. For a deeper analysis of this phenomenon, research surveys related to the assessment of the possibilities of using this method among people involved in management and logistics have been conducted. This allowed to see the main benefits of outsourcing, implementation barriers of this method and determine main reasons for using this approach in companies.

Key words: outsourcing offshoring logistic

WPROWADZENIE

Dynamicznie zmieniająca się sytuacja rynkowa (globalizacja, rosnąca konkurencja) uwarunkowała konieczność stałego podnoszenia przez firmy swojej efektywności. Zadanie to wymaga nie tylko czasu, ale też optymalnego wykorzystania posiadanych zasobów (rzeczowych, ludzkich) za pomocą, których następuje optymalizacja procesów wewnątrz przedsiębiorstwa. Firmy działające na globalnym rynku często decydują się na skupieniu wszystkich posiadanych zasobów na kluczowe elementy funkcjonowania przedsiębiorstwa. W tym właśnie celu firmy stosują outsourcing, który polega na przekazaniu pośrednikowi odpowiedzialności za wykonanie określonych czynności wykonywanych do tej pory przez pracowników przedsiębiorstwa (Klinkiewicz, 2008, s. 117). Część pomocnicza została przekazana, zatem w ręce pośredników, którzy wzięli na siebie odpowiedzialność za realizację określonych umową czynności.

Outsourcing, jako metoda wspomagająca zarządzanie produkcją jest szczególnie często używana w odniesieniu do procesów logistycznych występujących w organizacjach. Firmy preferują zlecić transport swoich produktów do odbiorców wyspecjalizowanym podmiotom zamiast prowadzić własną komórkę transportową. Sposób ten stał się w obecnych czasach niezwykle popularny. Współczesne organizacje oddają w outsourcing nie tylko sam proces transportu towarów, lecz także magazynowanie, obsługę materiałów zwrotnych, usługi serwisowe. Outsourcing pozwala firmie na znaczną redukcję kosztów, czy redukcję ryzyka prowadzonej działalności. Powierzenie realizacji określonej czynności specjalistą pozwala mieć pewność, że dany proces będzie przebiegał w sposób efektywny. Oprócz niewątpliwych korzyści, jakie niesie za sobą ta metoda występują też zagrożenia związane z nadmiernym jej używaniem. Skupienie zbyt dużej liczby czynności w obcych reках powodują utratę kontroli nad działalnością firmy i w znaczący sposób ogranicza pole manewru.

Efekt nadmiernego korzystania z outsourcingu może zostać zniwelowany przy zastosowaniu insourcingu. Podejście to ma skutek odwrotny do outsourcingu i polega na przekazaniu procesów czy działań biznesowych podmiotu, realizowanych w ramach przedsiębiorstwa przez dostawców lub zewnętrznych usługodawców, do wewnętrznej i wyspecjalizowanej komórki organizacyjnej w firmie (blog wirtualny biznes). Przedsiębiorstwa dążąc do redukcji kosztów działalności przenoszą także część swoich procesów poza granice kraju do kontrahentów zagranicznych, zjawisko to nosi nazwę offshoringu (blog wirtualny biznes). Pozwala to firmie na obniżkę kosztów, dostęp do zagranicznych zasobów ludzkich, co przyczynia się na zwiększenie efektywności i poprawę konkurencyjności (Rozkwitalska, 2007, s. 184-185). Celem niniejszego opracowania jest zdefiniowanie pojęcia outsourcingu i offshoringu, ukazanie głównych korzyści i strat związanych z ich zastosowaniem oraz pokazanie ich praktycznego zastosowania. W celu dokładniejszej analizy tego tematu stworzono kwestionariusz, w którym ankietowani zdefiniowali pojęcia outsourcingu, określili bariery utrudniające wdrożenie tej koncepcji w organizacji a także wymienili korzyści wynikających z zastosowania tej metody w firmie.

ISTOTA KONCEPCJI OUTSOURCINGU I OFFSHORINGU

Filozofia outsourcingu opiera się w dużej mierze na stwierdzeniu, „jeśli nie możesz czegoś zrobić dobrze zleć to komuś innemu” Koncepcja ta polega więc głównie na przekazaniu w ręce specjalistów poszczególnych procesów, których jednostka nie jest w stanie wykonać w sposób należyty. Podejście to zmniejsza w dużej mierze ryzyko działalności przedsiębiorstwa, znosi odpowiedzialność jednostki za poszczególne procesy i przenosi ją na firmę outsourcingową. Do najważniejszych obszarów działalności przedsiębiorstwa, w których z powodzeniem stosuje się outsourcing zaliczamy (Grudzewski, Hejduk, 2004, s. 218-220):

- Outsourcing procesów biznesowych - oznacza to wymianę informacji między organizacją a partnerem outsourcingowym, wyposażonym w odpowiednie zasoby celem realizacji procesów związanych z sprzedawanym produktem bądź usługą.

- Outsourcing Relacji z klientem-w tym obszarze firma za pośrednictwem pośrednika komunikuje się z nabywcą. Etap ten obejmuje wymianę korespondencji, kontakt telefoniczny i elektroniczny. Optymalny proces zarządzania relacjami z klientem powinien dążyć do rozwiązywania bieżących problemów interesantów w możliwie najefektywniejszy sposób.
- Outsourcing usług IT- celem nawiązania współpracy z firmą z branży inteligentnych technologii jest wyposażenie przedsiębiorstwo w najnowocześniejsze technologie służące do efektywnego zarządzania wszystkimi procesami wewnątrz organizacji. Obejmuje to także proces przetwarzania, magazynowania i przyjmowania kluczowych danych służą Współpraca z sektorem IT daje także możliwość utrzymania systemów informatycznych przedsiębiorstwa w pełnej sprawności i pozwala ograniczyć koszty eksploatacji i ryzyko nieprzewidzianych zdarzeń.
- Outsourcing usług e-commerce- obejmuje on całokształt usług związanych z tworzeniem baz danych, ich ochroną i zabezpieczeniem
- Outsourcing usług webmasterskich i internetowych- pozwala firmie na skorzystanie z pomocy webmastera, grafika bądź programisty celem powierzenia stworzenia i zarządzania profesjonalną stroną internetową, instalacji i konfiguracji skryptów cms, optymalizacji witryny względem popularnych wyszukiwarek, pozycjonowaniem strony w celu uzyskania lepszej widoczności w sieci.
- Outsourcing usług administracyjnych-jest szczególnie przydatny organizacjom o rozbudowanej strukturze kadrowej posiadającej wielu pracowników. Polega to głównie na powierzeniu kooperantom usług HR związanych z rekrutacją pracowników, ich szkoleniem i dostosowaniem do wymagań firmy. Bardzo popularne jest też powierzenie prowadzenia księgowości zewnętrznym podmiotom celem ograniczenia kosztów i ograniczenia zbędnej dokumentacji w przedsiębiorstwie.
- Outsourcing płac-polega na przeniesieniu odpowiedzialności za wypłatę wynagrodzeń pracowników na zewnętrzne jednostki. Pozwala to na redukcje czasu i kosztów wewnętrznych w przedsiębiorstwie
- Outsourcing pracowniczy- stosowany jest w przypadkach okresowo zwiększonego popytu na siłę roboczą. W tym wypadku firma outsourcingowa podpisując umowę z organizacją oddelegowuje do pracy własnych pracowników, którzy pozostają formalnie pracownikami zewnętrznego partnera i przysługują im pełne prawa pracownicze z tego tytułu. W ten sposób przedsiębiorstwo może wykorzystywać pełnie swoich mocy produkcyjnych i elastycznie zarządzać posiadanymi zasobami ludzkimi przy efektywnie ponoszonych kosztach.
- Outsourcing usług logistycznych -często określana mianem logistyki kontraktowej umowa między organizacją a operatorem logistyczny, który przejmuje zarządzanie wszystkimi procesami logistycznymi, obejmuje takie czynności jak transport, zabezpieczenie ładunku przed uszkodzeniami, magazynowanie, załadunek, wyładunek i etykietowanie (Jonkis, Jaroszyński, 2008, s. 7).

Offshoring to z kolei koncepcja powstała w skutek otwarcia się firmy na nowe rynki zbytu. Globalizacja to zjawisko, z którą związana jest zmiana lokalizacji

miejsc pracy, usług bądź produkcji (Rybiński, 2007, s. 29). Przedsiębiorstwa chcąc obniżyć koszty decydują się na przeniesienie swoich fabryk do krajów z niskim opodatkowaniem i stosunkowo niewielkimi kosztami pracy. Państwa w celu zachęcenia firm do przeniesienia produkcji na ich teren tworzą specjalne strefy ekonomiczne, czyli obszary wyodrębnione administracyjnie o preferencyjnych bądź zerowych stawkach podatków. Główne zastosowanie koncepcji offshoringu przedstawia poniższa tabela.

Tabela 1. Zastosowanie offshoringu

Obszar działalności	Opis
Usługi IT	Rozwój i budowa aplikacji reengineering procesów, kontrola bezpieczeństwa transakcji biznesowych
Usługi biznesowe	Usługi finansowe i księgowość, usługi prawne, obsługa klienta, badania rynku, przetwarzanie, zarządzanie i kontrola danych.
Usługi oparte na wiedzy	Nowoczesny offshoring opiera się na wykorzystaniu specjalistycznej wiedzy w celu tworzenia dużej wartości dodanej dla firmy. W wyborze lokalizacji firmy ważna jest podaż siły roboczej, w szczególności wyspecjalizowanej kadry

Źródło: D. Ciesielska, Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w sferze usług W: A. Szablewski (red), *Migracja kapitału w globalnej gospodarce*, Difin, Warszawa, 2009, s. 200-201.

OUTSOURCING I OFFSHORING USŁUG LOGISTYCZNYCH.

Rosnąca tendencja wśród firm do koncentrowania się na podstawowej sferze działalności była jedną z głównych determinantów rozwoju operatorów logistycznych. Można więc stwierdzić, że stale rosnąca wymiana handlowa przyczyniła się w dużej mierze do wzrastającej roli operatorów logistycznych, którzy mają za zadanie zoptymalizować przepływ towarów i informacji w ramach łańcucha dostaw (Pfohl, 2004, s. 55). Firmy chcąc ograniczyć swoje koszty postanowiły dokonać restrukturyzacji, która skutkowałą najczęściej redukcją kadry pracowniczej. Miało to na celu przeniesienie produkcji dóbr i usług do krajów o niskich kosztach socjalnych.

Powody, dla których przedsiębiorstwa decydują się na przenoszenie produkcji do innych krajów przedstawia poniższa tabela.

Tabela 2. Powody stosowania, offshoringu przez firmy

Dostęp do wykwalifikowanej siły roboczej	Kraje rozwijające (Chiny, Indie, Filipiny, Brazylia) się posiadają duże zasoby wykwalifikowanej siły roboczej, które mogą przyczynić się do poprawy konkurencyjności
Redukcja kosztów	Pracownicy z Indii czy Brazylii wykonywujący te same czynności, co ich koledzy z Stanów Zjednoczonych otrzymują dużo niższe wynagrodzenia.
Wykorzystanie szczególnego doświadczenia	Niektóre z krajów są wyspecjalizowane w danej dziedzinie wiedzy firmy dokonując delokalizacji produkcji korzystają z tych zasobów w celu zwiększenia efektywności. Kraje takie jak Chiny charakteryzują się liberalnym prawem autorskim, dlatego też wszelkie nielegalne oprogramowania i podróbki markowych produktów są wykonywane głównie w tym kraju.

Możliwość zapewnienia usług 24 godziny na dobę	Poprzez posiadanie kilku fili przedsiębiorstwa w różnych miejscach, działających w innych strefach czasowych klient ma możliwość kontaktu z firmą przez 24 godziny na dobę
Dostęp do wielu rynków	Dostęp do wielu rynków daje organizacji większą elastyczność działania i możliwość dostosowania i spersonalizowania swojej usługi pod specjalne wymagania klienta.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: R. Grzanka, *Umiędzynarodowienie sektora usług, Gospodarka Narodowa, Nr7-8/2007, s.51*

Offshoring usług logistycznych takich jak transport, magazynowanie, musi zostać poprzedzone gruntowną analizą opłacalności tej operacji. Głównym czynnikiem determinującym wykorzystanie offshoringu są oszczędności na wynagrodzeniach pracowników. W celu porównania ewentualnych zysków i strat wynikających z przeniesienia firmy do innego rejonu należy przede wszystkim wziąć pod uwagę koszty transportu, telekomunikacji, transferu danych i pracy wynikającej z koordynacji działań między jednostkami znajdującymi się w innych lokalizacjach (Orliński, 2013, s. 233). Często zjawia się, bowiem że potencjalne zyski wynikające z przeniesienia produkcji za granicę nie rekompensują strat wynikających z rozproszenia się miejsc świadczenia usług. Rozwój technologii oraz dostęp do coraz bardziej wykwalifikowanej siły roboczej bywa zachętą dla firm do przenoszenia sektora usług z krajów rozwiniętych do państw rozwijających się (Blinder, 2006, s. 10). Główne korzyści, jakie wynikają z zastosowania metody outshoucingu logistycznego przedstawia poniższa tabela.

Tabela 3. Korzyści z metody outsourcingu usług logistycznych

Cele	Korzyści bezpośrednio po zastosowaniu	Korzyści w długim horyzoncie czasu
Finansowo-ekonomiczne	Obniżenie kosztów logistycznych (magazynowania, transportu, kompletacji, wyładunku). Efektywniejsze zarządzanie zapasami, zwiększony zysk	Efektywne gospodarowanie posiadaną infrastrukturą, możliwość wynajmu niewykorzystywanej powierzchni, taboru, magazynów.
Zarządcze	Odchudzona struktura organizacyjna zoptymalizowany przepływ informacji pomiędzy poszczególnymi jednostkami, zwiększony nacisk na działalność podstawową organizacji	Pozwala na elastyczne dostosowanie się do bieżących potrzeb, skraca czas reakcji firmy na zmiany zachodzące w otoczeniu.
Technologiczne	Współpraca z wyspecjalizowanymi podmiotami posiadającymi odpowiednią technologię i wiedzę (know-how) w celu optymalnego wykorzystania posiadanych przez przedsiębiorstwo zasobów.	Uzyskanie trwałej przewagi konkurencyjnej, wprowadzenie na rynek innowacyjnych rozwiązań w łańcuchu logistycznym
Obsługi klienta	Ułatwia komunikację z dostawcami i odbiorcami, pozwala zwiększyć poziom obsługi klienta	Elastyczność w dostosowaniu się do potrzeb i wymagań klienta, możliwość kontaktu z odbiorcą poprzez różne kanały źródła (email, skype, telefon). Zwiększa rozpoznawalność marki

Źródło: M. Kocot, *Wykorzystanie outsourcingu w wybranych obszarach funkcjonowania przedsiębiorstwa, s. 62*

W przypadkach, gdy outsourcing i offshoring nie przynoszą już spodziewanych

rezultatów firmą może dokonać inshourcingu, który jest odwrotnością tych działań i polega na włączeniu grupy usług lub procesów w struktury przedsiębiorstwa.

Warto wymienić także niektóre korzyści, jakie przedsiębiorstwo uzyskuje stosując insourcing. Są to między innymi (Tomkowiak, Koliński, 2013, s. 20):

- Redukcja kosztów zarówno związanych z procesami logistycznymi (transport, magazynowanie, kompletacja, dystrybucja) jak i czynnościami towarzyszącymi
- Zwiększone bezpieczeństwo realizacji usługi, ograniczenie negatywnego aspektu ryzyka poprzez optymalny dostęp do potrzebnych materiałów i surowców do produkcji
- Dopasowanie dostaw do aktualnych potrzeb- umożliwia lepsze zarządzanie dostępną przestrzenią ładunkową i dobraniem optymalnego sposobu dystrybucji w celu zwiększenia potencjalnych zysków
- Możliwość łączenia zakupów- ułatwia przedsiębiorstwu możliwość dostania upustu cenowego od dostawcy. Przedsiębiorca dokonujący większych zakupów ma lepszą pozycję negocjacyjną u dostawcy, może w ten sposób uzyskać większe zniżki rabatów lub dodatkowe usługi w obniżonych cenach

Istotnym problemem jest więc odpowiedni wybór między outsourcingiem, offshoringiem i insourcingiem i optymalne wdrożenie tej koncepcji do organizacji.

Outsourcing i offshoring to podejście bliskoznaczne można wręcz stwierdzić, że offshoring to rozwinięcie koncepcji outsourcingowej. W skutek transferu działalności za granicę outsourcing nabrał międzynarodowego charakteru a offshoring stał się integralną częścią tego procesu (Zatorska, 2008, s. 20). Z punktu widzenia delokalizacji usług wiodącą rolę zaczynają odgrywać takie rynki jak Azja, Europa środkowo-wschodnia i Ameryka południowa. Obszary te posiadają wysoko wykwalifikowaną siłę roboczą, są mniej kosztowne od krajów rozwiniętych.

Offshoring to nie tylko optymalizacja kosztów dla przedsiębiorstwa, lecz także szansa dla państwa, do którego następuje transfer działalności. Stanowi to możliwość uzyskania profitów dla krajów takich jak Polska w skutek ściągnięcia do siebie zagranicznych inwestycji. Dzięki offshoringowi mogą powstać nowe fabryki a w nich miejsca pracy dla tysięcy osób.. W celu wyboru odpowiedniego miejsca na przeniesienie działalności firmy wybierają obszary przyjazne dla przedsiębiorczości, charakteryzujące się niskimi podatkami. Ważne są też osobiste relacje w obszarze między kontrahentami, zrozumieniem potrzeb obu stron, czemu sprzyja bliskość kulturowa i brak bariery językowej (Chilimoniuk-Przeździecka E, 2011, s. 81). Te czynniki stawiają Polskę, jako potencjalną lokalizację do przeprowadzenia offshoringu. W celu zachęcenia inwestorów zagranicznych kraj ten stosuje szereg ulg podatkowych i tworzy specjalne strefy ekonomiczne gdzie nie płaci się podatku dochodowego. Miejsca te są zazwyczaj zlokalizowane w obszarach o dużym bezrobociu i małej koncentracji przemysłu. Warto wymienić także niektóre korzyści, jakie przedsiębiorstwo uzyskuje przenosząc działalność w inne rejony. Są to między innymi:

ANALIZA BADAŃ ANKIETOWYCH DOTYCZĄCYCH OUTSOURCINGU I OFFSHORINGU W PRZEDSIĘBIORSTWIE.

Cel i metodologia badań:

Celem realizowanych badań ankietowych było określenie stopnia wiedzy z zakresu wykorzystania outsourcingu i offshoringu przez studentów zarządzania i logistyki oraz absolwentów tych kierunków. Powodem wyboru takiej próby badawczej była chęć poznania wiedzy przyszłych menadżerów na temat możliwości wykorzystywania tych koncepcji w ich przyszłej działalności zawodowej. Próbę badawczą stanowiły w większości osoby młode w wieku 22-30 lat. Osoby tego typu cechują zazwyczaj energiczność, zapał chęć do działania i zdolność do kreatywnego myślenia. Pozwala to na

Kwestionariusz liczył 8 pytań w skład, których wchodziły pytania otwarte, zamknięte i wielokrotnego wyboru. Ankieta została rozesłana do respondentów drogą mailową a także udostępniona na forach internetowych zajmujących się tematyką outsourcingu. W badaniu wzięło udział 31 osób

Pierwszym pytaniem, które zadano respondentom dotyczyło znajomości definicji outsourcingu. 60% Badanych osób wskazało, że zna ten termin i potrafi samodzielnie go zdefiniować, 40% było przeciwnego zdania. Według ankietowanych outsourcing to:

- Wydzielanie niektórych obszarów działalności firmy i zlecenie wykonania przez zewnętrzne firmy np. zewnętrzna firma zajmuje się sprzątniem
- Zlecenie danych zadań firmie z zewnątrz, spoza przedsiębiorstwa np. rekrutacja pracowników przez wynajęta do tego firmę
- To korzystanie z zewnętrznych kompetencji
- Przekazanie obcemu podmiotowi realizacji niektórych usług wykonywanych dotychczas przez firmę
- Wyodrębnienie z organizacji poszczególnych procesów i oddanie ich w zarządzanie innym podmiotom
- Outsourcing pozwala na koncentrację procesów zarządczych na zasadniczych celach i kluczowych kompetencjach organizacji

Pytanie numer dwa dotyczyło sfery usług, jakie są najczęściej oddawane w zarząd zewnętrznym firmom. Zdecydowanie najwięcej osób (13) stanowiących blisko 42% badanej zbiorowości wskazało na usługi logistyczne, jako najczęściej zlecane innym podmiotom. Wynika to z faktu oszczędności czasu, redukcji kosztów, jakie przedsiębiorstwa chcą uzyskać powierzając całą logistykę w ręce specjalistów

W trzecim pytaniu ankietowani mieli wskazać branżę, jaka według ich najczęściej korzysta z usług firm outsourcingowych.

Wyniki zaprezentowano w poniższej tabeli.

Tabela 4. Usługi najczęściej oddawane w outsourcing

Sfera działalności	Liczba odpowiedzi	Udział procentowy
Finansowa	9	29%
Handlowa	12	39%
Transport	6	19%
Produkcja	4	13%

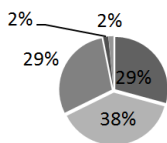
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z przedstawionych wyników można stwierdzić, iż ankietowani uważają branżę handlową za największych klientów firm outsourcingowych. Pogląd ten znajduje uzasadnienie w dużej ilości sklepów wielko powierzchniowych, które często zlecają transport swoich towarów firmom zewnętrznym. Galerie handlowe są także podmiotami często oddającym usługi pomocnicze w obce ręce. Czynności związane z sprzątaniem i utrzymaniem porządku na terenie obiektu, ochrona budynku są zazwyczaj wykonywane przez wyspecjalizowany podmiot na podstawie umowy z zarządcą budynku.

W kolejnym pytaniu zapytano respondentów o powody, jakie mogą skłonić organizacje do wykorzystania outsourcingu w ich działalności. Każdy z ankietowanych mógł dokonać wyboru 2 dowolnych odpowiedzi lub wskazać własną. Poniższy rysunek przedstawia odpowiedzi respondentów.

Rysunek 1. Główne powody korzystania z outsourcingu przez przedsiębiorstwa

- wyższa jakość usług dostęp do specjalistów
- redukcja kosztów
- redukcja czasu
- redukcja zaangażowania finansowego
- uelastycznienie

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań

Jak wskazuje poniższe opracowanie ankietowani wskazali redukcję kosztów, jako najważniejszy powód korzystania z usług outsourcingowych (38%), kolejnym istotnym czynnikiem mającym wpływ na podjęcie decyzji dotyczącej przekazania części usług w ręce zewnętrznych podmiotów była chęć zredukowania czasu i wyższa, jakość poprzez wykorzystanie specjalistycznej wiedzy firm świadczących outsourcing w organizacji (29%). Ankietowali wskazali także chęć uelastycznienia prowadzonej działalności i redukcję zaangażowania finansowego (2%), jako czynniki mogące mieć wpływ na podjęcie decyzji dotyczącej skorzystania z outsourcingu.

Oprócz niewątpliwych korzyści, jakie niesie za sobą metoda outsourcingu występują też pewne obawy związane z jej wdrożeniem w organizacji. Anketowali uznali, iż firmy obawiają się najbardziej utraty kontroli związanej z przekazaniem obcej jednostce danej czynności wykonywanej dotychczas w przedsiębiorstwie (48,39%). Firmy obawiają się też poniesienia strat spowodowanych przez nieodpowiednie działanie ich partnerów (29,03%) a także ponoszenia kosztów społecznych związanych z redukcją pracowników (22,58%).

Kolejne pytanie brzmiało: „Czy znają państwo pojęcie offshoringu i potrafią wyjaśnić jego znaczenie?” Odpowiedzi w tym przypadku były bardzo podzielone. 16 osób odpowiedziało, że zna te pojęcie i potrafi je zdefiniować a 15 respondentów było przeciwnego zdania..

Osoby, które wyróżniały się znajomością pojęcia offshoringu zostały poproszone w kolejnym pytaniu o powody i korzyści, jakie według nich są z wdrożeniem tych koncepcji. Według anketowanych outsourcing i offshoring umożliwia, zatem:

- Skupienie się na kluczowych kompetencjach a w pomocniczych obszarach wykorzystanie kompetencji zewnętrznych
- Zmniejszenie kosztów pracowniczych
- Uelastycznienie, skupienie się na kluczowym obszarze, maksymalne wykorzystanie własnych kompetencji
- Redukcja kosztów, skupienie wysiłków i zasobów na najważniejszych zadaniach.
- Wyższy poziom wykonania zadań – oszczędność czasu

Powyższe wyniki badań wskazują, iż respondenci doceniają rolę, jaką odgrywa outsourcing w przedsiębiorstwach, wskazują oni jednak na istotne bariery mogące zniechęcić firmy do podjęcia się tej metody. Według respondentów usługi logistyczne są tą gałęzią, która najczęściej oddawana jest w ręce specjalistów. Taka długoterminowa współpraca między operatorem logistycznym a usługobiorcą nosi nazwę logistyki kontraktowej.

ZAKOŃCZENIE

Outsourcing to metoda szeroko stosowana wśród przedsiębiorstw, w szczególności w sektorze usług logistycznych. Procesy logistyczne ulegają ciągłym przeobrażeniom i zmianom technologicznym, co stanowi kłopot dla wielu organizacji. Redukcja kosztów, czasu, nakładów finansowych to podstawowe cele każdej firmy celu ich realizacji zaczęto stosować outsourcing usług dający możliwość realizacji zadań wynikających z założonej strategii. Istotnym jest fakt, że na rozwój outsourcingu usług logistycznych ma wpływ koniunktura na rynku gospodarczym (Grabowska, 2012, s. 94). Wzrastający popyt na towary wymusza na organizacji podjęcie kluczowej decyzji: Czy decyduje się na oddanie w outsourcing niektórych procesów, celem wykorzystania zwolnionych zasobów do realizacji zwiększonej ilości zamówień? Najczęściej firmy decydują się oddać kontrolę nad jednym z procesów pomocniczych i skupić się na swojej podstawowej działalności. Oprócz out-

sourcingu szerokie zastosowanie znalazła także metoda offshoringu szeroko stosowana w krajach o niskich kosztach pracowniczych. Jest to rozwinięcie koncepcji outsourcingu o zasięgu międzynarodowym. Wdrażając jedną z tych koncepcji w organizacji należy pamiętać o uprzedniej analizie zysków i strat związanych z tymi zmianami. Wynikiem tej oceny może być gotowość do przeprowadzenia zmian lub odejście od nich i utrzymanie statusu quo w przedsiębiorstwie.

LITERATURA:

1. Blinder, A. S. (2006). Offshoring kolejna rewolucja przemysłowa?, *Studia Regionalne i lokalne*, nr4(26), 10
2. Chilimoniuk-Przeździecka, E. (2011). Offshoring we współczesnej gospodarce światowej, *Zeszyty Naukowe Kolegium Gospodarki Światowej*, nr 30/2011, 81
3. Ciesielska, D. (2009). „Bezpośrednie inwestycje zagraniczne w sferze usług W: A. Szablewski (red), *Migracja kapitału w globalnej gospodarce*, Warszawa Difin
4. Grabowska, J. (2012). Outsourcing usług logistycznych, *Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej*, Zeszyt 60, Gliwice, 94
5. Grudzewski, W. M. Hejduk, I. K. (2004). *Metody projektowania systemów zarządzania*, Warszawa Difin
6. Jonkis, A., Jaroszyński J(2008). Outsourcing logistyczny, *Logistyka*, nr.6/2008, 7
7. Klincewicz, K. (2008). Organizacje bez granic-łańcuchy dostaw, sieci, W:(red.) M. Kostera, *Nowe kierunki w zarządzaniu*, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne
8. Kocot, M. (2013). Wykorzystanie outsourcingu w wybranych obszarach funkcjonowania przedsiębiorstwa, *Sosnowiec, Oficyna Wydawnicza „Humanitas*, 62
9. Orliński, B. (2013). Wpływ outsourcingu i offshoringu na konkurencyjność przedsiębiorstw w warunkach globalizacji, *Zarządzanie i Finanse*, nr 1, cz 2, 233
10. Pfohl, H. (2004). Trendy rozwojowe na rynku logistycznym, Referat wygłoszony na: *Polskim Kongresie Logistycznym „Logistics 2004 - Sieci logistyczne na zintegrowanym rynku europejskim”*, Poznań
11. Grzanka, R.(2007) *Umiejdzynarodowienie sektora usług*, *Gospodarka Narodowa*, Nr7-8/2007, 51
12. Rozkwitalska, M.(2007). *Zarządzanie międzynarodowe*, Warszawa, Difin
13. Rybiński, K.. (2007). *Globalizacja w trzech odśłonach*, Warszawa, Difin
14. Tomkowiak, A.. Koliński, A. (2013). Insourcing jako skuteczne narzędzie poprawy efektywności przedsiębiorstwa produkcyjnego-analiza przypadku, *Logistyka*, nr 3/2013, 20
15. Blog Wirtualny Adres, [Http://wirtualny-adres.blogspot.com/2014/07/insourcing-przeciwienstwo-outsourcingu.html](http://wirtualny-adres.blogspot.com/2014/07/insourcing-przeciwienstwo-outsourcingu.html) (dostęp 14.06.2015)
16. Zatorska, A.(2008). *Korporacje Transportowe-inwestycyjne zaangażowanie*, W:Nowakowski M.K. (red.) *Eurobiznes*, , Warszawa, SGH Oficyna Wydawnicza

Milan Tasić

Université à Niš, la Sérbie

Review: Toward an Ultimate Origin of Philosophy and Sciences

Kiyokazu Nakatomi: *New Horizon of Sciences by the Principle of Nothingness and Love*. Lambert Academic Publishing, Saarbrücken 2012 (Germany)

The work "New Horizon of Sciences by the Principle of Nothingness and Love" includes the author's achievements published in the past several years and exposed in philosophical and scientific conferences (in sixteen countries in the world). Previously, the book "Philosophy of Nothingness and Love" was edited and published by Hokuju Company (Tokyo 2002). In this book, he expounded the function of two fundamental notions, 'Nothingness' and 'Love' in the ultimate basis of many flowing thoughts and opinions from philosophies to sciences through the East and the West. Philosophy considers all opinions in the future. It is evident in the titles of the chapters of his book: 'A philosophical synthesis of Christianity, Buddhism and Islam', 'On the synthesis of the theory of relativity and quantum theory', 'Metaphysics of Aristotle and Asian philosophy' and other titles.

Nakatomi has already found the birth place of philosophy in the basic principles of philosophies from Lao-tzu (meditation) and Chuang-tzu (Tao) to Heidegger (Being in the world) and Bergson (intuition) and others philosophers. In the Old Testament, God created the Universe from 'Nothingness'. 'Nothingness' precedes the appearance of the Big Bang in Cosmology and includes the basis of the theory of relativity by Einstein and the uncertainty principle by Heisenberg in quantum mechanics. In physics, it is the domain of micro-size that is smaller than the length of Plank and on the other hand it is the domain of macro-size that is beyond 'the limit of the Universe'. On the use of 'Nothingness', man can say the transcendental designation and can be well informed about the illumination (Kū) in Buddhism though it starts as one of a subjective plea.

In consequence, the basis of this philosophy, that is further for us, is irrational and somehow differently defined from the traditional philosophy similarly to the world of *noema* (Plato), *Idea-in-itself* (Hegel) and *Being-in-itself* (Sartre) and oth-

ers. For 'the elaboration' of Nakatomi philosophy, he initiates many fields from Metaphysics and other philosophical disciplines to the most exact sciences, e.g. Mathematics and Logics. In physics, for instance when he explains about the notion of energy by Einstein and Bergson, in Biology, he stands on the point of evolution of creatures, then he reaches to ethics. One of the chapter-title of the book is: 'Benevolence of Confucius and Philia of Aristotle'. This is quite similar to the problems expounded in his paper 'In search of an ideal leader' that he connects to the philosophy of Confucius and Plato.

Next when he expresses the complexity or the depth of this word (Nothingness), he compares it with the expression that Bergson expounded about the four-dimension space by Einstein. The meaning is that the notion is only a shadow of reality of beings in the world. When the concept of 'Nothingness' separates from the definition of the method that man knows of Natural Sciences, it enters a group of proximate notions such as 'energy', 'flow of life' (stream of life), 'consciousness' and others. But then Nakatomi integrates them by the principle of 'Love', as far as he proposes a principle of a creator who should have responsibility for the occurrence and development of the Universe. When he creates the synthetic theory of the occurrence of the Universe, he shall need to introduce a common denominator. Because the energy in physics is different from the intellect energy and the intellect energy differs from the spiritual energy, he found the common denominator, 'Prana' in the Indian philosophy and 'One' in the Chinese philosophy. Then a part of the manifestation of this principle would be 'élan vital' (vital impetus) of Bergson. The principal characteristic is duration. In the same keyword Nakatomi brings the theory of the Big Bang and the Expansion of the Universe.

Still more, as for other features, he finds that the theory of Darwin, that was already confirmed, did not succeed into explaining 'the mutation of the race', 'the evolutional jump' (the Cambria explosion) and the phenomenon of organs that are so complex such as the eyes.

Before my eyes the book "*New Horizon of Sciences by the Principle of Nothingness and Love*" attracts much attention to the domain of sciences that are discussed and the diversity of the aspects of the problems that are unexplored. When the question of the first philosophy (Metaphysics) then there are many questions about exact sciences (Mathematics, Physics), moral philosophy (the phenomenon of Samurai) and further more.

In the perspective of this thought, our purpose is to construct a new system of concepts that would make an order in the hierarchy at the center of the entire system. Inferior notions, even if they share a content with superior ones and the highest notions-being 'Nothingness' and 'Love', have a different extension that must be determined as well as the relations between them, that we name true or false. And at that time he would impose the advantage of the choice of selection-standard when things are authorized as such or others are rejected. It means that his proposal would be pursued by all rationalist systems. Even if the aspects of this author's philosophy are rather phenomenistic, he aims at a more deterministic question.

Finally, when it comes to the human domain, one must elaborate, for instance, on how this initial 'Nothingness' that is chaotic and fuzzy and comes out of the night of its beginning did rise up to the human consciousness. Then we 'pursue' much of our rational capacity without doubt. It is the search of our sense of life by constructing value systems that we follow without exception and by filling our endless curiosity in relations to the nature that surrounds us.

By this reason, we truly believe that to reconsider the philosophy and the science by this original method would expand to a more complete and coherent system of concepts by the author.

Lista recenzentów / *List of reviewers* (2014)

prof. dr Walentyn Wandyszew (Ukraina), prof. nzw. dr hab. Zdzisław Nowakowski (Polska), prof. dr Mariola Lemounier (Francja), prof. dr Ramiro Delio Borges de Meneses (Portugalia), prof. dr Patrik Vignol (Francja), prof. zw. dr hab. Peter Vojcik (Słowacja), prof. zw. dr hab. inż. Ján Bajtoš (Słowacja), prof. Liviu Marian (Rumunia), doc. Ing. Viera Kuzmišinova, PhD. (Słowacja), prof. dr Walery Nowikow (Rosja), doc. Ing. Soňa Hurná, PhD. (Słowacja), doc. Ing. Ladislav Lukáč, CSc. (Słowacja), doc. Ing. Viera Kuzmišinová, PhD. (Słowacja), doc. PhDr. Michal Bochin, PhD. (Słowacja), doc. PhDr. Mária Gažiová, PhD. (Słowacja), doc. PhDr. Michal Bochin, PhD. (Słowacja), doc. Ing. Vojtěch Spáčil, CSc. (Czechy), doc. Ing. Martin Vološin, PhD. (Słowacja), doc. Ing. Ivana Butoracová Šindleryová, PhD. (Słowacja), prof. dr hab. Wanda Rusieckaya (Białoruś), prof. dr hab. Taras Rak (Ukraina)

Zasady recenzowania artykułów / *The peer-review policies*

Zasady recenzowania tekstów zgłoszonych do publikacji są zgodne z wytycznymi Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Redakcja zastrzega sobie prawo odrzucenia artykułów oraz skrócenia tekstów, które nie będą spełniały wymogów redakcyjnych. Formularz recenzji jest do pobrania na stronie internetowej czasopisma (w zakładce Formularze recenzji pod tekstem).

Redakcja do oceny każdego artykułu powołuje dwóch niezależnych recenzentów spoza jednostki.

W przypadku tekstów powstałych w języku obcym, co najmniej jeden z recenzentów jest afiliowany w instytucji zagranicznej, innej niż narodowość autora pracy.

Recenzowanie tekstów odbywa się przy, rekomendowanym przez Ministerstwo, zachowaniu anonimowości autora oraz recenzenta (tzw. „double-blind review proces”).

Recenzja musi mieć formę pisemną i kończyć się jednoznacznym wnioskiem co do dopuszczenia artykułu do publikacji lub jego odrzucenia. Recenzent ma możliwość określenia w formularzu, czy artykuł może zostać opublikowany:

- bez poprawek;
- po uwzględnieniu poprawek redakcyjnych;
- po wprowadzeniu zmian merytorycznych;
- po całkowitym przeredagowaniu i ponownej recenzji

bądź

- nie kwalifikuje się do druku.

Recenzent ma prawo zasugerować, że artykuł powinien zostać opublikowany w innym dziale czasopisma (poza blokiem tematycznym). Ostateczna decyzja o miejscu publikacji tekstu należy do redakcji.

Podstawowe zasady recenzowania publikacji w czasopismach, którymi w procesie recenzowania tekstów kieruje się redakcja są dostępne w broszurze przygotowanej przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego (Dobre praktyki w procedurach recenzyjnych w nauce).

Informacja dla Autorów

Redakcja „Humanum” zaprasza do współpracy Autorów, którzy chcieliby publikować swoje teksty na łamach naszego pisma. Uprzejmie informujemy, że przyjmujemy do publikacji artykuły nie dłuższe niż 20 stron znormalizowanego maszynopisu (1800 znaków ze spacjami na stronę), a w przypadku recenzji – niż 8 stron. Do artykułów prosimy dołączyć streszczenie w języku polskim i angielskim (wraz z angielskim tytułem artykułu) o objętości do 200 słów. Prosimy o niewprowadzanie do manuskryptów zbędnego formatowania (np. nie należy wyrównywać tekstu spacjami czy stosować zróżnicowanych wypukleń, wycień itp.). Sugerowany format: czcionka Arial, 12 pkt., interlinia 1,5. Piśmiennictwo zawarte w artykule należy sformatować zgodnie z tzw. zapisem harwardzkim, zgodnie z którym lista publikacji istotnych dla artykułu ma być zamieszczona na jego końcu i ułożona w porządku alfabetyczny. Publikacje książkowe należy zapisywać:

Fijałkowska B., Madziarski E., van Tocken T.L. jr., Kamilska T. (2014). Tamizdat i jego rola w kulturze radzieckiej. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Rozdziały w publikacjach zwartych należy zapisywać:

Bojan A., Figurski S. (2014). Nienowoczesność – plewić czy grabić. W.S. Białokozowicz (red.), Nasze czasy – próba syntezy. Warszawa: Wydawnictwo WSM.

Artykuły w czasopismach należy zapisywać:

Bobrzyński T.A. (2009). Depression, stress and immunological activation. British Medical Journal 34 (4): 345-356.

Materiały elektroniczne należy zapisywać:

Zientkiewicz K. Analiza porównawcza egocentryka i hipochondryka. Żart czy parodia wiedzy? Portal Naukowy “Endo”. www.endo.polska-nauka.pl (data dostępu: 2014.07.31).

W tekście artykułu cytowaną publikację należy zaznaczyć wprowadzając odnośnik (nazwisko data publikacji: strony) lub – gdy przywołane jest nazwisko autora/nazwiska autorów w tekście – (data publikacji: strony), np.: Radzieckie władze „[...] podjęły walkę z tamizdaten na dwóch płaszczyznach: ideologicznej i materialnej” (Fijałkowski i wsp. 2014: 23). lub: Radziecka prasa, jak stwierdzają Fijałkowski i współnicy, „lżyła autorów druków bezdebitowych” (2014: 45). W przypadku przywoływanych tekstów, gdy nie ma bezpośredniego cytowania, należy jedynie podać nazwisko i rok publikacji (bądź sam rok, jeśli nazwisko autora pada w tekście głównym). W odnośnikach w tekście głównym należy w przypadku więcej niż dwóch autorów wprowadzić „i wsp.”, np. (Fijałkowski i wsp. 2014). W tekście piśmiennictwa (tj. alfabetycznie ułożonej literaturze) prosimy wymienić wszystkich autorów danej publikacji. Więcej o zasadach stylu harwardzkiego m.in. na Wikipedii (http://pl.wikipedia.org/wiki/Przypisy_harwardzkie). Uwaga, przypisy krytyczne, inaczej tzw. aparat krytyczny, prosimy w miarę możliwości zredukować do minimum i wprowadzać do głównego tekstu manuskryptu.

Zaznaczamy, że Redakcja nie płaci honorariów, nie zwraca tekstów niezamówionych oraz rezerwuje sobie prawo do skracania tekstów.

Teksty prosimy przysyłać drogą elektroniczną za pomocą formularza na stronie WWW: <http://humanum.org.pl/czasopisma/humanum/o-czasopiśmie> lub na adres e-mailowy: biuro@humanum.org.pl

Do tekstu należy dołączyć informację o aktualnym miejscu zamieszkania, nazwie i adresie zakładu pracy, tytule naukowym, stanowisku i pełnionych funkcjach. Każdy tekst przesłany pod adres Redakcji z prośbą o druk na łamach czasopisma podlega ocenie. Proces recenzji przebiega zgodnie z założeniami „double blind” peer review (tzw. podwójnie ślepej recenzji). Do oceny tekstu powołuje się co najmniej dwóch niezależnych recenzentów (tzn. recenzent i autor tekstu nie są ze sobą spokrewni, nie występują pomiędzy nimi związki prawne, konflikty, relacje podległości służbowej, czy bezpośrednia współpraca naukowa w ciągu ostatnich 5 lat). Recenzja ma formę pisemną i kończy się stwierdzeniem o dopuszczeniu lub niedopuszczeniu tekstu do druku.

W związku z przypadkami łamania prawa autorskiego oraz dobrego obyczaju w nauce, mając na celu dobro Czytelników, uprasza się, aby Autorzy publikacji w sposób przejrzysty, rzetelny i uczciwy prezentowali rezultaty swojej pracy, niezależnie od tego, czy są jej bezpośrednimi autorami, czy też korzystali z pomocy wyspecjalizowanego podmiotu (osoby fizycznej lub prawnej).

Wszystkie przejawy nierzetelności naukowej będą demaskowane, włącznie z powiadomieniem odpowiednich podmiotów (instytucje zatrudniające Autorów, towarzystwa naukowe itp.).

Do przedłożonych tekstów z prośbą o druk, Autor tekstu jest zobowiązany dołączyć:

1. Informację mówiącą o wkładzie poszczególnych Autorów w powstanie publikacji (z podaniem ich afiliacji oraz kontybutcji, tj. informacji, kto jest autorem koncepcji, założeń, metod, protokołu itp. wykorzystywanych przy przygotowaniu publikacji), przy czym główną odpowiedzialność ponosi Autor zgłaszający manuskrypt.
2. Informację o źródłach finansowania publikacji, wkładzie instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów.